

11

STUDIA TRANSLATORICA

11

STUDIA TRANSLATORICA

Wielowymiarowość rzeczywistości translacyjnej

Mehrdimensionalität der Translationswirklichkeit

Multidimensionality of translation reality

Pod redakcją
Anny Małgorzewicz

Neisse
Verlag

Wrocław – Dresden 2020

Studia Translatorica

Redaktor Naczelny – dr hab. Anna Małgorzewicz, prof. UWrocławski (Uniwersytet Wrocławski)

Zastępca Redaktora Naczelnego – prof. dr hab. Iwona Bartoszewicz (Uniwersytet Wrocławski)

Vol. 11: *Wielowymiarowość rzeczywistości translacyjnej*

Redakcja: Anna Małgorzewicz (Uniwersytet Wrocławski)

RADA NAUKOWA

prof. dr Lothar Černý (Fachhochschule Köln)

prof. dr hab. Sambor Gruzca (Uniwersytet Warszawski)

prof. dr hab. Gyde Hansen (Copenhagen Business School)

dr hab. Monika Płużyczka (Uniwersytet Warszawski)

prof. dr Alessandra Riccardi (Università degli Studi di Trieste)

prof. dr hab. Anneli Rothkegel (Universität Hildesheim)

prof. dr Michael Schreiber (Johannes-Gutenberg-Universität Mainz)

prof. dr Lew N. Zybatow (Universität Innsbruck)

prof. dr hab. Jerzy Żmudzki (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin)

RECENZENCI

dr hab. Agnieszka Andrychowicz-Trojanowska, prof. dr Reiner Arntz, dr Monika Bałaga-Rubaj,

prof. dr hab. Iwona Bartoszewicz, dr hab. prof. UR Paweł Bąk, prof. dr hab. Edward Białek, dr hab. Łucja

Biel, prof. dr hab. Zofia Bilut-Homplewicz, dr hab. prof. UW Silvia Bonacchi, dr hab. Anna Borowska,

prof. dr Lothar Černý, dr hab. prof. UAM Andrzej Denka, dr Małgorzata Drwał, prof. dr Alexandru Gafton,

dr hab. prof. UW Michał Garcarz, dr hab. prof. PŚ Przemysław Gębal, dr Mariusz Górnicz, dr hab. Ewa

Gruszczńska, prof. dr Pius ten Hacken, prof. dr hab. Heike Jüngst, dr hab. prof. UW Krzysztof Hejwowski,

dr Jolanta Hinc, prof. dr hab. Andrzej Kałny, dr hab. prof. UP Artur Kubacki, prof. dr hab. Gabriela Lehmann-

Carli, dr hab. prof. UZ Cezary Lipiński, dr hab. Magdalena Lisiecka-Czop, prof. dr Małgorzata Maćkowiak,

dr hab. prof. UR Krystyna Mihułka, prof. dr Daniela Müglövä, dr hab. prof. AJP Igor Panasiuk, prof. dr Alla

Pasławska, dr hab. Grzegorz Pawłowski, dr hab. prof. UO Daniela Pełka, prof. dr Alena Petrova, prof. dr Karin

Pittner, dr hab. Monika Płużyczka, prof. dr Wolfgang Pöckl, prof. dr Anneli Rothkegel, prof. dr Peter Sandrini,

prof. dr hab. Klaus Schubert, prof. dr Fred Schulz, dr Małgorzata Sieradzka, prof. dr hab. Barbara Skowronek,

dr hab. Paweł Szerszeń, dr hab. Piotr Twardzisz, dr hab. Marcin Walczyński, prof. dr hab. Zenon Weigt,

prof. dr hab. Mariola Wierzbicka, dr hab. prof. UMK Lech Zieliński, prof. dr hab. Ewa Żebrowska

REDAKCJA JĘZYKOWA

Patricia Hartwich

Judyta Kuznik

PROJEKT OKŁADKI

Paulina Zielona

DTP I LAYOUT

Aleksandra Snitsaruk

REDAKCJA TECHNICZNA

Michał Gąska

Pierwotną formą publikacji jest wersja drukowana

© Copyright by Anna Małgorzewicz

ISSN 2084-3321

e-ISSN: 2657-4802

Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe

50-439 Wrocław, ul. Kościuszki 142, tel. +48 71 342 20 56 do 58

www.atutoficyna.pl; e-mail: wydawnictwo@atutoficyna.pl

Neisse
Verlag

Neisse Verlag

Detlef Krell, Strehleener Str. 14, 01069 Dresden

tel. 0351 8 10 70 90, e-mail: mail@neisseverlag.de

Spis treści · Inhalt · Contents

ARTYKUŁY · ARTIKEL · ARTICLES

Michał Gąska

Der indirekten Translation auf der Spur – *Koelie* von Madelon Székely-Lulofs in polnischer Übersetzung 9

Patricia Hartwich

Mediation als soziokulturelles Sprachhandeln im Begleitband zum Gemeinsamen europäischen Referenzrahmen für Sprachen 27

Patricia Hartwich

Mediation im Fremdsprachenunterricht – die neuen Deskriptoren des Gemeinsamen europäischen Referenzrahmens für Sprachen zum Bereich Mediation und ihr Potenzial für den DaF-Unterricht an polnischen Schulen 35

Jan Iluk, Łukasz Iluk

Znaczenie ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w przekładzie aktów prawnych i sposoby jej ustalania 51

Ewelina Kwiatek

Translation and terminological challenges encountered in the compilation of the English-Polish, Polish-English photogrammetric dictionary 71

Emil Daniel Lesner

Dokonać niemożliwego, czyli o trudnościach w tłumaczeniu komiksu „Der Fönig” Waltera Moersa na język polski 85

Magdalena Maziarz

Miejsce tłumaczenia w uczeniu (się) języka obcego w nowej podstawie programowej kształcenia ogólnego 99

Anna Nowakowska-Głuszak	
Wielką czy małą literą, czyli o problemach ortograficznych w tłumaczeniu tekstów specjalistycznych na przykładzie języka polskiego i hiszpańskiego	115
Anna Paszkowska	
Kultowy film a przekład – za i przeciw	127
Angelika Peljak-Łapińska	
A relevance-theoretical approach to <i>King Stakh's Wild Hunt</i> : translating the Belarusian language and culture	137
Małgorzata Sieradzka	
Von den übersetzungswissenschaftlichen Ansätzen bis zum beruflichen Bewusstsein der künftigen Übersetzer. Einige Bemerkungen am Beispiel der Typologie von Übersetzungsverfahren nach Ulrich Kautz	151
Joanna Sulikowska-Fajfer	
Alle Wege führen nach Rom? Die Entscheidungen des Übersetzers Olaf Kühl am Beispiel des Romans „Wie ich Schriftsteller wurde. Versuch einer intellektuellen Autobiographie“ von Andrzej Stasiuk	165
Andy Stauder, Michael Ustaszewski	
Syntactic complexity as a stylistic feature of subtitles	177
Aneta Wysocka	
Linguistic aspects of subjectivity in song translation (in the light of Wojciech Młynarski's works and self-referential remarks)	189

RECENZJE · REZENSIONEN · REVIEWS

Michał Gąska	
Literarische Einbettung von Fachsprachlichkeit als Herausforderung für den Übersetzer	203
Karolina Kazik	
Karl Dedecius' Herangehensweise an literarische Texte. Die Lyrik von Tadeusz Różewicz in deutscher Übersetzung	207
Michael Ustaszewski	
Fantinuoli, Claudio (Hg.) (2018): <i>Interpreting and technology</i> . (Translation and Multilingual Natural Language Processing 11). Berlin: Language Science Press. 149 S.	212

ARTYKUŁY • ARTIKEL • ARTICLES

Michał Gąska
Universität Wrocław/ Polen

Der indirekten Translation auf der Spur – *Koelie* von Madelon Székely-Lulofs in polnischer Übersetzung

---

ABSTRACT

On the trail of the indirect translation – *Koelie*
written by Madelon Székely-Lulofs rendered into Polish

The present article deals with the indirect translation, which is conceived by many translation theoreticians as an inadvisable practice. The aim of the paper is to prove that the Polish rendering of the novel *Koelie* by the Dutch writer Madelon Székely-Lulofs is in fact an indirect translation. The case study draws on a triangulation method consisting of peritextual, epitextual and comparative analysis. The epitextual analysis enabled to advance a hypothesis, that the translator of the novel into Polish – Herminia Bukowska – might have rendered indirect either via the German or English version. On the basis of the comparative analysis of the source text with its renderings into German, English and Polish carried out with regard to the so-called third culture elements, was it possible to verify this hypothesis. The comparison revealed quite a few unambiguous similarities between the Polish and German rendering in the translators' approach in relation to the mentioned translation units, which in turn differ from the source text.

Keywords: indirect translation, literary translation, third culture elements, translation technique, rendering

---

1. Einleitung

Das indirekte Übersetzen ist kein neues Phänomen und erfreut sich einer langjährigen Tradition. Manche Werke der altgriechischen Denker wären beispielsweise für die nachfolgenden Generationen in Europa nicht erhalten geblieben, wenn sie in der arabischen Welt in Übersetzung nicht bewahrt und anschließend

indirekt über das Arabische in die europäischen Sprachen übersetzt worden wären (Landers 2001: 131). Nicht zu vergessen sei auch die Tatsache, dass die Bibel (Altes Testament) ebenso indirekt in die verschiedensten Sprachen übersetzt wurde (Gambier 2003: 58). Auch heutzutage stellt das indirekte Übersetzen eine nicht seltene Praktik auf dem verlegerischen Markt dar.

Im vorliegenden Beitrag wird ein Versuch unternommen nachzuweisen, dass die polnische Übersetzung des Romans *Koelie* von Madelon Székely-Lulofs (1899–1958) nicht direkt aus dem Niederländischen, sondern über eine andere Sprache übersetzt wurde, d.h., ob es sich in diesem Fall um eine indirekte Übersetzung handelt.

2. Das Wesen der indirekten Translation

Unter dem Begriff *indirekte Translation*¹ wird ein Verfahren verstanden, durch das ein Text nicht direkt aus dem ursprünglichen Ausgangstext, sondern über eine intermediäre Fassung in einer anderen Sprache übersetzt wird (Shuttleworth/ Cowie 2014: 76). Das Produkt solch eines Verfahrens wird als eine indirekte Übersetzung bezeichnet.

Pym (2011: 80) weist zutreffend darauf hin, dass bezüglich der indirekten Translation ein terminologisches Durcheinander herrscht.² Einerseits finden sich verschiedene Bezeichnungen für das Phänomen, andererseits werden unterschiedliche Übersetzungsarten unter demselben Begriff verstanden. In der Fachliteratur sind solche Bezeichnungen wie *Relais-Übersetzung* (Dollerup 2000), *indirekte Übersetzung* (Pym 2011), *Doppel-* bzw. *Zweitübersetzung* (Patzschke 2001) und *Secondhandübersetzung* (*Übersetzung aus zweiter Hand*) (Toury 1995) zu finden. Mit der letzteren wird die negative Einstellung zu dieser Übersetzungsart sehr ausdrücklich hervorgehoben, denn mit *Secondhand* wird etwas Gebrauchtes, Minderwertiges assoziiert (vgl. Pym 2011: 80; Rosa/ Pięta/ Bueno Mala 2017: 113). Der Begriff *Zweitübersetzung* (engl. *retranslation*) wird hingegen häufig in Bezug auf eine zweite Übersetzung eines Textes (zum Teil oder in voller Länge) verwendet, der schon vorher durch einen anderen oder auch denselben Translator übersetzt wurde (vgl. Gambier 2003: 49). Von manchen

1| Die indirekte Translation als ein Translationsverfahren wird nicht nur im literarischen Übersetzen angewendet, sondern auch beim Simultan- oder Kommunaldolmetschen sowie im audiovisuellen Übersetzen (vgl. Pięta 2014: 21). Da im vorliegenden Artikel ein literarisches Werk analysiert wird, wird hier ausschließlich auf die Problematik der Intermediarität des literarischen Übersetzens eingegangen.

2| Auf den Mangel an Konsensus bezüglich der Bezeichnung dieses Übersetzungsverfahrens weist auch Pięta (2014: 17) hin. Überdies macht Pięta (2014: 18) zu Recht darauf aufmerksam, dass in der Translationswissenschaft an einer einheitlichen Klassifizierung dieses Verfahrens sowie einer transparenten Methodologie seiner Erforschung fehlt.

Translationswissenschaftlern wird die Zweitübersetzung in diesem Sinne als eine besondere Art der indirekten Translation angesehen (vgl. Pięta 2014: 21).

Die Bezeichnung *Relais-Übersetzen* wird von Dollerup (2000: 19) – in Analogie zum Relais-Dolmetschen – der *indirekten Translation* vorgezogen. Er motiviert es damit, dass beim Relais-Übersetzen die intermediäre Fassung (die als Brückentext fungiert) – im Gegensatz zur indirekten Übersetzung – ihre eigene Leserschaft habe. Dollerup (2000: 19) verknüpft demnach den Begriff der indirekten Translation ausschließlich mit Situationen, in denen zwei Parteien miteinander durch eine intermediäre Übersetzung oder Verdolmetschung kommunizieren müssen, die eigentlich keinen Adressaten außer dem Übersetzer oder Dolmetscher hat, der den Text weiter für den terminalen Adressaten übersetzt/dolmetscht.

Pym (2011: 80) hält die Bezeichnung *indirekte Translation* immerhin für treffender und argumentiert es damit, dass das Relais-Konzept den Schwerpunkt auf die Tätigkeit des ersten Translators legt, der in die Brückensprache übersetzt/dolmetscht, während im Fall der indirekten Translation die Tätigkeit des zweiten Translators im Mittelpunkt steht (vgl. Rosa/ Pięta/ Bueno Mala 2017: 115). Da im vorliegenden Beitrag das Produkt der übersetzerischen Tätigkeit des zweiten Übersetzers im Fokus der Erwägungen und der Analyse steht, wird die von Pym bevorzugte Bezeichnung *das indirekte Übersetzen* für den Prozess und *indirekte Übersetzung* für das Produkt, d.h. das Translat, verwendet.

Der Problematik der indirekten Übersetzung wurde bisher wenig Aufmerksamkeit geschenkt, worauf häufig in den dieser Thematik gewidmeten Abhandlungen hingewiesen wird (vgl. St André 2011: 230; Pięta 2014: 16; Rosa/ Pięta/ Bueno Maia 2017: 122). Dies kann damit verbunden werden, dass das indirekte Übersetzen von den Übersetzungstheoretikern und -kritikern als eine nicht empfehlenswerte Praktik betrachtet wird. Da die Übersetzung wegen ihrer sprachlichen und kulturellen Sekundarität (vgl. Żmudzki 2012: 209) ein *a priori* minderwertiges Produkt dem Originaltext gegenüber sei (Ringmar 2012: 142; vgl. Pięta 2014: 23), wird die indirekte Übersetzung als eine schlechte Kopie einer schlechten Kopie betrachtet (St André 2011: 230). Landers (2001: 131) vergleicht bildlich das Verfahren des indirekten Übersetzens mit der Vervielfältigung mittels eines Kopiergerätes, wobei eine jede weitere Kopie einer Kopie an Schärfe im Kopierverfahren verliert.

In Anbetracht dessen, dass die übersetzerische Tätigkeit durch „die Notwendigkeit des Zusammenhangs zwischen Original und Translat [...] als dem nachgeahmten und dem nachahmenden Objekt“ determiniert wird, „was konsequenterweise in dem letzteren das Vorkommen einerseits von notwendiger Ähnlichkeit (Treue, denn nicht Identität) zum Original, andererseits von notwendiger Differenz davon (Freiheit?) involviert“ (Żmudzki 2014: 363), kann das Translat nie mit dem Ausgangstext identisch sein (Patzschke 2001: 100). Dies ergibt

sich aus der Tatsache, dass der Text im Übersetzungsprozess einer konzeptuell-funktionalen Umprofilierung unterzogen wird, worunter „ein notwendiges und komplexes Umfunktionieren des AS-Textes samt seinen bestimmten Elementen und Einheiten zwecks effektiver Realisierung des Kommunikationsziels mit dem ZS-Adressaten“ (Żmudzki 2019: 87) verstanden wird.

Beim indirekten Übersetzen wird dieser Vorgang wiederholt, d.h., der Text unterliegt sozusagen zweifacher Umprofilierung, denn der terminale Übersetzer formuliert einen Text unter Berücksichtigung der Rezeptionsfähigkeiten seiner Rezipientenschaft (vgl. Małgorzewicz 2008: 421), wobei ihm als Vorlage ein Text dient, der schon an die kognitiven Erfahrungen und das Vorwissen seiner Adressaten angeglichen wurde. Dies zieht natürlicherweise bestimmte Konsequenzen nach sich. Da der Übersetzer meist keinen Zugang zum Originaltext hat, ist er nicht imstande zu bestimmen, welchen Veränderungen der Brückentext unterworfen wurde und daher, inwiefern sich der Text von dem Ausgangstext entfernt hat (vgl. Schiedges 2008: 284). Dadurch muss sich der Translator auf die (oft subjektiven) Entscheidungen des ersten Übersetzers verlassen, d.h. jegliche Veränderungen, Weglassungen und Explikationen, die nicht selten unter Druck des Verlegers eingesetzt werden (Gambier 2003: 58). Patzschke (2001: 100) betont, dass:

der Einfluß des subjektiven Faktors sich nicht nur [verdoppelt], sondern er potenziert sich sogar. So kann beispielsweise der Fall eintreten, daß der Zweitübersetzer gerade das, was der Erstübersetzer möglicherweise zusätzlich in das Original hineininterpretiert hat, als einen Wesenszug dieses Werks begreift, es übernimmt und vielleicht sogar noch – bewußt oder unbewußt – hervorhebt.

Außer der Unterschiede zwischen dem Original- und Brückentext, die dann in die indirekte Übersetzung übernommen werden, wird höchstwahrscheinlich auch mancher Fehler oder Missdeutung aus der Brückenübersetzung unvermeidlich im Zieltext reproduziert (Landers 2001: 131).

Diesbezüglich kommt die Frage auf, aus welchen Gründen überhaupt zu dieser Übersetzungsart gegriffen wird. Als mögliche Ursachen nennt Gambier (2003: 57) die politische und wirtschaftliche Situation der Aufnahmegesellschaft und die finanzielle Lage der Verlage. Zuflucht zum indirekten Übersetzen wird vor allem genommen (Gambier 2003: 57–59):

- wenn die Ausgangssprache in der Aufnahmegesellschaft nicht gut bekannt ist, was Widerspiegelung in der Anzahl der Übersetzer aus der Ausgangssprache in dieser Gesellschaft findet, die eine direkte Übersetzung ausführen könnten (vgl. Pięta 2014: 22). Trotz der negativen Einstellung dem indirekten Übersetzen gegenüber, wird dieses Verfahren jedoch von manchen Theoretikern verteidigt, denn in Anbetracht des Mangels an Übersetzern in bestimmten Sprachen stellt das indirekte Übersetzen oft die

einzigste Lösung dar, damit ein Werk auf dem ausländischen Buchmarkt in Erscheinung tritt (vgl. Pięta 2014: 24), wessen sich am meisten die Schriftsteller bewusst sind, die ihre Werke in den peripheren Sprachen verfassen (Ringmar 2012: 142);

- wenn die Brückensprache bzw. Brückenkultur ein hohes Prestige (höheres als die Ausgangssprache bzw. -kultur) unter den Vertretern der Zielkultur genießt (vgl. Pięta 2019: 28);
- um politische und moralische Kontrolle auszuüben (vgl. Pięta 2019: 27). Als Beispiel führt Gambier (2003: 59) die Übersetzungen der englischsprachigen Literatur über das Russische in Estland in den Jahren 1930–1970 an. Durch den Gebrauch des Russischen als einer Brückensprache unterlagen die Texte demnach einer Zensur;
- als Ausweg bei Texten, in denen der Übersetzer auf Multilingualismus stößt, d.h. auf Kulturspezifika, fremdsprachige Einschübe (sog. Elemente der dritten Kultur) oder Allusionen, die weder der Ausgangssprache noch Zielsprache eigen sind.

3. Methodologische Ausrichtung

Die Indirektheit einer Übersetzung kann sowohl auf der paratextuellen als auch textuellen Ebene signalisiert werden. Im Paratext handelt es sich meistens um solche Vermerke, wie z.B. „übersetzt aus dem Englischen“, wobei das Englische nicht die Sprache des Originaltextes, sondern des Translats, aus dem übersetzt wurde, ist. Oft hat man aber mit verhüllten indirekten Übersetzungen zu tun, die als pseudo-direkte Übersetzungen bezeichnet werden (Rosa/ Pięta/ Bueno Mala 2017: 123). In diesem Fall wird überhaupt nicht angegeben, aus welcher Sprache übersetzt wurde.

Bei der Ermittlung einer indirekten Übersetzung hebt Pięta (2019: 30) die Tauglichkeit des Triangulationsverfahren hervor, bei dem die Resultate der folgenden Analysen berücksichtigt werden:

- der peritextuellen Analyse,
- der epitextuellen Analyse,
- der komparativen Analyse.

Die peritextuelle Analyse beruht in der Untersuchung jeglicher Informationen, die in Peritexten, d.h. im Klappentext, Vorwort, Nachwort oder Fußnoten zu finden sind. In der epitextuellen Analyse werden dagegen Texte, wie z.B. Biografien, Archivalien, Rezensionen, Briefwechsel überprüft, die die folgenden Informationen liefern können (Rosa/ Pięta/ Bueno Mala 2017: 124):

- Angaben zu Sprachen, derer der Übersetzer mächtig war; zu anderen Büchern, die er übersetzt hat; zu möglichen Kontakten mit dem Autor der Originalfassung;

- Informationen zum aktuellen Stand des Verlagsmarktes, d.h. aus welchen Sprachen übersetzt wurde; ob das indirekte Übersetzen ein übliches Verfahren in einem bestimmten Sprachenpaar war;
- Angaben über die damals geltende *Lingua franca* und der möglichen Brückensprachen, über die in dieser Zeit übersetzt wurde.

Diese Ansammlung von Informationen, die als erste Etappe der Überprüfung einer indirekten Übersetzung bezeichnet werden kann, lässt schließen, was die potenzielle(-n) Brückensprache(-n) in dem konkreten Fall war(-en). Nach der Identifizierung einer potenziellen Brückensprache ist es möglich, zu der Mikroanalyse des Zieltextes und dem Vergleich mit dem Brückentext überzugehen (Rosa/ Pięta/ Bueno Mala 2017: 124). Dies ermöglicht, den Einfluss einer Brückensprache auf der mikrotextuellen Ebene nachzuweisen. In einer komparativen Analyse des Translats und des potenziellen Brückentextes sind Übersetzungstechniken, die bei Eigennamen und Kulturspezifika angewendet wurden, aber auch jegliche Übersetzungsfehler, Auslassungen und Hinzufügungen zu berücksichtigen (Pięta 2019: 30; Rosa/ Pięta/ Bueno Mala 2017: 124).

4. (In)direkte Übersetzung von *Koelie* ins Polnische

Der Roman *Koelie* (1932)³ von Madelon Székely-Lulofs ist das zweite Werk der Autorin, dessen Handlung sich in Niederländisch-Ostindien abspielt. Im Gegensatz zum ersten Buch der Autorin – *Rubber. Roman uit Deli* (1931), in dem das Leben der Plantagenbesitzer auf Sumatra beschrieben wird, konzentriert sich die Schriftstellerin in ihrem Roman *Koelie* auf die Schilderung des Lebens eines Kulis, der mit List und Tücke zur schweren Kontraktarbeit auf einer Gummiplantage gelockt wurde.

Der Roman *Koelie*, ähnlich wie die anderen Bücher von Madelon Székely-Lulofs, erfreute sich zu ihrer Zeit großer Beliebtheit nicht nur in den Niederlanden, sondern auch im Ausland, wovon zahlreiche Übersetzungen zeugen.⁴ Neben der polnischen, deutschen und englischen Übersetzung wurde der im

3| In Bezug auf literarische Werke und ihre Übersetzungen wird im vorliegenden Beitrag das Jahr der Erstveröffentlichung in Klammern angegeben.

4| Der Roman *Koelie* ist nach *Rubber. Roman uit Deli* der zweite am meisten übersetzte Roman von Madelon Székely-Lulofs (vgl. dazu <https://www.schrijversinfo.nl/szekelylulofsmh.html>, letzter Zugriff: 11.01.2020; <https://letterenfonds.secure.force.com/vertalingsdatabase/download?languageCode=nl&type=search&query=Koelie>; letzter Zugriff: 11.01.2020). Es muss hervorgehoben werden, dass die Angaben auf den angeführten Webseiten nicht komplett sind. Die Übersetzungsdatenbank der Niederländischen Stiftung für Literatur (Nederlands letterenfonds) erwähnt die Übersetzungen von *Koelie* in die skandinavischen Sprachen – Schwedisch und Dänisch nicht. Auf der Webseite [schrijversinfo.nl](https://www.schrijversinfo.nl) wird hingegen die polnische Übersetzung des besagten Romans nicht berücksichtigt.

vorliegenden Beitrag analysierte Roman auch ins Schwedische⁵ (1933), Ungarische (1934), Tschechische (1937), Dänische (1938), Esperanto (1939) und Indonesische (1985) übersetzt.

Nach der Erstausgabe von *Koelie* (1937) in polnischer Übersetzung erlebte das Buch noch zwei Neuauflagen (1937 und 1938) (Koch/ Morciniec 1985: 450; vgl. Koch 1993: 8). Erwähnenswert ist überdies, dass der Roman in Bukowskas Übersetzung neben der Buchform auch als Fortsetzungsroman in den Spalten der Lemberger Tageszeitung „Dziennik Polski“ („Polnische Tageszeitung“) in 78 Fortsetzungen zwischen dem 13. Oktober 1937 und dem 30. Januar 1938 erschienen ist (Lulofs 1937–1938).

4.1. Soziologischer Hintergrund

In den 20. und 30. Jahren des 19. Jahrhunderts erfreuten sich die Übersetzungen der niederländischen Literatur in Polen ziemlich großer Beliebtheit. Unter den niederländischen Autoren, deren Werke in dieser Zeit in polnischer Übersetzung erschienen sind, sind Herman Heijermans, Herman de Man, Jo van Ammers-Küller und Madelon Székely-Lulofs zu nennen (Koch 1993: 8f.). In der Zwischenkriegszeit, aber auch nach dem Zweiten Weltkrieg stellten indirekte Übersetzungen der niederländischen Literatur meist über das Deutsche keine Seltenheit dar (Koch 1993: 9).

Über die Übersetzerin von *Koelie* ins Polnische – Herminia Bukowska (1879–1960) – finden sich eher rudimentäre Informationen, die jedoch schließen lassen, aus welcher Sprache die Übersetzerin den Roman hat übersetzen können. Aus den Erinnerungen von Klaudiusz Hrabek, dem Redakteur von „Kurier Poranny“ („Morgenkurier“), geht hervor, dass Bukowska vor dem Ausbruch des Zweiten Weltkrieges als Redakteurin und Übersetzerin fremdsprachiger Texte in einigen Zeitungen, wie eben „Kurier Poranny“ tätig war (vgl. Hrabek 1972:

5| Beachtenswert ist der Hintergrund von der Entstehung der schwedischen Fassung, die von Saima Fulton stammt. Die Übersetzerin verbrachte einige Jahre in Niederländisch-Ostindien, wo ihr Mann als Plantagenbesitzer tätig war. Da hatte sie die Gelegenheit Madelon Székely-Lulofs persönlich kennenzulernen. Die Bekanntschaft mit der Autorin des Romans und die Vertrautheit mit dem Plantagenmilieu sowie der einheimischen Kultur bildeten einen guten Ausgangspunkt für die Übersetzung. Ähnlich wie ein anderer Roman von Madelon Lulofs – *Rubber* – in Fultons Übersetzung, erwiebs sich auch der Roman *Koelie* als Verkaufsschlager in Schweden und bekam gute Rezensionen in der Presse (vgl. https://litteraturbanken.se/oversattarlexikon/artiklar/Saima_Fulton, letzter Zugriff: 11.01.2020). Dies stellt ein musterhaftes Beispiel dessen dar, was Pleciński (2015: 148) in seinem Beitrag bezüglich der Elemente der dritten Kultur postuliert. Nach Pleciński (ebd.) solle der Übersetzer nicht nur der Ausgangssprache mächtig und mit der Ausgangskultur vertraut sein, sondern auch die dritte Sprache beherrscht haben und die dritte Kultur kennen. Während diese Vorbedingung bei den miteinander verwandten und/oder benachbarten Sprachen noch zu erfüllen wäre, scheint das Erfordernis im Falle weit voneinander entfernten und nicht verwandten Sprachen unerfüllbar zu sein.

287f.). Die Mutter von Bukowska war eine deutsche Aristokratin. 1939 erhielt die Übersetzerin die reichsdeutsche Staatsbürgerschaft und arbeitete während des Zweiten Weltkrieges im Generalgouvernement als Übersetzerin der deutschsprachigen Artikel in Propagandazeitungen (vgl. Hrabyc 1972: 287f.; 1982: 96), wie „Nowy Kurier Warszawski“ („Neuer Warschauer Kurier“), die von den „[n]ationalbewußte[n] Polen [...] abfällig als Reptilienpresse (poln. *gadzinówki*) – Blätter, die allein deutschen Interessen zu dienen hatten“, bezeichnet wurden (Friedrich 1999: 54).⁶ Darüber hinaus beschäftigte sie sich mit Übersetzen der Unterhaltungsliteratur aus dem Englischen und Deutschen. Aus ihrer Feder stammen die Übersetzungen ins Polnische der Romane u.a. von William Babington Maxwell – *Podróż przez życie* (1934) (engl. *The Day's Journey*), Helen Zenna Smith – *Pasierbice wojny* (1934) (engl. *Not So Quiet/Stepdaughters of War*) und *Kobiety-cienie* (1935) (engl. *Shadow Women*), Aylward Edward Dingle – *Kobieta z wyspy* (1936) (engl. *The Island Woman*), Rafael Sabatini – *Zdeptane lilje* (1936) (engl. *The Trampling of the Lilies*) und *Kapitan Blood: Powieść o korsarzach siedemnastego wieku* (1946) (engl. *Captain Blood: His Odyssey*) sowie Kurban Said (eigtl. Lev Noussimbaum) – *Ali i Nino* (1938) (dt. *Ali und Nino*).

4.2. Peritextuelle Analyse

Da in der polnischen Fassung das Vor- oder Nachwort der Übersetzerin sowie Fußnoten, die eine metapraktische Funktion erfüllen und den Adressaten über den Entscheidungsprozess der Übersetzerin informieren würden (vgl. Papadima 2011: 20)⁷, ausbleiben, liefert die peritextuelle Analyse geringe Informationen über das Translat. Auf der Rückseite des Titelblattes, wo auch die Angaben zur Druckerei vorkommen, ist ausschließlich ein Vermerk zu finden, aus dem hervorgeht, dass es sich hier um eine „autorisierte Übersetzung von H. Bukowska“⁸ handelt. Es wird demnach nicht angegeben, aus welcher Sprache der Roman übersetzt wurde.

4.3. Komparative Analyse der Elemente der dritten Kultur

Die epitextuelle Analyse lässt vorläufig annehmen, dass Herminia Bukowska ihre Übersetzung anhand entweder deutscher oder englischer Fassung des Romans *Koelie* angefertigt hat. In diesem Teil wird Bukowskas Übersetzung mit den potenziellen Brückentexten verglichen: mit der Übersetzung ins Deutsche von Walther Hjalmar Kotas aus dem Jahr 1935 und der Übersetzung ins Englische von

6| Dies bedeutet jedoch nicht, dass sie mit den Besatzern kollaborierte. Hrabyc (1982: 96) verteidigt Bukowska, indem er schreibt, dass sie im Zweiten Weltkrieg ihren Kollegen jüdischer Abstammung Zuflucht geboten und Hilfe geleistet habe.

7| Die vereinzelt Fußnoten in Bukowskas Übersetzung erfüllen nur eine exegetische Funktion.

8| „Autoryzowany przekład H. Bukowskiej“.

Gustaaf Johannes Renier und Irene Clephane aus dem Jahr 1936, um mögliche Ähnlichkeiten zwischen der polnischen Fassung und potenziellen Brückentexten aufzuzeigen, die die Indirektheit der polnischen Version eindeutig bestätigen würden.

In der komparativen Analyse wird das Augenmerk auf das Vorgehen der Übersetzerinnen und Übersetzer mit den sog. Elementen der dritten Kultur gelenkt, unter denen Elemente des Ausgangs- und/oder Zieltextes zu verstehen sind, die „vom Adressaten als anders, untypisch – sowohl für die Ausgangssprache und -kultur, als auch für die Zielsprache und -kultur – angesehen werden“ (Gaška 2020; vgl. Mocarz 2008: 396). Zu den Elementen der dritten Kultur werden nicht nur kulturspezifische Elemente gezählt, sondern auch fremdsprachige Einschübe, einzelne Sätze und sogar ganze Dialoge, die in einer fremden, dritten Sprache geführt werden (vgl. Urbanek 2002: 63). Im Grunde genommen fungieren sie als Stilmittel, das das Lokalkolorit der im Werk beschriebenen Realität verstärkt. Im Roman von Székely-Lulofs, wie in anderen Prosatexten des Niederländisch-Ostindiens, stellen die Elemente der indonesischen⁹ Kultur, die hier als Elemente der dritten Kultur fungieren, vielmehr einen konstitutiven Bestandteil des Diskurses dar, der sich in der interkulturellen Kommunikation ab ca. 1850 bis 1949 zwischen den Holländern und den einheimischen Einwohnern der Sunda-Inseln und ihren gemeinsamen Nachkommen entwickelte.

Da die Elemente der dritten Kultur sowohl für die Ausgangs-, als auch die Zielkultur uncharakteristisch und daher oft für die Vertreter beider Kulturen unbekannt sind, stellen sie diejenigen Übersetzungseinheiten dar, die einen besonderen kognitiven Aufwand des Translators erfordern (Gaška 2019: 206). Sie gehen häufig über die Translationskompetenz des Übersetzers hinaus, der nicht selten unfähig ist, sie treffend zu interpretieren und dadurch auch sie adäquat zu übersetzen. Da es sehr wahrscheinlich ist, dass beim indirekten Übersetzen einige der Missdeutungen und Fehler aus dem Brückentext in die terminale Übersetzung übernommen werden, stellen die Vorgehensweisen der Übersetzer hinsichtlich der Elemente der dritten Kultur ein sicheres Indiz für die Intermediarität des Übersetzens dar.

In der ersten hier angeführten Passage (Tab. 1) kommt das Lexem *kain* (indon. *kain*) vor, worunter ein gewebtes, oft auch gebatiktes, Tuch verstanden wird, das häufig um den Unterleib gewickelt getragen wird (vgl. Boon/ Geraerts 2005: 1608). Während sich die Übersetzer ins Englische an dieser Stelle einer

9| An dieser Stelle sei hervorgehoben, dass die Sundainseln von mehreren ethnischen Gruppen bewohnt werden, derer Vertreter verschiedene Kulturen repräsentieren, darunter u.a. malaiische, javanische, sundanesische und balinesische Kultur. In Anbetracht dessen, dass diese Kulturen viele Gemeinsamkeiten aufweisen, ist es schwierig eindeutig zu bestimmen, zu welcher Kultur ein gegebenes Element gehört. Aus diesem Grund wird hier die Bezeichnung *indonesische Kultur* als ein Oberbegriff all dieser Kulturen gebraucht.

Periphrase, d.h. einer Umschreibung – *long cloth* (langes Tuch) bedienten, entschied sich der Translator ins Deutsche, dieses Lexem mit einem anderen Element der dritten Kultur – *Sarong* – zu ersetzen, das sich auf eine Art Rock bezieht, die aus einem Baumwolltuch hergestellt ist, dessen beide kürzere Ränder zusammengenäht wurden (vgl. Veth 2003: 239).

Tab. 1: Das Element *kain* in Übersetzung

NL	Hij zag een vrouw van de put terugkomen. Zij had alleen een <u>kain</u> om, vastgeknoot boven haar borsten (Székely-Lulofs 1932/1985: 70).
EN	He saw a woman coming back from the well. She wore nothing but a <u>long cloth</u> wrapped round her and tied over her breasts (Lulofs 1936: 91).
DE	Er sah eine Frau vom Brunnen zurückkommen. Sie hatte nur einen <u>Sarong</u> um, der über ihren Brüsten festgeknüpft war (Lulofs 1935: 126).
PL	Widział, jak od studni wracała kobieta, otulona w <u>sarong</u> , spięty nad piersiami (Lulofs 1937/1938: 96).

Dieses Element ist auch in der polnischen Fassung zu finden, was ahnen lässt, dass Bukowska sich auf die deutsche Übersetzung gestützt hat.

Ein ähnliches Verfahren wurde im Fall des im Originaltext vorkommenden Ethnonyms *Javaan* [dt. *Javaner*] angewendet (Tab. 2), das durch das Ethnonym *Sundanese* in der deutschen Fassung ersetzt wurde. Zwar sind die beiden ethnischen Gruppen miteinander verwandt und bewohnen dieselbe Insel Java, aber immerhin handelt es sich hier um zwei unterschiedliche Ethnien, die miteinander nicht zu verwechseln sind.

Tab. 2: Das Ethnonym *Javaan* in Übersetzung

NL	De koelie, een jonge <u>Javaan</u> , keek stug voor zich uit (Székely-Lulofs 1932/1985: 53).
EN	The coolie, a young <u>Javanese</u> , looked ahead with hostile eyes (Lulofs 1936: 68).
DE	Der Kuli, ein junger <u>Sundanese</u> , sah starr vor sich hin (Lulofs 1935: 96).
PL	Kulis, <u>Sundajczyk</u> , patrzył prosto przed siebie (Lulofs 1937/1938: 74).

Bukowska bediente sich einer gleichen Ersetzung in ihrem Translat.

In der nachstehenden Passage aus dem analysierten Roman (Tab. 3) findet sich das Lexem malaiischer Herkunft – *pondok*, worunter eine einfache Hütte zu verstehen ist (vgl. Teeuw 1990: 535). In allen analysierten Übersetzungen wurde dieses Element mit zielsprachlichen Lexemen ersetzt. Die Übersetzer ins Englische bedienten sich einer Substitution, wobei die Übersetzungseinheit aus dem

Ausgangstext mit ihrem Äquivalent im Zieltext im *Totum-pro-parte*-Verhältnis steht. In der deutschen sowie polnischen Fassung sind hingegen approximative Entsprechungen derselben Herkunft zu finden.

Tab. 3: Das Element *pondok* in Übersetzung

NL	Zij baadden dan bij de putten of in de rivier, die achter de <u>pondok</u> stroomde (Székely-Lulofs 1932/1985: 70).
EN	They bathed near the wells or in the river that flowed behind the <u>compound</u> (Lulofs 1936: 91).
DE	Sie badeten bei den Brunnen oder am Fluß, der hinter der <u>Baracke</u> dahinströmte [...] (Lulofs 1935: 125).
PL	Kąpali się u studni albo w rzece, płynącej za <u>barakami</u> (Lulofs 1937/1938: 95).

Das im Ausgangstext vorkommende Lexem *pondok* wird jedoch nicht immer mit einer annähernden Entsprechung ersetzt. An mancher Stelle, wie im unten angeführten Beispiel (Tab. 4), wurde das Element sowohl im deutschen, als auch im polnischen Translat beibehalten. Zusätzlich wurde dieses Lexem in beiden Fassungen mit einem Genitivattribut versehen, womit präzisiert wird, wem die Hütten gehörten.

Tab. 4: Elemente *pondok* und *kongsi* in Übersetzung

NL	Ze woonden streng gescheiden van de Chinezen. Tussen de <u>pondoks</u> en de <u>kongsi's</u> lag als een diepe kloof die onverzoenlijke vete van twee verschillende Oosterse godsdiensten... (Székely-Lulofs 1932/1985: 52).
EN	They lived in complete segregation from the Chinese: for between <u>compound</u> and <u>kongsee</u> lay, like a deep chasm, the irreconcilable difference of two Eastern religions (Lulofs 1936: 67).
DE	Sie wohnten streng gesondert von den Chinesen. Zwischen den <u>Pondoks der Javanen</u> und den <u>Baracken der Chinesen</u> lag als tiefe Kluft die unversöhnliche Fehde zweier verschiedener östlicher Religionen (Lulofs 1935: 93).
PL	Mieszkałi w ścisłym odosobnieniu od Chińczyków. Między <u>pondokami Jawajczyków</u> a <u>barakami chińskimi</u> leżała, jak głęboka przepaść, wiecznie żywa nienawiść dwóch religii wschodu (Lulofs 1937/1938: 72).

Ein ähnliches Übersetzungsverfahren wurde auch in Bezug auf das Lexem *kongsi* angewendet, worunter ein Gebäude einer chinesischen Handelsfirma verstanden wird (vgl. Boon/ Geeraerts 2005: 1787; Veth 2003: 158f.). Sowohl Kotas als auch Bukowska entschieden sich an dieser Stelle für eine intratextuelle

Umschreibung, in der ein konkretisierendes Element vorhanden ist: in der deutschen Fassung wiederum ein Genitivattribut, in der polnischen – ein Adjektiv. Beide weisen jedoch auf die Herkunft von den Bewohnern der Baracke hin.

Bemerkenswert ist die Tatsache, dass das vorher erwähnte Element *pondok* in einer Passage der deutschen Übersetzung hinzugefügt wurde (Tab. 5). Dadurch wird im Abschnitt konkretisiert, woher die Klänge des im Ausgangstext erwähnten Gamelans kommen. Ein gleicher Eingriff wurde in der polnischen Übersetzung vorgenommen.

Tab. 5: Das hinzugefügte Element *pondok* in deutscher und polnischer Übersetzung

NL	Een weise vrede en rust was over dat alles... Een rust, geaccentueerd door het zware ritme van de gamelan (Székely-Lulofs 1932/1985: 81).
EN	Over everything lay an impressive, peaceful quietude – a quietude only accentuated by the heavy rhythm of the gamelan (Lulofs 1936: 106).
DE	Weihevoller Friede lag über all dem... Eine Ruhe, die durch den schweren Rhythmus des Gamelans <u>im Pondok</u> noch schärfer betont wurde (Lulofs 1935: 145).
PL	Nad wszystkim tym rozpościerała się pełna namaszczenia cisza, którą podkreślał jeszcze ciężki rytm gamelana, <u>dochodzący z pondoku</u> (Lulofs 1937/1938: 111).

Das nächste Element – *pisang* (Tab. 6), worunter eine Banane zu verstehen ist (vgl. Teeuw 1990: 531), wurde sowohl in der deutschen, als auch der polnischen Fassung meistens beibehalten (vgl. Tab. 6 Pkt. a). In der englischen Übersetzung wurde es durch seine Entsprechung in der Zielsprache ersetzt. Das Verfahren, in dem das Element mit der dem deutschen Adressaten bekannten zielsprachigen Entsprechung ersetzt wurde, wurde auch in zwei Abschnitten der deutschen Version angewendet (vgl. Tab. 6 Pkt b und c).

Tab. 6: Das Element *pisang* in Übersetzung

a)	NL	Zij kochten zich wat eten aan het stalletje op het station: rijst in builtjes van pisangblad en vruchten (Székely-Lulofs 1932/1985: 46).
	EN	They bought food from the little station stall – fruit and small portions of rice wrapped in <u>banana leaves</u> (Lulofs 1936: 59).
	DE	Sie kauften sich bei der Bude auf der Station etwas zu essen: Reis in Tüten aus <u>Pisangblättern</u> und Obst (Lulofs 1935: 83).
	PL	Na straganie koło stacji kupili sobie czegoś do zjedzenia: ryżu podawanego w torebkach z liści <u>pisangowych</u> i owoców (Lulofs 1937/1938: 65).

b)	NL	Ze kende alleen de donkere huid, de koele, glad als een <u>pisangblad</u> ... (Székely-Lulofs 1932/1985: 85).
	EN	She had known hitherto only dark skins that were cool and smooth as the leaf of a <u>banana</u> (Lulofs 1936: 111).
	DE	Sie kannte nur die dunkle Haut, die kühl und glatt war wie ein <u>Bananenblatt</u> ... (Lulofs 1935: 151).
	PL	Znała tylko ciemną skórę, gładką i chłodną, jak liść <u>bananu</u> (Lulofs 1937/1938: 115).
c)	NL	Zeventien dagen was Roeki in het bos. Hij at er wilde <u>pisang</u> en rauwe wortels (Székely-Lulofs 1932/1985: 140).
	EN	Ruki spent seventeen days in the forest. He lived on wild <u>bananas</u> and roots (Lulofs 1936: 190).
	DE	Siebzehn Tage war Ruki im Urwald. Er aß dort wilde <u>Bananen</u> und rohe Wurzeln (Lulofs 1935: 253).
	PL	Siedemnaście dni przebywał Ruki w puszczy, żywiąc się dzikimi <u>bananami</u> i surowymi korzonkami (Lulofs 1937/1938: 194).

Erstaunlicherweise wurde dieses Verfahren in der polnischen Übersetzung genau in denselben Passagen, wie in der deutschen Fassung, gebraucht (vgl. Tab. 6 Pkt. b und Pkt. c), was von der Indirektheit der polnischen Version zeugen kann.

Bemerkenswert sind des Weiteren die übersetzerischen Eingriffe im folgenden Beispiel (Tab. 7), wo der im Originaltext vorkommende Name des Aufsehers – *Soemo* – in der deutschen Übersetzung mit dem Namen einer anderen Figur aus dem Roman – *Sentono* – verwechselt wurde. Diese Verwechslung ist auch in derselben Passage in der polnischen Fassung zu beobachten, was die Hypothese bestätigt, dass Bukowska ihr Translat anhand der deutschen Fassung angefertigt hat.

Tab. 7: Der Name *Soemo* in Übersetzung

NL	‘Altijd dat vrouwentuig!... Kunnen die soendels niet hun mond houden?!... Mandoer <u>Soemo</u> , ga bij de vrouwen staan!’ Naast de mandoeres, die toezicht hield over de vrouwen, rees de fijne figuur van de mandoer, <u>Soemo</u> , een Javaan (Székely-Lulofs 1932/1985: 75).
EN	“Always those women! Can’t the hussies learn to keep their mouths shut? Mandur <u>Sumo</u> , go and stand by the women.” Mandur <u>Sumo</u> , a delicately made Javanese, went and stood by the side of the manduress who was in charge of the women (Lulofs 1936: 98).

DE	»Immer diese Weibsbilder!... Können die Dirnen nicht den Mund halten?!... Mandur Sentono, stell dich zu den Weibern!« Neben der Mandurin, die die Aufsicht über die Frauen hatte, erhob sich die feine Gestalt des Mandurs Sentono, eines Javaners (Lulofs 1935: 135).
PL	– Zawsze te baby...! nie możecie przestać gadać? Mandurze Sentono, stań przy kobietach. – Mandur Sentono wstał ze swego miejsca, koło mandurki, sprawującej nadzór nad kobietami. Był to smukły, zgrabny Jawajczyk (Lulofs 1937/1938: 103).

Zwei weitere schlagende Beweise dafür, dass wir bei Bukowskas Übersetzung mit einer indirekten Translation zu tun haben können, lassen sich in der unten angeführten Passage (Tab. 8) finden.

Tab. 8: Elemente *tjenteng* und *toewan besar* in Übersetzung

NL	Roeki dook in mekaar, net zo hevig geschrokken van deze mens als de aap van hém was geschrokken. Achter hem stond de <i>tjenteng</i> , de civiele agent van de <i>toewan besar</i> (Székely-Lulofs 1932/1985: 141).
EN	Ruki shrank away, just as frightened by this man as the monkey had been frightened by him. Behind him stood an <i>agent of the tuan besar</i> (Lulofs 1936: 192).
DE	Ruki duckte sich zusammen, ebenso heftig vor diesem Menschen erschreckend, wie der Affe vor ihm erschrocken war. Hinter ihm stand der <i>Tjentjeng</i> , der Zivilpolizist der <i>Unternehmung</i> (Lulofs 1935: 255).
PL	Ruki skulił się. Przestraszył się tego człowieka równie silnie, jak przed chwilą małpa przestraszyła się jego. Za nim, w krzakach, stał <i>tjentjeng</i> , prywatny policjant przedsiębiorstwa, w którym pracował (Lulofs 1937/1938: 196).

Das erste Element – *tjenteng* (indones. *centeng*), das eine Bezeichnung indonesischer Herkunft für einen Wächter, einen Aufseher ist (vgl. Teeuw 1990: 128), wurde in die deutsche Fassung mit einem Schreibfehler übernommen. Derselbe Schreibfehler ist auch in der polnischen Übersetzung zu finden. Da dieses Element im Text mehrmals vorkommt und die fehlerhafte Schreibweise dieses Lexems in beiden Übersetzungen konsequent angewendet wurde, kann dies als ein Anzeichen davon betrachtet werden, dass Bukowska sich im Übersetzungsprozess auf die deutsche Fassung gestützt hat. Im oben angeführten Abschnitt ist überdies eine sehr ähnliche Vorgehensweise zwischen der deutschen und polnischen Fassung hinsichtlich des zweiten Elements der dritten Kultur wahrzunehmen. Es handelt sich um die indonesische Bezeichnung für einen Chef – *toewan besar* (indones. *tuan besar*; wörtl. großer Herr). In den meisten Fällen wurde sie in beide Übersetzungen übernommen. In der angeführten Passage wurde hinsichtlich dieses Ausdrucks – sowohl in der deutschen als auch der polnischen

Fassung – jedoch Substitution angewendet, wobei das im Ausgangstext vorkommende Element im *Totum-pro-parte*-Verhältnis zu seinen deutschen und polnischen Äquivalenten steht, die wiederum nach Kollerschen Ansatz in der Eins-zu-eins Äquivalenzbeziehung zueinander stehen.

5. Schlussfolgerungen

Anhand der angestellten Beobachtungen lässt sich schlussfolgern, dass Herminia Bukowska ihre Übersetzung des Romans *Koelie* von Madelon Székely-Lulofs mit einem hohen Wahrscheinlichkeitsgrad auf der Grundlage der deutschen Fassung von Walther Hjalmar Kotas und nicht des niederländischen Originaltextes angefertigt hatte. Dabei ist auszuschließen, dass die Übersetzerin sich der englischen Fassung bedient hatte, weil die übersetzerischen Eingriffe in der polnischen und englischen Version gravierend voneinander abweichen.

Die durchgeführte Analyse deckte bestimmte Kongruenzen in der Verwendung gleicher Übersetzungstechniken an denselben Stellen und Hinzufügung derselben Elemente der dritten Kultur in denselben Textpassagen in der deutschen und polnischen Fassung auf, was ahnen lässt, dass Bukowska indirekt aus dem Deutschen übersetzt hat. Da in der komparativen Analyse nur die hinsichtlich der Elemente der dritten Kultur angewendeten Übersetzungsverfahren berücksichtigt wurden, würden sich in weiterer Perspektive zusätzliche komparativen Analysen übersetzerischer Eingriffe in Bezug auf andere Übersetzungseinheiten als nützlich erweisen. Dies würde ermöglichen, die Hypothese, dass Herminia Bukowska indirekt übersetzt habe, endgültig zu bestätigen.

Literaturverzeichnis

Primärliteratur

- Lulofs, Madelon (1935). *Kuli*. Berlin. (Übers. W. H. Kotas).
 Lulofs, Madelon (1936). *Coolie*. New York. (Übers. G. J. Renier und I. Clephane).
 Lulofs, Madelon (1937–1938). „Kulis“ (Fortsetzungsroman). In: *Dziennik Polski*. 13.10.1937–30.01.1938. Lwów. (Übers. H. Bukowska).
 Lulofs, Madelon (1937/³1938). *Kulis*. Warszawa. (Übers. H. Bukowska).
 Székely-Lulofs, Madelon H. (1932/⁶1985). *Koelie*. Amsterdam.

Sekundärliteratur

- Boon, Ton den/ Geeraerts, Dirk (Hg.) (2005): *van Dale. Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. 3 Bde: Bd. 1: a–i. Bd. 2: j–r. Bd. 3: s–z. Utrecht/ Antwerpen.
 Dollerup, Cay (2000). „‘Relay’ and ‘support’ translations“. In: Chesterman, A./ Gallardo San Salvador, N./ Gambier, Y. (Hg.) *Translation in context. Selected*

- contributions from the EST Congress Granada 1998*. Amsterdam/ Philadelphia. S. 17–26.
- Friedrich, Klaus-Peter (1999). „Publizistische Kollaboration im sog. Generalgouvernement. Personengeschichtliche Aspekte der deutschen Okkupationsherrschaft in Polen (1939–1945)“. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 48. S. 50–89.
- Gambier, Yves (2003). „Working with relay: An old story and a new challenge“. In: Pérez Gonzalez, L. (Hg.) *Speaking in tongues: Language across contexts and users*. Valencia. S. 47–66.
- Gąska, Michał (2019). „Orientalizmy jako elementy trzeciej kultury w tłumaczeniu ‘Sonetów krymskich’ na język niemiecki“. In: Małgorzewicz, A./ Płużyczka, M. (Hg.) *Studia Translatorica* 10. Wrocław/ Dresden. S. 205–221.
- Gąska, Michał (2020). „Das Glossar als explikatorisches Übersetzungsverfahren beim Übersetzen von Elementen der dritten Kultur“. In: *Germanica Wratislaviensia* 145. Wrocław. (im Druck).
- Hrabyk, Klaudiusz (1972). „Wspomnienia, cz. VII“. In: *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* 11/2. S. 257–296.
- Hrabyk, Klaudiusz (1982). „Wrześniowe dni ‘Kuriera Porannego’“. In: *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 21/3–4. S. 95–109.
- Koch, Jerzy/ Morciniec, Norbert (1985). „Bibliografie van Poolse vertalingen uit de Nederlandse literatuur“. In: *Neerlandica Wratislaviensia* II. Wrocław. S. 425–480.
- Koch, Jerzy (1993). *Książka niderlandzka w przekładzie polskim. Katalog wystawy w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Wrocław 12 – 28 maja 1993./ Het Nederlandse boek in Poolse vertaling. Catalogus van de tentoonstelling in de Bibliotheek van het Nationale Ossoliński-Instituut. Wrocław 12 – 28 mei 1993*. Kłodzko.
- Landers, Clifford E. (2001). *Literary translation. A practical guide*. Clevedon/ Buffalo/ Toronto/ Sydney.
- Małgorzewicz, Anna (2008). „Kognitive und übersetzerische Strategien des Translators im transkulturellen Verstehens- und Kommunikationsprozess am Beispiel literarischer Übersetzungen“. In: Bartoszewicz, I./ Szczęk, J./ Tworek, A. (Hg.) *Linguistische Treffen in Wrocław* 2. Wrocław/ Dresden. S. 419–430.
- Mocarz, Maria (2008). „Elementy trzeciej kultury jako przejaw interkulturowości w przekładzie tekstów użytkowych“. In: *Slavia Orientalis* LVII (3). S. 395–403.
- Papadima, Maria (2011). „Głos tłumacza w peritekście jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia“. In: *Między oryginałem a przekładem* XVII. Kraków. S. 13–32. (Übers. Tomasz Stróżyński).
- Patzschke, Heike (2001). „Zur Problematik des Übersetzens einer Übersetzung über eine Drittsprache“. In: *Hefte für ostasiatische Literatur* 30. München. S. 99–118.

- Pięta, Hanna (2014). „What do (we think) we know about indirectness in literary translation? A tentative review of the state-of-the-art and possible research avenues”. In: Garcia Sala, I./ Sanz Roig, D./ Zaboklicka, B. (Hg.) *Traducció indirecta en la literatura catalana. V Simposi sobre traducció i recepció en la literatura catalana conemporània*. Lleida. S. 15–34.
- Pięta, Hanna (2019). „Indirect translation: Main trends in practice and research”. In: *Slovo.ru: baltijskij accent* 10(1). S. 21–36.
- Pleciński, Jacek (2015). „Zabawa trwa w najlepsze, czyli języki ‘A’, ‘B’ i ‘C’ w przekładzie” W: *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu* 10. Toruń. S. 139–150.
- Pym, Anthony (2011). „Translation research terms: a tentative glossary for moments of perplexity and dispute”. In: Pym, A. (Hg.) *Translation Research Projects* 3. Tarragona. S. 75–110. (http://www.intercultural.urv.cat/media/upload/domain_317/arxiu/TP3/isgbook3_web.pdf, Zugriff: 27.12.2019).
- Ringmar, Martin (2012). „Relay translation”. In: Gambier, Y./ Van Doorslaer, L. (Hg.) *Handbook of Translation Studies* 3. Amsterdam/ Philadelphia. S. 141–144.
- Rosa, Alexandra Assis/ Pięta, Hanna/ Bueno Maia, Rita (2017). „Theoretical, methodological and terminological issues regarding indirect translation: An overview”. In: *Translation Studies* 10(2). S. 113–132.
- Schiedges, Olaf (2008). „Das Phänomen der Zweitübersetzung. Am Beispiel eines Romans von Murakami Haruki”. In: *Bulletin of the Prefectural University of Aichi* 40. S. 275–302. (https://aichi-pu.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=683&item_no=1&page_id=13&block_id=17, Zugriff: 15.12.2019).
- Schuttleworth, Mark/ Cowie, Moira (2014). *Dictionary of Translation Studies*. London/ New York.
- St André, James (2011). „Relay”. In: Baker, M./ Saldanha, G. (Hg.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/ New York. S. 230–232.
- Teeuw, Andries (1990). *Indonesisch-Nederlands Woordenboek*. Leiden.
- Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam/ Philadelphia.
- Urbanek, Dorota (2002). „Elementy trzeciej kultury w procesie przekładu”. In: Lewicki, R. (Hg.) *Przekład – Język – Kultura*. Lublin. S. 61–70.
- Veth, P. J. (2003). *Uit Oost en West. Verklaring van 1000 woorden uit Nederlands-Indië*. Amsterdam/ Antwerpen.
- Żmudzki, Jerzy (2012). „Das Problem der Bewältigung von Fremdheit in der Translation – Positionen und Perspektiven in der Translationswissenschaft”. In: *Lingwistyka Stosowana/ Applied Linguistics/ Angewandte Linguistik* 5. Warszawa. S. 201–214.
- Żmudzki, Jerzy (2014). „‘So treu wie möglich, so frei wie nötig’ – eine alte Translationsmaxime neu interpretiert”. In: Łyp-Bielecka, A. (Hg.) *Mehr als Worte*.

.....

Sprachwissenschaftliche Studien Professor Dr. habil. Czesława Schatte und Professor Dr. habil. Christoph Schatte gewidmet. Katowice. S. 357–371.

Żmudzki, Jerzy (2019). „Projektionsoperationen im Translationsprozess – eine Basischarakteristik“. In: Małgorzewicz, A./ Płużyczka, M. (Hg.) *Studia Translatorica* 10. Wrocław/ Dresden. S. 81–90.

Michał Gąska

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Filologii Germańskiej

Zakład Translatoryki i Glottodydaktyki

pl. Nankiera 15b

50–140 Wrocław, Polen

michal.gaska@uwr.edu.pl

ORCID: 0000–0003–4384–3756

Patricia Hartwich

Uniwersytet Wrocławski/ Polen

Mediation als soziokulturelles Sprachhandeln im Begleitband zum Gemeinsamen europäischen Referenzrahmen für Sprachen

---

ABSTRACT

Mediation as sociocultural language action in the Companion Volume to the Common European Framework of Reference for Languages

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) had a lasting impact on all areas of foreign language teaching not only in Europe but also worldwide. Although activities and strategies of language mediation were already included in its action-oriented approach, no empirically developed scales and descriptors were made available for them. As a result, language mediation has found its way into European classrooms to different degrees in the last two decades. The Companion Volume with New Descriptors seems to close this gap by rendering the concept of mediation more precisely, on the one hand, and extending it, on the other hand. This article outlines and critically assesses the concept of mediation as developed in the CEFR Companion Volume, compared to the earlier concept.

Keywords: mediation, language mediation, Common European Framework of Reference for Languages, CEFR, Companion Volume

---

Einleitung

Der *Gemeinsame europäische Referenzrahmen für Sprachen* (GeR), der 2001 als ein Auftragswerk des Europarats in englischer Originalfassung (Council of Europe 2001) und im gleichen Jahr in deutscher Übersetzung (Europarat 2001) erschienen ist, hat alle Bereiche des Fremdsprachenunterrichts nicht nur in Europa, sondern

weltweit nachhaltig beeinflusst. Innerhalb des handlungsorientierten Konzepts wurden auch *Aktivitäten und Strategien der Sprachmittlung* (im englischsprachigen Original: *mediation*) berücksichtigt, wobei hierfür jedoch keine empirisch entwickelten Skalen und Deskriptoren zur Verfügung gestellt wurden. Infolgedessen hat Sprachmittlung/Mediation in den letzten beiden Dekaden in sehr unterschiedlichem Maße Eingang in europäische Klassenzimmer gefunden (vgl. Kolb 2016). Mit dem 2018 erschienenen Begleitband *Companion Volume with New Descriptors* (Council of Europe 2018), der 2020 in deutscher Übersetzung herausgegeben wurde (Council of Europe 2020), scheint diese Lücke nun geschlossen, wobei der Begriff *mediation* einerseits präzisiert, andererseits jedoch wesentlich erweitert wurde. Im Beitrag wird das im Begleitband zum GeR entwickelte Konzept der *Mediation* in Abgrenzung zum früheren Konzept *Sprachmittlung*¹ umrissen und kritisch beleuchtet.

1. *Mediation/Sprachmittlung* im Konzept des GeR (2001)

In der deutschsprachigen Version des 2001 auf Englisch erschienenen GeR wurde *mediation* durchgehend als *Sprachmittlung* übersetzt, was in der Fachdiskussion aufgrund der Mehrdeutigkeit dieses Begriffs teilweise kritisch aufgefasst worden ist (vgl. z.B. Königs 2008). So ergaben sich aufgrund der mehrfachen terminologischen 'Vorbelastung' des Begriffs Sprachmittlung – Vertreter der Leipziger Schule der Übersetzungswissenschaft (vgl. Jäger 1986: 9f.) vs. fremdsprachendidaktische Auffassung nach Knapp/Knapp-Potthoff (1985: 451) – gewisse Unklarheiten, insbesondere in Bezug auf den Grad der Professionalität und die Rolle des Sprachmittlers, die Adressatenbezogenheit sowie die Art der sprachmittlerischen Handlung (mündlich/schriftlich). In der deutschen fremdsprachendidaktischen Diskussion kam es aufgrund der fehlenden Einbeziehung translationswissenschaftlicher Erkenntnisse vor allem in der ersten Dekade nach Erscheinen des GeR zu zahlreichen Missverständnissen, infolge derer die Etablierung geeigneter Konzepte in den (schulischen) Fremdsprachenunterricht erst mit deutlicher Verzögerung erfolgte.

In den knappen Ausführungen des GeR zur Sprachmittlung wurde diese wie folgt aufgefasst:

Bei sprachmittelnden Aktivitäten geht es den Sprachverwendenden nicht darum, seine/ihre eigenen Absichten zum Ausdruck zu bringen, sondern darum, Mittler zwischen Gesprächspartnern zu sein, die einander nicht direkt verstehen können, weil sie Sprecher verschiedener Sprachen sind (was der häufigste, aber nicht der einzige Fall ist). Zu den sprachmittelnden Aktivitäten gehören Dolmetschen und

1| Der Begriff *Sprachmittlung* bezieht sich hier auf die deutsche Übersetzung des GeR (Europarat 2001), *Mediation* auf die deutsche Übersetzung des Begleitbands zum GeR (Council of Europe 2020), *mediation* hingegen auf den beiden Bänden zugrunde liegenden englischen Originalbegriff (Council of Europe 2001 und 2018).

Übersetzen sowie das Zusammenfassen und Paraphrasieren von Texten in derselben Sprache, wenn derjenige, für den der Text gedacht ist, den Originaltext nicht versteht (Europarat 2001: 89f.).

Es wurde also davon ausgegangen, dass Sprachmittlung meist auf einem Sprachwechsel beruht, also interlingual erfolgt, da die Kommunikationspartner keine gemeinsame Sprache sprechen. Bei den Aktivitäten *Zusammenfassen* und *Paraphrasieren* sind jedoch implizit auch Formen der intralingualen Translation eingeschlossen, obgleich diese bei der Rezeption des GeR und seiner Umsetzung im schulischen Bereich in Deutschland keine Rolle spielten (vgl. Reimann 2019). Im GeR wurden mündliche und schriftliche Sprachmittlung unterschieden und wie folgt spezifiziert:

Mündliche Sprachmittlung

- Simultan-Dolmetschen (Konferenzen, Besprechungen, Reden usw.);
- Konsekutiv-Dolmetschen (Begrüßungsansprachen, Führungen usw.);
- informelles Dolmetschen:
  - für ausländische Besucher im eigenen Land
  - für Muttersprachler im Ausland
  - in sozialen und in Dienstleistungssituationen für Freunde, Familienangehörige, Kunden, ausländische Besucher usw.
  - von Schildern, Speisekarten, Anschlägen usw.

Schriftliche Sprachmittlung

- genaue Übersetzung (z. B. von Verträgen, juristischen und wissenschaftlichen Texten usw.);
- *literarische Übersetzung* (*Romane, Dramen, Gedichte, Libretti usw.*);
- *Zusammenfassung der wesentlichsten Punkte* (*Zeitungs- und Zeitschriftenartikel usw.*) *in der L2 oder zwischen L1 und L2*;
- *Paraphrasieren* (*Fachtexte für Laien usw.*) (ebd.).

Wie weiter oben ersichtlich, wurde die Sprachmittlung im GeR (2001) überwiegend in translationswissenschaftlichen Kategorien des Übersetzens/Dolmetschens, mithin als eine (meist) interlinguale Translationshandlung, mit explizitem Adressatenbezug und im Rahmen eines konkreten Translationsgefüges als eines Kommunikationsgefüges beschrieben (vgl. Grucza 1981/2017: 150), wobei der Grad der (fehlenden) Professionalität hier per se kein relevantes Kriterium darstellte.

2. Mediation im Konzept des Begleitbands zum GeR (2018/2020)

In dem 2018 veröffentlichten Begleitband zum GeR erfährt das weiter oben skizzierte Konzept von *mediation* eine umfassende Präzisierung und Erweiterung. Dies spiegelt sich in der deutschen Übersetzung bereits im gewählten

Schlüsselbegriff wider: Anstelle von *Sprachmittlung* wird nun durchgängig der Begriff *Mediation* verwendet. Auch quantitativ fällt auf, dass der *Mediation* nun mehr als 30 Seiten mit 24 Skalen und Deskriptoren gewidmet sind.

Wie bereits im 2001 erschienenen Band zugrundegelegt und im Begleitband deutlicher herausgestellt wurde, bildet die *Mediation* im Konzept des GeR neben *Rezeption*, *Produktion* und *Interaktion* einen von vier Kommunikationsmodi, jeweils bezogen auf kommunikative Sprachaktivitäten und Strategien, wodurch das traditionelle Modell der vier im Fremdsprachenunterricht zu entwickelnden Fertigkeiten ersetzt wurde (Council of Europe 2020: 38). Insbesondere im Hinblick auf den komplexen Charakter der *Mediation* scheint diese Auffassung durchaus berechtigt.²

Im Begleitband wurden erstmals auch für den Kommunikationsmodus *Mediation* umfassende validierte und kalibrierte Skalen und Deskriptoren bereitgestellt, welche die Operationalisierung der *Mediation* für den Fremdsprachenunterricht erleichtern sollen. Dem liegt eine differenzierte Struktur von *Mediationsaktivitäten* und -strategien zugrunde. *Mediationsaktivitäten* werden den drei Bereichen *Mediation von Texten*, *Mediation von Konzepten* und *Mediation von Kommunikation* zugeordnet. *Mediationsstrategien* werden unterteilt in *Strategien, um ein neues Konzept zu erläutern* und *Strategien zu Vereinfachung eines Textes* (vgl. Abb. 1, Council of Europe 2020: 112). Fraglich bleibt allerdings, welches Verständnis von Kommunikation dieser Differenzierung zugrunde liegt.

Besonders betont wird im Begleitband zum GeR der soziale Aspekt der Kommunikation als der gemeinsamen Konstruktion von Bedeutung. Dabei wird hier, anders als im 2001 erschienenen Band, nicht mehr von der sprachenübergreifenden *Mediation* als 'Normalfall' ausgegangen; vielmehr wird der Begriff *Mediation* grundsätzlich auf jede Form der Kommunikation/Interaktion bezogen, bei der eine Vermittlung durch eine dritte Person erforderlich ist, um Verständnis zwischen den Kommunikationspartnern herzustellen:

Bei *Mediation* agieren die Nutzenden/Lernenden als sozial Handelnde, die Brücken bauen und dazu beitragen, Bedeutung zu konstruieren oder zu vermitteln, manchmal innerhalb einer Sprache, manchmal zwischen Modalitäten (z.B. von gesprochener Sprache zu Gebärdensprache oder umgekehrt in modalitätenübergreifender Kommunikation) und manchmal von einer Sprache zur anderen (sprachenübergreifende *Mediation*) (Council of Europe 2020: 112).

Daraus ergibt sich eine umfassende Erweiterung der Aktivitätsbereiche:

Der Fokus liegt auf der Rolle, die Sprache in Prozessen spielt, wie beispielsweise Raum und Voraussetzungen für gelingendes Kommunizieren und/oder Lernen zu schaffen, bei der Konstruktion neuer Bedeutungen zusammenzuarbeiten, andere

2| Sprachmittlung/*Mediation* wurde in der Fachdiskussion häufig als *fünfte* bzw. *sechste Fertigkeit* bezeichnet (vgl. z.B. Rössler 2008).

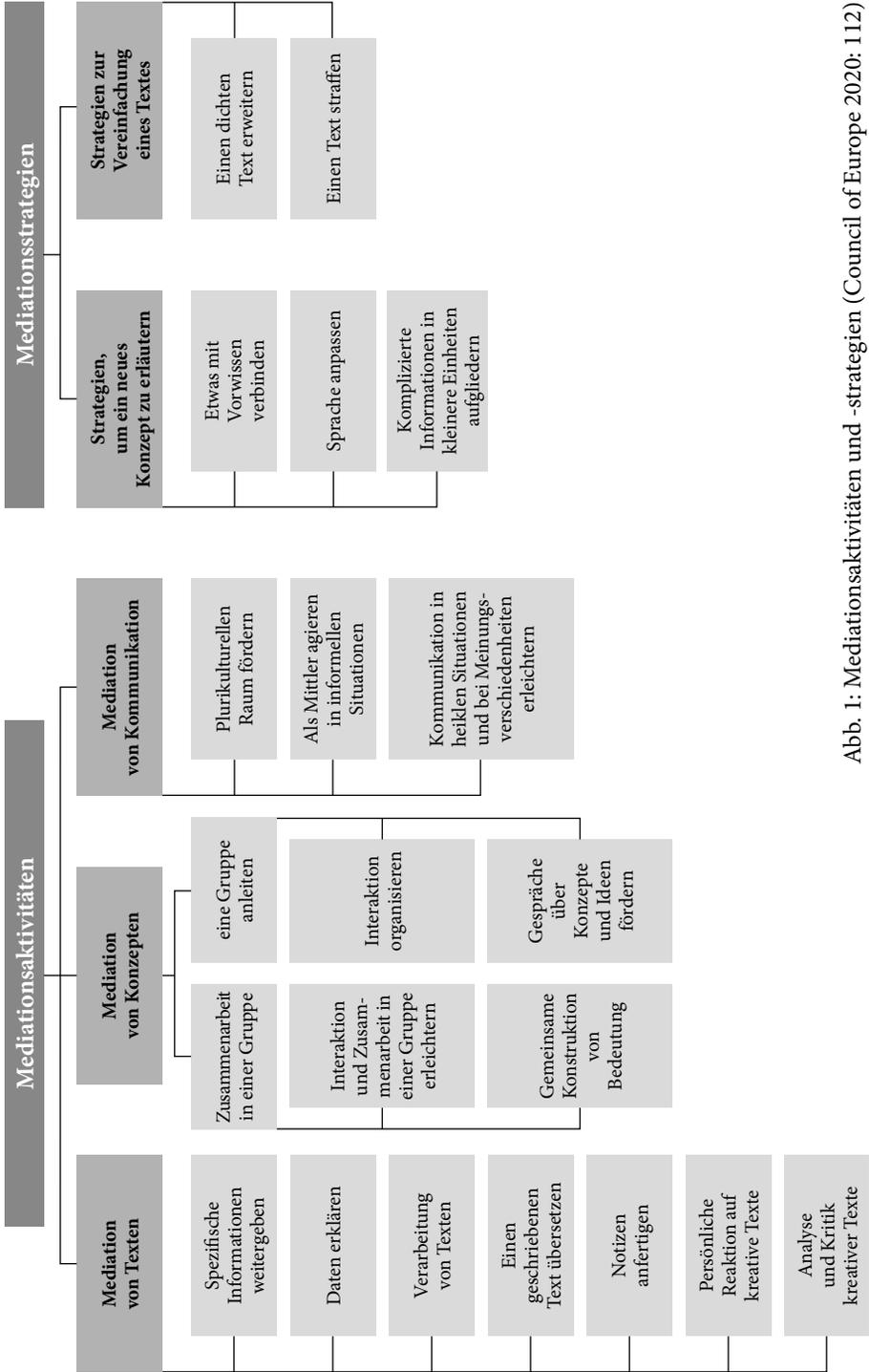

Abb. 1: Mediationsaktivitäten und -strategien (Council of Europe 2020: 112)

zu ermutigen, neue Bedeutung zu konstruieren bzw. zu verstehen, und neue Informationen in geeigneter Weise weiterzugeben. Die Kontexte können sozial, pädagogisch, kulturell, linguistisch oder beruflich sein (ebd.).

3. Fazit

In dem 2018 erschienenen Begleitband wurde das im GeR nur grob umrissene Konzept der Sprachmittlung/Mediation ausführlich dargestellt und durch differenzierte Skalen und Deskriptoren ergänzt. Darin wird eine wesentliche Erweiterung der in der Fachdiskussion bisher vorherrschenden Auffassung der Mediation deutlich. So liegt der Fokus nicht mehr auf dem Sprachwechsel, der überdies kein konstituierendes Merkmal der Mediation darstellt. Vielmehr stehen soziale und soziokulturelle Aspekte bei der Vermittlung im Mittelpunkt, wobei diese im Grunde jegliche (auch einsprachige) Bearbeitung eines gehörten oder gelesenen Textes im Rahmen eines Kommunikationsgefüges umfasst.

Diese Erweiterung könnte sich angesichts der zunehmenden bzw. vielerorts bereits vorherrschenden Heterogenität der Lernergruppen in Bezug auf Erstsprache, Lernbiografie und soziokulturelle Voraussetzungen als fruchtbar erweisen. Es bleibt jedoch abzuwarten, inwieweit es gelingt, den Kommunikationsmodus Mediation in diesem weiteren Sinne für den Fremdsprachenunterricht sowie für Lehrwerke und einschlägige Sprachprüfungen zu operationalisieren, wobei die neu entwickelten Skalen und Deskriptoren sicherlich eine wertvolle Hilfe darstellen.

Literaturverzeichnis

- Council of Europe (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Council of Europe.
- Council of Europe (2018). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Companion Volume with New Descriptors*. (<https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>, Zugriff: 26.02.2020).
- Council of Europe (2020). *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Begleitband*. Stuttgart.
- Europarat: Rat für kulturelle Zusammenarbeit (Hg.) (2001). *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*. München.
- Grucza, Franciszek (1981/2017). „Zagadnienia translatableki”. In: Grucza, S./ Olpińska-Szkielko, M./ Płużyczka, M./ Banasiak, I./ Łączek, M. (Hg.) *O kulturze, kulturach i kulturologii. O tłumaczeniu, tłumaczach i translatablece. Dzieła zebrane. Wydanie jubileuszowe z okazji 80. rocznicy urodzin*. Bd. 4. Warszawa. S. 149–161.

- Jäger, Gert (1986). „Die sprachlichen Bedeutungen – das zentrale Problem bei der Translation und ihrer wissenschaftlichen Beschreibung”. In: Jäger, G./ Neubert, A. (Hg.) *Bedeutung und Translation*. Leipzig. S. 5–66.
- Knapp, Karlfried/ Knapp-Potthoff, Annelie (1985). „Sprachmittlertätigkeit in interkultureller Kommunikation“. In: Rehbein, Jochen (Hg.) *Interkulturelle Kommunikation*. Tübingen. S. 450–463.
- Kolb, Elisabeth (2016). *Sprachmittlung: Studien zur Modellierung einer komplexen Kompetenz*. Münster.
- Königs, Frank G. (2008). „Vom Kopf auf die Füße stellen? Vom Sinn und Unsinn des Sprachmittels im Fremdsprachenunterricht“. In: Myczko, K./ Skowronek, B./ Zabrocki, W. (Hg.) *Perspektywy glottodydaktyki i językoznawstwa. Tom jubileuszowy z okazji 70. urodzin Profesora Waldemara Pfeiffera*. Poznań. S. 297–312.
- Reimann, Daniel (2019). „Mediation in den neuen Skalen und Deskriptoren des CEFR Companion Volume”. In: *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*, 2/2019, Band 30, 163–180.
- Rössler, Andrea (2008). „Die sechste Fertigkeit? Zum didaktischen Potential von Sprachmittlungsaufgaben im Französischunterricht“. In: *Zeitschrift für Romanische Sprachen und ihre Didaktik* 2/1. S. 53–77.

Patricia Hartwich

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Germańskiej
Zakład Translatoryki i Glottodydaktyki
pl. Biskupa Nankiera 15b
50–140 Wrocław, Polen
patricia.hartwich@uwr.edu.pl
ORCID: 0000–0002–2455–0037

Patricia Hartwich

Uniwersytet Wrocławski/ Polen

Mediation im Fremdsprachenunterricht – die neuen Deskriptoren des Gemeinsamen europäischen Referenzrahmens für Sprachen zum Bereich Mediation und ihr Potenzial für den DaF-Unterricht an polnischen Schulen

---

ABSTRACT

Mediation in Foreign Language Teaching – The new CEFR descriptors for mediation activities and their potential for GFL teaching in Polish schools

The Companion Volume to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), published in German translation in 2020, introduces new scales and descriptors that expand and clarify some of the key concepts of the CEFR. Mediation – one of four communication modes besides reception, production and interaction – is given a prominent role in foreign language teaching and learning processes. This article tries to outline the structure of the concept of mediation as developed in the Companion volume on the basis of the new descriptors, and to discuss it in the context of current program specifications for foreign language teaching in Poland. The aim is to explore the concept's potential for institutional teaching of German as a foreign language in Polish schools.

Keywords: Mediation, language mediation, Companion Volume, CEFR, foreign language teaching in Poland

---

1. Einleitung

Der 2018 erschienene Begleitband zum Gemeinsamen europäischen Referenzrahmen für Sprachen (Council of Europe 2018), der 2020 in deutscher Übersetzung herausgegeben wurde (Council of Europe 2020), hat den knapp zwei

Dekaden zuvor erschienenen Gemeinsamen europäischen Referenzrahmen (GeR) (Council of Europe 2001) mit neuen Skalen und Beispieldeskriptoren wesentlich präzisiert und erweitert. Dabei wurde der Mediation als einem von vier Kommunikationsmodi (neben Rezeption, Produktion und Interaktion) eine exponierte Stellung innerhalb fremdsprachenunterrichtlicher Lehr-, Lern- und Beurteilungsprozesse zugewiesen. Im Beitrag wird der Versuch unternommen, das dem Begleitband zugrunde liegende Konzept der Mediation anhand der neu entwickelten Deskriptoren in seiner Struktur differenziert darzustellen und im Hinblick auf die aktuellen Voraussetzungen für den schulischen Fremdsprachenunterricht in Polen zu diskutieren. Ziel ist es auszuloten, welches Potenzial sich aus dem dargestellten Konstrukt Mediation für den institutionellen DaF-Unterricht an polnischen Schulen ergibt. Grundlage der Betrachtungen bilden in erster Linie die Ausführungen zur Mediation im Begleitband zum GeR (Council of Europe 2020) sowie in den Programmvorgaben des polnischen Bildungsministeriums MEN für den Fremdsprachenunterricht an polnischen öffentlichen Schulen (MEN 2009; 2017; 2018).

2. Mediation im Begleitband zum GeR

Im 2001 erschienenen GeR (Council of Europe 2001), der weltweit die Grundlage für die Entwicklung von Curricula und Sprachprüfungen für den schulischen sowie außerschulischen Fremdsprachenunterricht bildet, war das Konzept der Mediation/Sprachmittlung nur sehr knapp umrissen und blieb in wesentlichen Punkten unklar, sodass sich in einzelnen europäischen Ländern – nach teilweise kontroversen Diskussionen – in Bezug auf den Kommunikationsmodus *mediation* unterschiedliche Umsetzungsvarianten etabliert haben (vgl. Kolb 2016; Reimann 2019; Council of Europe 2020: 113). So wurden bspw. für Lehr- und Prüfungspläne in allen deutschen Bundesländern Deskriptoren für die Entwicklung und Bewertung der „fünften“ bzw. „sechsten Fertigkeit“ Sprachmittlung¹ entwickelt und in die schulische Fremdsprachenausbildung implementiert (vgl. Reimann 2016 und 2019). Auch in den polnischen Programmvorgaben für den Fremdsprachenunterricht an öffentlichen Schulen (MEN 2009; 2017; 2018), welche die Grundlage für die Lehrwerkentwicklung, die Lehrerbildung und den gesamten glottodidaktischen Prozess im institutionellen Rahmen bilden, wurde die Mediation² explizit berücksichtigt. In dem 2018/2020 erschienenen Begleitband zum GeR wird das Konzept der Mediation nun ausführlich erläutert

1| Der Begriff *Sprachmittlung* (engl. *mediation*) stammt aus der deutschen Übersetzung des GeR (Europarat 2001) und hat sich in den letzten beiden Dekaden in der deutschen Fachdiskussion (überwiegend) durchgesetzt.

2| Poln.: *mediacja*

und mit empirisch kalibrierten und validierten Deskriptoren untermauert, die dem Benutzer als ein Instrument zur Entwicklung von zielgruppenspezifischen Curricula für einen zeitgemäßen, handlungsorientierten Fremdsprachenunterricht dienen sollen. Die Präzisierung des Konzepts der Mediation ist in der deutschen Fachdiskussion teilweise kritisch als eine (unnötige) Erweiterung und Fokusverschiebung wahrgenommen worden³. Im Begleitband wird diesbezüglich einerseits festgestellt, dass ein weites Verständnis der Mediation bereits im 2001 herausgegebenen GeR angelegt war; andererseits beziehen sich die Autoren jedoch im Hinblick auf den weit gefassten Begriff der Mediation ausdrücklich auf die spätere Publikation *Education, mobility, otherness: The mediation functions of schools* (Coste/Cavalli 2015), sodass man tatsächlich von einer Fokusverschiebung oder gar Neukonzipierung sprechen kann.

Während in der deutschen Übersetzung des GeR für den englischen Begriff *mediation* durchgängig *Sprachmittlung* verwendet worden war, wurde diese Bezeichnung im Begleitband durch *Mediation* ersetzt, wodurch die Autoren der Übersetzung versuchten den konzeptionellen Veränderungen gerecht zu werden. Aktivitäten der *Sprachmittlung* wurden im GeR folgendermaßen beschrieben:

Bei sprachmittlenden Aktivitäten geht es den Sprachverwendenden nicht darum, seine/ihre eigenen Absichten zum Ausdruck zu bringen, sondern darum, Mittler zwischen Gesprächspartnern zu sein, die einander nicht direkt verstehen können, weil sie Sprecher verschiedener Sprachen sind (**was der häufigste, aber nicht der einzige Fall ist**). Zu den sprachmittlenden Aktivitäten gehören Dolmetschen und Übersetzen sowie das Zusammenfassen und Paraphrasieren von Texten in derselben Sprache, wenn derjenige, für den der Text gedacht ist, den Originaltext nicht versteht (Europarat 2001: 89f., Markierungen P.H.).

Mediation hingegen wird im Begleitband wie folgt aufgefasst:

Bei *Mediation* agieren die Nutzenden/Lernenden als sozial Handelnde, die Brücken bauen und dazu beitragen, Bedeutung zu konstruieren oder zu vermitteln, manchmal innerhalb einer Sprache, manchmal zwischen Modalitäten (z.B. von gesprochener Sprache zu Gebärdensprache oder umgekehrt in modalitätenübergreifender Kommunikation) und **manchmal von einer Sprache zur anderen** (sprachenübergreifende *Mediation*) (Council of Europe 2020: 112, Markierungen P.H.).

Gemeinsam ist beiden Beschreibungen die Betonung der Mittlerfunktion des Lerner/Sprachverwenders, der Brücken baut, um Kommunikation zu ermöglichen, und (im Regelfall) nicht seine eigenen Meinungen und Ansichten

3| Eine kritische Auseinandersetzung mit der Neukonzipierung der *Mediation* erfolgte u.a. durch Daniela Caspari während der Tagung des Forschungsverbundes Educational Linguistics am 8. November 2019 an der Justus-Liebig-Universität Gießen zum Thema *Das CEFR Companion Volume: Neue Konzepte, Kompetenzen, Skalen?*

äußert, sondern die der beteiligten Kommunikationspartner. Während sich diese Aktivitäten im GeR in den häufigsten Fällen auf die sprachenübergreifende Kommunikation beziehen (also auf Sprachwechsel beruhen), wird dies im späteren Konzept des Begleitbandes deutlich relativiert, wobei zusätzlich Sprachvarietäten sowie Gebärdensprache als Modalität eingeschlossen sind. Auffällig ist in den ausführlichen Beschreibungen des Begleitbands insgesamt die Betonung des sozialen Kommunikationssettings und der (gemeinsamen) Konstruktion von Bedeutung, die in Prozesse unterschiedlicher Art eingebunden ist (Council of Europe 2020: 112).

Im GeR wurden Aktivitäten der Mediation/Sprachmittlung in schriftliche/mündliche Aktivitäten (Übersetzen/Dolmetschen) unterteilt und fast ausschließlich in translationsrelevanten Kategorien umrissen, wobei dem Nutzer des Referenzrahmens jedoch keine Deskriptoren zur Operationalisierung zur Verfügung gestellt wurden (vgl. Europarat 2001: 90). Im Begleitband hingegen wird ein deutlich differenzierteres Konstrukt der Mediation vorgestellt, wobei (anders als im GeR) an mehreren Stellen eine explizite Abgrenzung zu professionellen Dolmetsch- und Übersetzungstätigkeiten erfolgt:

Außerdem ist es wichtig zu betonen, das die Beispieldeskriptoren in diesem Abschnitt nicht die Kompetenzen professioneller Dolmetscher / innen und Übersetzer / innen beschreiben sollen. Der Fokus der Deskriptoren liegt auf Sprachkompetenzen mit Blick auf das, was Sprachnutzende / Lernende in dieser Hinsicht in informellen, alltäglichen Situationen tun können. Übersetzungs- und Dolmetschkompetenzen und -strategien sind ein völlig anderes Gebiet (Ausführungen zum Bereich *Mediation von Texten*, Council of Europe 2020: 115).

Die Fertigkeiten der Übersetzer werden in der Skala überhaupt nicht angesprochen. Schließlich entwickeln professionelle Übersetzer / innen und Dolmetscher / innen ihre Kompetenzen im Laufe ihrer beruflichen Karriere (Anmerkungen zur Skala: *Einen geschriebenen Text übersetzen*, Council of Europe 2020: 123).

3. Mediation in den Programmvorgaben des polnischen Bildungsministeriums

In den vom polnischen Bildungsministerium herausgegebenen Programmgrundlagen⁴ (seit 2009) werden die im GeR unterschiedenen sprachlichen Handlungstypen aufgegriffen und um den Bereich *Wissen* ergänzt, sodass die Mediation hier einen von fünf Bereichen bildet:

- Wissen (Kenntnis von sprachlichen Mitteln),
- Rezeption (Verstehen von mündlichen/schriftlichen Äußerungen),

4| Poln.: *Podstawa programowa*.

- Produktion (Produzieren von mündlichen/schriftlichen Äußerungen),
- Interaktion (sprachliches Reagieren in mündlicher/schriftlicher Form),
- Mediation (Umwandlung von Äußerungen in mündlicher und schriftlicher Form) (MEN 2009: 65; 2017: 34).

Somit scheint der kommunikative Handlungsmodus Mediation, formal betrachtet, bereits seit mehr als einer Dekade ein wesentlicher Bestandteil der schulischen Fremdsprachenausbildung zu sein⁵. Anders als im GeR wurden bei der Beschreibung der entsprechenden Aktivitäten die Begriffe Übersetzen und Dolmetschen jedoch von Anfang an konsequent vermieden. Stattdessen wurde Mediation allgemein als „Verarbeitung von Äußerungen in mündlicher und schriftlicher Form“⁶ definiert (MEN 2009: 64; 2017: 34). Die allgemeinen Anforderungen in Bezug auf die Mediation werden wie folgt beschrieben:

Der Schüler ändert die Art der mündlichen oder schriftlichen Äußerung im Rahmen des in den Detailanforderungen beschriebenen Bereichs (ebd.)⁷.

Die bei der Konkretisierung der allgemeinen Anforderungen in den untersuchten Dokumenten verwendeten Formulierungen der Deskriptoren⁸ lassen sich wie folgt zusammenfassend darstellen:

Tab. 1: Mediationsaktivitäten in den Programmvorgaben für den schulischen Fremdsprachenunterricht des polnischen Bildungsministeriums (MEN 2009; 2017; 2018)

Nr.	Mediationsaktivität (Originalfassung)	Mediationsaktivität (deutsche Übersetzung)
1.	Uczeń przekazuje w języku obcym nowożytnym informacje zawarte w materiałach wizualnych (np. wykresach, mapach, symbolach, piktogramach) lub audiowizualnych (np. filmach, reklamach) / oraz tekstach obcojęzycznych;	Der Schüler übermittelt in der Fremdsprache Informationen, die in visuellen Materialien (z.B. Graphiken, Karten, Symbolen, Piktogrammen) oder audiovisuellen Materialien (z.B. Filmen, Werbefilmen) sowie in fremdsprachlichen Texten enthalten sind;

5| Dem widersprechen jedoch Untersuchungsergebnisse, wonach nur ein sehr geringer Teil der befragten DaF-Lehrer an polnischen Schulen der Mittelstufe im Zusammenhang mit Fremdsprachenunterricht schon einmal auf den Begriff Mediation gestoßen ist (vgl. Hartwich 2020).

6| *Przetwarzanie wypowiedzi w formie ustnej i pisemnej* (übers. von der Autorin).

7| *Uczeń zmienia formę przekazu ustnego lub pisemnego w zakresie opisanym w wymaganiach szczegółowych.* (MEN 2009 und 2017, übers. von der Autorin).

8| Die in den polnischen Programmvorgaben verwendeten Deskriptoren wurden, anders als die in den Skalen des Begleitbands aufgeführten, nicht empirisch begründet.

Nr.	Mediationsaktivität (Originalfassung)	Mediationsaktivität (deutsche Übersetzung)
2.	Uczeń przekazuje w języku obcym nowożytnym lub polskim informacje sformułowane w tym języku obcym;	Der Schüler übermittelt in der Fremdsprache oder auf Polnisch Informationen, die in dieser Fremdsprache formuliert sind;
3.	Uczeń przekazuje w języku obcym nowożytnym informacje sformułowane w języku polskim;	Der Schüler übermittelt in der Fremdsprache Informationen, die auf Polnisch formuliert sind;
4.	Uczeń przekazuje ustnie informacje uzyskane z tekstu słuchanego lub czytanego / w języku obcym;	Der Schüler übermittelt mündlich Informationen, die er einem gehörten oder gelesenen Text / in der Fremdsprache entnimmt;
5.	Uczeń zapisuje informacje uzyskane z tekstu słuchanego lub czytanego;	Der Schüler notiert Informationen, die er einem gehörten oder gelesenen Text entnimmt;
6.	Uczeń przekazuje w języku polskim główne myśli lub wybrane informacje z prostego tekstu w języku obcym;	Der Schüler übermittelt auf Polnisch die Hauptgedanken oder ausgewählte Informationen aus einem einfachen Text in der Fremdsprache;
7.	Uczeń streszcza usłyszany lub przeczytany tekst;	Der Schüler fasst einen gehörten oder gelesenen Text in der Fremdsprache zusammen;
8.	Uczeń rozwija notatkę, ogłoszenie, nagłówki prasowe;	Der Schüler erläutert eine Pressenotiz, eine Anzeige, Presseüberschriften;
9.	Uczeń stosuje zmiany stylu lub formy tekstu;	Der Schüler verändert Stil oder Form des Textes;
10.	Uczeń przetwarza ustnie lub pisemnie teksty z różnych dziedzin życia i nauki, o różnej długości i stopniu złożoności;	Der Schüler verarbeitet mündlich oder schriftlich Texte aus verschiedenen Bereichen des Lebens und der Wissenschaft, die unterschiedlich lang und kompliziert sind;
11.	Uczeń sporządza szczegółowe notatki z wykładu;	Der Schüler fertigt detaillierte Notizen zu einem Vortrag an;
12.	Uczeń przedstawia publicznie w języku obcym wcześniej przygotowany materiał, np. prezentację, film.	Der Schüler präsentiert in der Fremdsprache ein zuvor vorbereitetes Material, z.B. eine Präsentation, einen Film.

Wenn man die o.g. Aktivitäten und Beschreibungen mit den im GeR sowie im Begleitband aufgeführten Deskriptoren vergleicht, wird ein grundlegender Unterschied deutlich: Im GeR sowie im Begleitband erfolgt eine konsequente Einbettung der Mediationsaktivitäten in konkrete beispielhafte kommunikativ-situative Kontexte, was dem zugrunde gelegten handlungsorientierten Konzept entspricht. So werden jegliche Mediationsaktivitäten innerhalb eines Kommunikationsgefüges betrachtet und beschrieben und sind auf einen potenziellen Empfänger ausgerichtet, wodurch eine anthropozentrische Perspektive eingenommen wird (vgl. Gruzca 2010). Die Autoren der polnischen Programmvorgaben hingegen haben die kommunikative Grundlage des Kommunikationsmodus Mediation, der selbstverständlich auch in der polnischen Übersetzung des GeR (Council of Europe 2003: 83f.) im Sinne einer kommunikativen Aktivität aufgeführt wird, völlig ausgeklammert. So verbleiben die von ihnen formulierten Anforderungen im Hinblick auf die komplexe Aktivität Mediation, aufgefasst als „Verarbeitung von Informationen“, auf einer gänzlich anderen Ebene der formorientierten Sprachanwendungsübung.

4. Skalen und Deskriptoren zum Bereich *Mediation*

Im Folgenden wird das Konzept des Bereichs *Mediation* anhand der im Begleitband bereitgestellten Skalen beleuchtet. Dabei folgt die Darstellung der im Begleitband gewählten Struktur, um einen möglichst vollständigen Gesamteindruck von der Weite des Konzepts zu vermitteln. In der tabellarischen Auflistung der Skalen werden zu den einzelnen Mediationsaktivitäten und -strategien jeweils einzelne Schlüsseldeskriptoren aufgeführt und diese (soweit möglich) zu den Programmvorgaben des polnischen Bildungsministeriums (MEN 2009; 2017; 2018) in Bezug gesetzt, um auszuloten, ob/inwiefern eine Implementierung des Bereichs *Mediation* in den Fremdsprachenunterricht an polnischen Schulen unter Nutzung der im Begleitband bereitgestellten Deskriptoren gewinnbringend möglich sein könnte.

Im Begleitband zum GeR wird der Bereich *Mediation* als Kommunikationsmodus in die Teilbereiche *Mediationsaktivitäten* und *Mediationsstrategien* eingeteilt.

4.1. Mediationsaktivitäten

Die Mediationsaktivitäten wurden in drei Gruppen gefasst, „in denen Mediation üblicherweise auftritt“ (Council of Europe 2020: 113): *Mediation von Texten*, *Mediation von Konzepten* und *Mediation von Kommunikation*. Gemeinsam ist allen drei Gruppen u.a., dass man sich „bei der Mediation weniger mit eigenen Bedürfnissen, Ideen oder Ausdrucksweise befasst als mit denen der anderen Seite oder Seiten, für die vermittelt wird“, was „eine ausgeprägte emotionale Intelligenz beziehungsweise die Bereitschaft, diese zu entwickeln“, erfordert (ebd.).

4.1.1. Mediation von Texten

Mit *Mediation von Texten* wird auf die im GeR 2001 verwendete Hauptbedeutung der (meist sprachenübergreifenden) Mediation/Sprachmittlung Bezug genommen, sie beinhaltet Aktivitäten, um „anderen Personen den Inhalt eines Textes wiederzugeben, zu dem sie keinen Zugang haben, oft wegen sprachlicher, kultureller, semantischer oder technischer Einschränkungen“ (Council of Europe 2020: 113). In den neuen Deskriptoren wird jedoch die Adressatenorientierung weiter gefasst, wenn es etwa darum geht, einen Text sich selbst zu vermitteln (z.B. durch Anfertigen von Notizen zu einem Vortrag, vgl. Punkt e) in der untenstehenden Tabelle). Die entsprechenden Skalen der Mediationsaktivitäten werden in 7 Untergruppen eingeteilt:

Tab. 2: Mediation von Texten

Mediation von Texten
<p>a) Spezifische Informationen weitergeben</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>Informationen übermitteln aus Ankündigungen oder schriftlichen Dokumenten oder Artefakten bezügl. Zeit, Ort, Preisen usw.</i> ▶ <i>Anweisungen oder Instruktionen übermitteln</i> ▶ <i>Spezifische, wichtige Informationen aus Informationstexten übermitteln, wie beispielsweise Führern und Broschüren, aus Korrespondenz oder längeren Texten wie Artikeln und Berichten usw. (Council of Europe 2020: 115)</i> <p>▶ korrespondiert mit der Mediationsaktivität Nr. 6 aus den polnischen Programmvorgaben</p>
<p>b) Daten erklären</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>grafische Darstellung zu vertrauten Themen beschreiben (z.B. Flussdiagramme, Wetterkarten)</i> ▶ <i>Trends in Grafiken darstellen</i> ▶ <i>Balkendiagramme kommentieren</i> ▶ <i>die wichtigsten Punkte grafisch dargestellter empirischer Daten auswählen und interpretieren (Council of Europe 2020: 118)</i> <p>▶ korrespondiert mit den Mediationsaktivitäten Nr. 1 und 12 aus den polnischen Programmvorgaben</p>
<p>c) Verarbeitung von Texten</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>die Hauptpunkte eines Ursprungstextes zusammenfassen</i> ▶ <i>Informationen und Argumente aus verschiedenen Quellen zusammenführen</i> ▶ <i>Zielpublikum, Absichten und Ansichten des Originals erkennen und dem Empfänger / der Empfängerin verdeutlichen (Council of Europe 2020: 119)</i> <p>▶ korrespondiert mit der Mediationsaktivität Nr. 7 sowie evtl. Nr. 10 aus den polnischen Programmvorgaben</p>

Mediation von Texten
<p>d) Einen geschriebenen Text übersetzen⁹</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>eine grobe, annähernde Übersetzung liefern</i> ➤ <i>die wesentlichen Informationen erfassen</i> ➤ <i>Nuancen erfassen (höhere Niveaustufen)</i> (Council of Europe 2020: 123) <p>▶ korrespondiert mit den Mediationsaktivitäten Nr. 2–5 aus den polnischen Programmvorgaben</p>
<p>e) Notizen anfertigen</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Kern-Informationen erfassen und ausreichend genaue, kohärente Notizen für den eigenen Gebrauch anfertigen</i> ➤ <i>Abwägen seitens der Sprechenden: von langsamer, klarer Übermittlung und Pausen für Notizen über klar artikuliert, gut strukturierte Vorträge [...]</i> ➤ <i>Art des Ursprungstextes: von Demonstrationen und Instruktionen über unkomplizierte Vorträge und Besprechungen zu Themen auf dem eigenen Gebiet bis hin zu Besprechungen und Seminaren zu unvertrauten komplexen Themen [...]</i> ➤ <i>Art der Notizen: von einer Reihe notierter Punkte (untere Niveaustufen) über Notizen zu wichtig erscheinenden Punkten bis hin zur angemessenen Auswahl dessen, was notiert wird und was nicht [...]</i> (Council of Europe 2020: 125) <p>▶ korrespondiert mit der Mediationsaktivität Nr. 11 aus den polnischen Programmvorgaben</p>
<p>f) Persönliche Reaktion auf kreative Texte</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>erklären, was man mochte, was man am Werk interessant fand</i> ➤ <i>Charaktere beschreiben, sagen, mit wem man sich identifizierte</i> ➤ <i>Aspekte des Werks zu eigenen Erfahrungen in Beziehung bringen</i> ➤ <i>persönliche Interpretation des Werks als Ganzem oder von bestimmten Aspekten</i> (Council of Europe 2020: 127) <p>▶ keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten in den polnischen Programmvorgaben</p>
<p>g) Analyse und Kritik kreativer Texte</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>verschiedene Werke miteinander vergleichen</i> ➤ <i>eine begründete Einschätzung eines Werks geben</i> ➤ <i>eine kritische Einschätzung von Merkmalen eines Werks geben, einschließlich der Wirkung seiner Techniken</i> (Council of Europe 2020: 128) <p>▶ keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten in den polnischen Programmvorgaben</p>

9| Mit Übersetzen ist hier nicht nur schriftliches, sondern auch mündliches Übertragen eines geschriebenen Textes gemeint, wofür zwei separate Skalen entwickelt wurden. Dies gilt hier auch für den Begriff *Übersetzung* (vgl. Council of Europe 2020: 123ff.).

Es kann festgehalten werden, dass es bei dieser Gruppe der textbasierten Mediationsaktivitäten mehrere formale Übereinstimmungen zwischen den im Begleitband und den in den Programmvorgaben aufgeführten Beschreibungen gibt. Der Bereich des Umgangs mit kreativen Texten ist in den polnischen Dokumenten nicht enthalten.

4.1.2. Mediation von Konzepten

Ausgehend von der Frage, wie Sprachverwendende „anderen den Zugang zu Wissensinhalten und Konzepten durch Sprache ermöglichen“ können (Council of Europe 2020: 129), wurden dafür grundsätzlich zwei Wege aufgezeigt: „zum einen im Kontext kooperativer Arbeit und zum anderen, wenn jemand offiziell oder inoffiziell die Rolle des Mediators / der Mediatorin, des Lehrers / der Lehrerin oder des Trainers / der Trainerin übernimmt“. In einem ersten Schritt erfordert dies jedoch eine „Mediation von Beziehungen“ (Punkte a und c), um die nötigen Voraussetzungen für effektive Kooperation und eine gelungene „kognitive Mediation“ (Punkte b und d) zu schaffen (ebd.).

Tab. 3: Mediation von Konzepten – Zusammenarbeit in einer Gruppe

Mediation von Konzepten – Zusammenarbeit in einer Gruppe
<p>a) Interaktion und Zusammenarbeit in einer Gruppe erleichtern</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>kooperative Teilnahme durch bewusste Steuerung der eigenen Rolle und Beiträge zur Kommunikation in der Gruppe</i> ▶ <i>aktive Anleitung von Teamarbeit durch Hilfe bei der Wiederholung von Kernpunkten [...] Bestimmung der nächsten Schritte [...]</i> ▶ <i>Einsatz von Fragen und Beiträgen, um die Diskussion auf produktive Weise voranzubringen</i> ▶ <i>Einsatz von Fragen und Sprecherwechsel, um Beiträge anderer Gruppenmitglieder mit eigenen Beiträgen abzugleichen (Council of Europe 2020: 130)</i> ▶ keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten in den polnischen Programmvorgaben
<p>b) Gemeinsame Konstruktion von Bedeutung</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>kognitive Beschreibung und Eingrenzung der kooperativen Aufgabe, indem die Ziele, Prozesse und Schritte bestimmt werden</i> ▶ <i>Ko-Konstruktion von Ideen und Lösungen</i> ▶ <i>andere um Erklärung ihrer Überlegungen bitten und Unstimmigkeiten ihrer Gedanken markieren</i> ▶ <i>die Diskussion zusammenfassen und nächste Schritte bestimmen (Council of Europe 2020: 130)</i> ▶ keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten in den polnischen Programmvorgaben

Tab. 4: Mediation von Konzepten – Gruppenarbeit anleiten

Mediation von Konzepten – Gruppenarbeit anleiten
<p>c) Interaktion organisieren</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Aktivitäten im Plenum anleiten</i> ➤ <i>Anweisungen geben und das Verstehen von Zielen kommunikativer Aufgaben überprüfen [...]</i> ➤ <i>die Kommunikation von Gruppen oder Teilgruppen neu ausrichten [...]</i> ➤ <i>die eigenen Beiträge und interaktive Rolle bedarfsgerecht anpassen, um die Gruppenkommunikation zu unterstützen</i> (Council of Europe 2020: 132) ▶ keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten in den polnischen Programmvorgaben
<p>d) Gespräche über Konzepte und Ideen fördern</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Fragen stellen, um logisches Argumentieren anzuregen (dialogisches Gespräch)</i> ➤ <i>Beiträge in einen logischen, zusammenhängenden Diskurs zusammenführen</i> (Council of Europe 2020: 133) ▶ keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten in den polnischen Programmvorgaben

Im Bereich der Mediation von Konzepten gibt es keine Übereinstimmungen zwischen den Vergleichsdokumenten. Gruppenbezogene soziale Kompetenzen (wie Teamfähigkeit) werden zwar auch in den polnischen Programmvorgaben an anderen Stellen als allgemeine Lehrziele erwähnt, jedoch nicht näher ausgeführt.

4.1.3. Mediation von Kommunikation

Diese Gruppe von drei Skalen befasst sich mit dem sozialen Aspekt der direkten Vermittlung zwischen zwei (oder mehr) Gesprächspartnern in Begegnungssituationen/Alltagssituationen, was beim Vermittelnden die Fähigkeit zu einem mehrfachen Perspektivenwechsel voraussetzt. Wir haben es hier mit verschiedenen Formen des informellen Dolmetschens zu tun, wobei insbesondere der interkulturelle Aspekt an Relevanz gewinnt. Im Begleitband wird stärker auf den Umgang mit Missverständnissen, Verständnisproblemen und Konflikten eingegangen (Punkt c) und somit auch der juristische Bedeutungsaspekt des Begriffs Mediation¹⁰ aufgegriffen: „Jemand anderen verstehen erfordert, dass man sich bemühen muss, aus der eigenen Perspektive in eine andere zu wechseln und dabei beide Perspektiven im Auge zu behalten; manchmal benötigen Menschen eine dritte Person oder einen dritten Raum, damit dies gelingt“ (Council of Europe 2020: 134).

10| Rechtssprachlich bedeutet Mediation „eine außergerichtliche Form der Konfliktbearbeitung, bei der eine neutrale Vermittlungsperson (Mediator/Mediatorin) die Parteien bei der Entwicklung einer Lösung unterstützt“ (<https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/mediation-39811/version-176906>, Zugriff: 31.08.2020).

Tabela 5: Mediation von Kommunikation

Mediation von Kommunikation
<p>a) Plurikulturellen Raum fördern</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>Fragen stellen und Interesse äußern, um das Verständnis für kulturelle Normen und Perspektiven zwischen den Teilnehmenden zu befördern</i> ▶ <i>Sensibilität und Respekt für unterschiedliche soziokulturelle und soziolinguistische Perspektiven und Normen zeigen</i> ▶ <i>Missverständnisse aufgrund soziokultureller und soziolinguistischer Unterschiede vorausahnen, aufgreifen und/oder reparieren</i> (Council of Europe 2020: 135) ▶ keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten in den polnischen Programmvorgaben
<p>b) Als Mittler agieren in informellen Situationen (unter Freunden und Kollegen / Kolleginnen)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>informell vermitteln, was Sprachverwendende in einem Gespräch sagen</i> ▶ <i>wichtige Informationen weitergeben</i> (z.B. in einer Arbeitssituation) ▶ <i>den Sinn von Reden und Präsentationen wiederholen</i> (Council of Europe 2020: 136) ▶ letzter Punkt korrespondiert evtl. mit den Mediationsaktivitäten Nr. 4 und 7 aus den polnischen Programmvorgaben, sonst keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten
<p>c) Kommunikation in heiklen Situationen und bei Meinungsverschiedenheiten erleichtern</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>auf sensible und ausgewogene Weise die verschiedenen Ansichten herausfinden, die von Diskussionsteilnehmerinnen /-teilnehmern geäußert werden</i> ▶ <i>geäußerte Ansichten näher erläutern, um das Verständnis aller Beteiligten für die strittigen Punkte zu erweitern und zu vertiefen</i> ▶ <i>Gemeinsamkeiten festhalten</i> ▶ <i>mögliche Zugeständnisse der Teilnehmer / innen identifizieren</i> ▶ <i>bei einem oder mehreren Beteiligten einen Wechsel der Blickrichtung vermitteln, um einer Einigung oder Lösung näher zu kommen</i> (Council of Europe 2020: 138) ▶ keine korrespondierenden Mediationsaktivitäten in den polnischen Programmvorgaben

Insofern, als in den Beschreibungen zur Mediation in den polnischen Programmvorgaben der kommunikative Rahmen konsequent ausgeklammert wurde, finden sich in diesem Bereich folglich keine Übereinstimmungen.

4.2. Mediationsstrategien

Neben den Mediationsaktivitäten werden im Begleitband separat Skalen für Mediationsstrategien aufgeführt, da sie für mehrere Aktivitäten gelten. Mediationsstrategien als Kommunikationsstrategien werden als „Verstehenshilfen im Verlauf des tatsächlichen Mediationsprozesses“ aufgefasst. Sie umfassen „Techniken,

die zur Bedeutungserklärung und zur Erleichterung des Verstehens eingesetzt werden“ und beziehen sich auf die Art der adressatengerechten Aufarbeitung ursprünglicher Inhalte (Council of Europe 2020: 139). Im Begleitband werden Deskriptoren zu zwei Gruppen von Mediationsstrategien vorgestellt: zur Erläuterung eines neuen Konzepts und zur Vereinfachung eines Textes.

4.2.1. Mediationsstrategien zur Erläuterung eines neuen Konzepts

Tab. 6: Mediationsstrategien, um ein neues Konzept zu erläutern

Mediationsstrategien, um ein neues Konzept zu erläutern
<p>a) Etwas mit Vorwissen verbinden</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>Fragen stellen, um Menschen zur Aktivierung vorhandenen Wissens zu ermutigen</i> ▶ <i>Vergleiche und/oder Verbindungen herstellen zwischen neuem und vorhandenem Wissen</i> ▶ <i>Beispiele und Definitionen anbieten</i> (Council of Europe 2020: 140) <p>▶ keine korrespondierenden Mediationsstrategien in den polnischen Programmvorgaben</p>
<p>b) Sprache anpassen</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>paraphrasieren</i> ▶ <i>Sprache / Sprechweise anpassen</i> ▶ <i>technische Terminologie erklären</i> (Council of Europe 2020: 140) <p>▶ korrespondiert teilweise mit der Beschreibung zur Mediationsaktivität Nr. 9 aus den polnischen Programmvorgaben</p>
<p>c) Komplizierte Informationen in kleinere Einheiten aufgliedern</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>einen Prozess in eine Folge von Schritten aufteilen</i> ▶ <i>Ideen oder Instruktionen als Aufzählungspunkte präsentieren</i> ▶ <i>die Hauptpunkte jeweils einzeln in einer zusammenhängenden Argumentation präsentieren</i> (Council of Europe 2020: 140) <p>▶ keine korrespondierenden Mediationsstrategien in den polnischen Programmvorgaben</p>

4.2.2. Mediationsstrategien zur Vereinfachung eines Textes

Tab. 7: Mediationsstrategien zur Vereinfachung eines Textes

Mediationsstrategien zur Vereinfachung eines Textes
<p>d) Einen dichten Text erweitern</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ <i>Wiederholung und Redundanzen einsetzen, z.B. durch verschiedene Arten der Paraphrasierung</i> ▶ <i>Abwandlung des Stils, um Dinge explizit zu verdeutlichen</i> ▶ <i>Beispiele geben</i> (Council of Europe 2020: 142) <p>▶ korrespondiert teilweise mit der Beschreibung zu den Mediationsaktivitäten Nr. 9 aus den polnischen Programmvorgaben</p>

Mediationsstrategien zur Vereinfachung eines Textes

e) Einen Text straffen

- ▶ *Schlüsselinformationen hervorheben*
- ▶ *Wiederholungen und Abschweifungen streichen*
- ▶ *alles ausschließen, was für die Zuhörer/ innen nicht relevant ist* (Council of Europe 2020: 142)
- ▶ keine korrespondierenden Mediationsstrategien in den polnischen Programmvorgaben

In den polnischen Programmvorgaben wurden für den Bereich Mediation in sehr knapper und allgemeiner Form Aktivitäten beschrieben, dabei jedoch keine Strategien aufgeführt. Daher finden sich hier nur ansatzweise Übereinstimmungen zwischen den Vergleichsdokumenten.

5. Schlussbemerkungen

Bei den Betrachtungen wurde festgestellt, dass es vor allem im Bereich der Mediation von Texten formale Übereinstimmungen zwischen den im Begleitband aufgeführten Deskriptoren und den Programmvorgaben für den Fremdsprachenunterricht an polnischen öffentlichen Schulen gibt, an die konzeptuell angeknüpft werden kann. Als wichtigstes Desiderat ist festzuhalten, dass in den Dokumenten des polnischen Bildungsministeriums der kommunikative Charakter, der diesen Aktivitäten als konstituierendes Merkmal innewohnt, vollkommen unberücksichtigt bleibt. Die im Begleitband bereitgestellten Deskriptoren sollten daher dazu genutzt werden, die o.g. Programmvorgaben in dieser Hinsicht zu überarbeiten und zu konkretisieren. So könnte erreicht werden, dass Mediationsaktivitäten nicht nur als eine sprachliche „Fingerübung“ fungieren, sondern effektiv dazu beitragen, die Schüler im handlungsorientierten Fremdsprachenunterricht auf erwartbare Lern- und Arbeitsprozesse in zunehmend komplexen, heterogenen und auf Kooperation beruhenden Kontexten vorzubereiten. Dies gilt auch für den Bereich Mediation von Konzepten, dem auch im Hinblick auf allgemeine (pädagogische) Lehrziele insbesondere auf höheren Niveaustufen eine wichtige Rolle zukommen sollte. In Bezug auf die Mediation von Kommunikation haben empirische Untersuchungen (Hartwich 2020) ergeben, dass informelle Sprachmittlungsaktivitäten, wie sie in den Schülern vertrauten Alltagssituationen auftreten (können), ein nicht unerhebliches Motivationspotenzial für den DaF-Unterricht an polnischen Schulen bergen und darüber hinaus aufgrund der Komplexität dieser Aktivitäten ein breites Spektrum an Schlüsselkompetenzen und -fertigkeiten entwickelt werden kann. Daher erscheint die Implementierung von Mediationsaktivitäten in den schulischen Fremdsprachenunterricht

erstrebenswert, wofür die im Begleitband bereitgestellten Skalen und Deskriptoren konzeptuell angepasst und genutzt werden sollten.

Literaturverzeichnis

- Coste, Daniel/ Cavalli, Marisa (2015). *Education, mobility, otherness: The mediation functions of schools*. Strasbourg.
- Council of Europe (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Council of Europe.
- Council of Europe: Coste, Daniel/ North, Brian/ Sheils, Joseph/ Trim, John (2003). *Europejski system opisu kształcenia językowego. Uczenie się, nauczanie, ocenianie*. Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, redakcja czasopisma Języki Obce w Szkole. (https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/attachments/ESOKJ_Europejski-System-Opisu.pdf, Zugriff: 30.08.2020).
- Council of Europe (2018). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Companion Volume with New Descriptors*. (<https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>, Zugriff: 30.08.2020).
- Council of Europe (2020). *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Begleitband*. Stuttgart.
- Europarat: Rat für kulturelle Zusammenarbeit (Hg.) (2001). *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*. München.
- Grucza, Franciszek (2010). „Zum ontologischen Status menschlicher Sprachen, zu ihren Funktionen, den Aufgaben der Sprachwissenschaft und des Sprachunterrichts“. In: *Kwartalnik Neofilologiczny*. LVII, 3/2010. S. 257–274.
- Hartwich, Patricia (2020). *Übersetzen im Unterricht Deutsch als Fremdsprache. Sprachwechselbasierte Aktivitäten im Deutschunterricht an polnischen Mittelstufenschulen*. Wrocław. (im Druck).
- Kolb, Elisabeth (2016): *Sprachmittlung: Studien zur Modellierung einer komplexen Kompetenz*. Münster.
- MEN (2009). *Podstawa programowa z komentarzami. Tom 3. Języki obce w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*. (https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/men_tom_3.pdf, Zugriff: 30.08.2020).
- MEN (2017). *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa, język obcy nowożytny*. (https://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_OSMOKLASISTY/Podstawa_programowa/SP_PP_2017_Jezyk_obcy_nowozytny.pdf, Zugriff: 30.08.2020).
- MEN (2018). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000467>, Zugriff: 30.08.2020).

- .....
- Reimann, Daniel (2016): *Sprachmittlung*. Tübingen.
- Reimann, Daniel (2019). „Mediation in den neuen Skalen und Deskriptoren des CEFR Companion Volume”. In: *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung* 2/2019. Band 30. S. 163–180.

Patricia Hartwich

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Germańskiej
Zakład Translatoryki i Glottodydaktyki
pl. Biskupa Nankiera 15b
50–140 Wrocław, Polen
patricia.hartwich@uwr.edu.pl
ORCID: 0000–0002–2455–0037

Jan Iluk

Uniwersytet Śląski w Katowicach/ Polska

Łukasz Iluk

Wyższa Szkoła Finansów i Prawa w Bielsku-Białej/ Polska

Znaczenie ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w przekładzie aktów prawnych i sposoby jej ustalania

---

ABSTRACT

The importance of text-normative equivalence
in the translation of law acts and the ways of its determination

In the article, the problem of text-normative equivalence has been addressed. It was introduced by W. Koller in 1979, but so far it has not been further developed in the literature. Preserving textual and normative equivalence is particularly important in the translation of law texts. Therefore, the question arises about the parameters of equivalence. The article shows that in law acts such objective parameters are the specific attendance and distribution of lexical resources. They allow for a precise establishment of normative equivalents in the target language.

Keywords: translation studies, law language, specialist vocabulary, text-normative equivalence

---

Wstęp

W procesie translacji – jak słusznie zauważyła Kielar (2013: 9) – „tekst przekładu pozostaje pod wpływem konwencji tekstowych j¹, które ukształtowały tekst oryginału, ale ze względu na odbiorców przekładu musi nawiązać do praktyki komunikacyjnej j²”, ponieważ – jak argumentuje cytowana autorka – konwencje tekstowe obowiązujące w wyjściowej kulturze prawnej na ogół nie są znane odbiorcom w języku docelowym, a na tłumaczenia dosłowne reagują negatywnie

(tamże: 30), zwłaszcza jeśli dokonane przekłady budzą wątpliwości interpretacyjne. Dostrzegając ten problem w przekładach europejskich aktów prawnych na język polski, w „Vademecum tłumacza. Wskazówki redakcyjne dla tłumaczy” w wersji z 2016 r. wskazuje się na źródła błędów translacyjnych i kryterium jakości przekładu. Problem ten ujęto w następujący sposób:

Większość błędów stylistycznych w tekstach tłumaczonych to „pozostałości” składni, frazeologii, idiomatyki języka oryginału. Stylistycznie prawidłowe tłumaczenie powinno brzmieć jak tekst napisany od razu po polsku, bez żadnych śladów po języku, z którego tłumaczono (tamże: 40).

Przytoczony cytat jest wyraźnym apelem o maksymalne zachowanie w języku docelowym ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w przekładzie aktów prawnych.

Podobne przekonanie miał Koller, który już w 1979 r. wyróżnił obok ekwiwalencji denotatywnej ekwiwalencję tekstowo-normatywną, przypisując jej wysoki priorytet w procesie translacyjnym (Koller 1979: 187). Jest ona zachowana, jeśli konwencje stylistyczne tekstu wyjściowego zostały dostosowane do konwencji tekstowej w języku docelowym, obowiązujących w danym gatunku tekstu. Warunek ten spełniają pojedyncze wyrazy, syntagmy, frazemy lub nawet całe wypowiedzi (Koller 2001: 247 i nast.).

W dalszej części artykułu skupimy uwagę na zasadach wyboru środków leksykalnych w aktach prawnych. Ich uwzględnienie umożliwia precyzyjniejsze ustalanie odpowiedników normatywnych w języku docelowym. Do egzemplifikacji problemu posłużymy się wyrazami *data* i *dzień* oraz *Tag* i *Datum* w znaczeniu terminu kalendarzowego, użytymi w polskim, niemieckim i austriackim prawie procesowym.

1. Konwencje doboru słownictwa w aktach prawnych i ich wpływ na strategie przekładu

Akceptując założenie, że przekład tekstu prawnego ma pełnić taką samą funkcję jak oryginał i w miarę możliwości brzmieć tak, jakby pierwotnie został sporządzony w tym języku, konieczne jest dostosowanie translatu do konwencji stylistycznych w języku docelowym (w języku prawa do norm preskryptywnych)¹. Występują one na różnych płaszczyznach: leksykalnej, gramatycznej², strukturalnej, w układzie graficznym, w interpunkcji i in.

1| Postulat ten jest możliwy do zrealizowania w tłumaczeniach zorientowanych na odbiorcę. W literaturze przedmiotu noszą nazwę tłumaczeń komunikatywnych, dynamicznych lub ukrytych.

2| Problem ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w zakresie składni został podjęty w Iluk/Iluk 2019.

Choduń (2006: 28) wymienia trzy zasadnicze czynniki mające wpływ na dobór leksyki aktów prawnych:

1. „kultura prawna, rozumiana jako tradycja prawnicza, w której formułowane są teksty aktów prawnych”
2. „dyrektywy redagowania tekstów prawnych, wskazujące, jakimi kryteriami ma się kierować redaktor, formułując tekst aktu prawnego”
3. „kryterium pragmatyczne, odnoszące się do sytuacji komunikacyjnej, umożliwiające odpowiedni dla danej sytuacji komunikacyjnej dobór środków synonimicznych tego, który jest dla danej sytuacji najwłaściwszy”.

Z powyższego widać, że wybór środków językowych w tekście prawnym nie jest przypadkowy, lecz wynika z przyjętych celów kodyfikacji i stosowanych w nim konwencji. Konwencje użycia środków leksykalnych ujawniają się w typowych związkach łączliwych, wyborze stosownych odcieni znaczeniowych³, wariantu stylowego⁴ lub wyrazu z określonego zbioru synonimów. Wpływ na ten wybór ma nie tylko pole tematyczne regulacji prawnej (Gizbert-Studnicki 1986: 73), lecz także obowiązujące normy preskryptywne oraz konwencje w danej kulturze prawnej, które wymagają szczegółowych badań komparatystycznych. Na przykład *młodociany* w Kodeksie karnym⁵ (art. 10) to nieletni sprawca czynu zabronionego; *nietletni* to według Ustawy z dnia 26 października 1986 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich⁶ nietletnia osoba, wobec której stosuje się środki wychowawcze, a *małoletni* to w prawie karnym ofiara czynu zabronionego. Wskazane rozróżnienie nominacyjne znajduje swoje odbicie również w następujących kolokacjach: *młodociany przestępca – ośrodek dla nietletnich – małoletnia ofiara*⁷. Podobne, ale nie identyczne rozróżnienie obowiązuje w prawie niemieckim⁸.

Na płaszczyźnie leksykalnej tłumaczenie sprowadza się do poszukania oraz wyboru odpowiedników przekładowych spełniających kryterium semantyczne i zachowania konwencji stylistycznych w języku docelowym. W tym kontekście Kierzkowska (2007: 90) zauważa, że w przypadku tekstów specjalistycznych, w tym prawnych, obowiązuje imperatyw uzusu terminologicznego. Polega on tym, że terminy przekłada się za pomocą terminów usankcjonowanych na arenie międzynarodowej, krajowej lub lokalnej. Norma ta wyklucza inne nazwy, nawet jeśli są semantycznie kongruentne. Dotyczy to zwłaszcza relacji leksykalnych jeden do wielu (1: wiele) ekwiwalentów w języku docelowym, których funkcja referencyjna

3| Porównaj odcienie znaczeniowe terminów *Hauptversammlung* i *Generalversammlung* (Iluk 2012: 11).

4| Np. wyraz rodzimy lub pochodzenia obcego: *darczyńca* vs. *donator*.

5| Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553 ze zm.).

6| Dz.U. 1982 nr 35 poz. 228 ze zm.

7| W tekstach medialnych, zwłaszcza w prasie kolorowej, nie przestrzega się tej dyferencjacji terminologicznej i wszystkie te trzy pojęcia prawne używa się synonimicznie.

8| Więcej na ten temat w Iluk 2013.

jest podobna, natomiast wyraźnie różnią się frekwencją i/lub dystrybucją. Jeśli zachodzi taka sytuacja, może się zdarzyć, że nawet najbliższy naturalny odpowiednik w języku docelowym może nie spełniać kryteriów ekwiwalencji tekstowo-normatywnej⁹. W takiej sytuacji niezbędna jest stosowna wiedza o języku prawnym, jego konwencjach tekstowych w wyjściowym i docelowym systemie prawnym oraz, co jest nie mniej ważne, sposobie interpretacji tekstów prawnych przez samych prawników. Jest ona zatem podstawowym warunkiem zachowania ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w przekładzie (Iluk 2016: 505–507; Iluk 2017: 232–233).

2. Frekwencja wyrazów wykładnikiem ekwiwalencji tekstowo-normatywnej

Frekwencja użycia wyrazów w konkretnym akcie prawnym ujawnia preferencje leksykalne w funkcji referencyjnej. Co więcej, tworzone przez nie związki mają charakter powtarzalny, co potwierdza istnienie określonych konwencji redakcyjnych. Jeśli zatem elementy leksykalne w przekładzie dosłownym, bazującym na ekwiwalencji formalnej, cechuje odmienna frekwencja, to tym samym naruszają wymogi ekwiwalencji normatywnej, ponieważ nie uwzględniają norm preskryptywnych w języku docelowym. Problem ten ilustruje przykład frazy *termin biegnie od*, która w Kodeksie postępowania cywilnego¹⁰ występuje 15 razy, natomiast jej formalny ekwiwalent w niemieckim Kodeksie postępowania cywilnego¹¹ (DE ZPO) tylko raz. Oznacza to, że w niemieckim języku prawnym używa się innego określenia do wyrażenia tej samej treści. Jest to fraza *die Frist beginnt mit*, która w DE ZPO występuje aż 26 razy. Ustalone dane dotyczące frekwencji obu fraz potwierdzają istnienie konwencji tekstowych w określaniu momentu czasowego, od którego liczy się np. określone skutki prawne danej czynności procesowej. W niżej zacytowanych przykładach tych fraz ignoruje się ten fakt:

Art. 124. § 2 Kpc: [...] a termin do wniesienia zażalenia na postanowienie biegnie od dnia jego doręczenia pełnomocnikowi. → die Beschwerdefrist läuft ab dem Tag, an dem der Beschluss dem Bevollmächtigten zugestellt wurde¹².

-
- 9| Tak na przykład normę preskryptywną, czyli imperatyw uzusu terminologicznego, polskiej nazwy złożonej *biologiczny ojciec* spełnia w języku niemieckim wyłącznie *leiblicher Vater*. Semantycznie kongruentne, synonimiczne określenie *biologischer Vater* tego wymogu nie spełnia. Z tego względu nie ma statusu ekwiwalentu normatywnego i nie można go używać w tekstach prawnych.
- 10| Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296 ze zm.).
- 11| Zivilprozessordnung vom 5. Dezember 2005 (BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431; 2007 I S. 1781).
- 12| Tłumaczenie urzędowe polskiego Kodeksu postępowania cywilnego bez podanego nazwiska autora przekładu (vide: Dz.U.64.43.296-tłum.).

§ 311 (2) DE StPO: die Frist beginnt mit der Bekanntmachung (§ 35) der Entscheidung. → termin rozpoczyna biec w chwili ogłoszenia postępowania.

§ 314 (2) DE StPO: so beginnt für diesen die Frist mit der Zustellung, [...] → to bieg terminu rozpoczyna się w chwili doręczenia mu wyroku

§ 320 (2) DE ZPO: Die Frist beginnt mit der Zustellung des [...] Urteils → Termin zaczyna swój bieg w chwili doręczenia wyroku¹³.

Nie zachowano w nich ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w ten sposób, że użyte odpowiedniki w kodeksach docelowego systemu prawnego mają frekwencję zerową. Ponadto są niepoprawne pod względem gramatycznym lub nawet logicznym. Pozytywnym przykładem zachowania ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w tłumaczeniu frazy *termin biegnie od* jest przekład art. 445 § 1 Kpk na język niemiecki, dokonany przez Weigend (2004):

*Termin do wniesienia apelacji wynosi 14 dni i **biegnie** dla każdego uprawnionego od daty doręczenia mu wyroku z uzasadnieniem. → Die Frist für die Einlegung der Appellation beträgt 14 Tage und **beginnt** für jeden Berechtigten mit der Zustellung des Urteils mit Gründen¹⁴.*

Zastosowany ekwiwalent funkcjonalny *beginnt mit* jest zgodny z konwencją językową stosowaną w niemieckim Kodeksie postępowania karnego (DE StGB). Ponadto jego użycie upraszcza strukturę gramatyczną w języku docelowym. Dzięki temu przekład wyraźnie zyskuje na klarowności.

3. Dystrybucja wyrazów wykładnikiem ekwiwalencji tekstowo-normatywnej

Drugim istotnym wykładnikiem ekwiwalencji tekstowo-normatywnej jest dystrybucja. Pod tym pojęciem należy rozumieć te obszary (konteksty), w tym dziedziny prawa lub nawet konkretne akty normatywne, w których używa się określonych form językowych w celu wyrażenia stosownych treści (Iluk 2015b: 639–640).

Specyficzne użycia nazw w poszczególnych dziedzinach prawa czy nawet konkretnych przepisach są wyrazem stosowania norm preskryptywnych wyznaczających sposób użycia środków językowych. Są one przestrzegane w komunikacji prawniczej w taki sposób, że określonych wyrażen używa się zgodnie z ich zapisem w danym akcie normatywnym. Por. zapis treści § 184, ust. 1, zd. 1 DE ZPO:

13| Zacytowane tłumaczenia wybranych artykułów niemieckiego kodeksu postępowania karnego (StPO 2016) i cywilnego (ZPO 2016) zostały wykonane przez Tuorę-Schwierskott.

14| Wytłuszczenie autorów.

Das Gericht kann bei der Zustellung nach § 183 Absatz 2 bis 5 anordnen, dass die Partei innerhalb einer angemessenen Frist einen Zustellungsbevollmächtigten benennt, der im Inland wohnt oder dort einen Geschäftsraum hat, falls sie nicht einen Prozessbevollmächtigten bestellt hat. [...]

z cytatem autentycznego pisma procesowego skierowanego przez sąd do strony pozwanej:

Gemäß Paragraph 184, Abs. 1, Satz 1 der deutschen ZPO wird angeordnet, dass Sie einen Zustellungsbevollmächtigten benennen, der im Inland wohnt oder dort einen Geschäftsraum hat, falls Sie nicht einen Prozessbeauftragten bestellen.

Podstawowa zmiana polega na zamianie ogólnego określenia *strona* (*eine Partei*) na zwrot adresatywny *pan* (*Sie*) zgodnie z wymogami korespondencji do konkretnego adresata jako strony procesowej. Druga zmiana polega na opuszczeniu określenia *das Gericht*, ponieważ w cytowanym zdaniu jest agensem informującym stronę postępowania o wydanym rozstrzygnięciu. Pozostałe elementy tego przepisu w cytowanym piśmie zostały zachowane dosłownie.

Charakterystyczne sposoby użycia środków językowych są zatem wyrazem konwencji redakcyjnych (stylistycznych), których w procesie przekładu nie można stracić z pola widzenia. Problem w przekładzie polega na tym, że nazwa w docelowym języku, która nie ma statusu terminu lub występuje w innym dziale prawa niż w tekście wyjściowym, nie spełnia wymogów ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w zakresie dystrybucji. Kwestię tę ilustruje pole leksykalne tworzone przez następujące nazwy: *advokat*, *pełnomocnik procesowy* i *obrońca*. W postępowaniach cywilnych *advokat* to *pełnomocnik procesowy*, w postępowaniach karnych to *obrońca*, ale wyłącznie w stosunku do oskarżonego lub podejrzanego. *Advokat* pokrzywdzonego w procesie karnym nosi nazwę *pełnomocnika*¹⁵. Nieuwzględnienie tego typu ograniczeń dystrybucyjnych w procesie przekładu narusza wymogi ekwiwalencji tekstowo-normatywnej. Użyte określenia niezgodnie z ich dystrybucją należy traktować jako błąd translacyjny. Naruszenia zasad ekwiwalencji tekstowo-normatywnej polegają często na tym, że w przekładach pism procesowych dotyczących zobowiązań cywilnych stosuje się sformułowania występujące w procesie karnym lub odwrotnie albo zastosowane odpowiedniki nie są uzualnymi określeniami w danym rodzaju tekstu.

Por. fragment autentycznego pisma procesowego: [...] *werde ich im Termin zur mündlichen Verhandlung beantragen, den Beklagten zu verurteilen, [...]* z jego przekładem na język polski: *na rozprawie zwrócę się z *prośbą o *skazanie pozwanego*¹⁶.

15| Inną sprawą jest fakt, że obie funkcje może pełnić tylko prawnik uprawniony do wykonywania tej funkcji.

16| Gwiazdką zaznaczono określenia naruszające zasady ekwiwalencji tekstowo-normatywnej.

4. Przyczyny naruszania ekwiwalencji tekstowo-normatywnej

Potencjalne niebezpieczeństwo naruszenia norm preskryptywnych w zakresie wyboru odpowiedników leksykalnych w tekście docelowym jest duże, ponieważ słowniki translacyjne na ogół nie zawierają stosownych informacji (Iluk 2015a: 415–416), a znaczenia wyrazów w języku standardowym często nie ujawniają dyferencjacji prawnych, tak jak to ma miejsce w przypadku znaczenia wyrazu *advokat* w języku polskim. Zgodnie z definicją podaną w SJP online *advokat* to „prawnik zajmujący się udzielaniem porad prawnych i obroną oskarżonego”.¹⁷ Jak widać, z podanej definicji słownikowej nie wynika rozróżnienie pojęciowe i dystrybucyjne obowiązujące w prawie procesowym. Drugim ważnym powodem jest brak wystarczającej orientacji terminologicznej w co najmniej dwóch systemach prawnych przez tłumaczy-nieprawników. Dlatego słusznie zauważa Matulewska (2010: 57), że ustalenie odpowiedników spełniających warunki ekwiwalencji tekstowo-normatywnej możliwe jest przez porównanie tekstów paralelnych. W przypadku języka prawa takie porównanie powinno uwzględniać dziedzinę prawa, a nawet przepisy dotyczące podobnego problemu prawnego (Iluk 2015a: 418–419). Ze względu na sposób kształcenia tłumacze na ogół nie są w wystarczającym stopniu przygotowywani do tego, by potrafili ustalić adekwatny tekst paralelny (por. Iluk 2016b).

Problem wyboru odpowiedników normatywnych w przekładach nie powstaje wyłącznie w przypadku usankcjonowanych terminów. Występuje również podczas przekładu nazw niemających takiego statusu. Zagadnienie to w języku prawa jest jeszcze mało zbadane. Wyjątek stanowią związki łączliwe. Z oczywistych względów budzą szerokie zainteresowanie zwłaszcza lingwistów i leksykografów. Wypracowane przez nich definicje oraz narzędzia badawcze pozwalają na dokładną identyfikację związków łączliwych i ich opis. Natomiast analiza leksykalnych konwencji redakcyjnych pozwala szerzej ująć problem wyboru wyrazów w aktach prawnych.

5. Definicje słownikowe wybranych do analizy jednostek leksykalnych

Upoważnione organy publiczne mogą wyznaczać terminy na wykonanie lub zaniechanie określonych czynności lub ustalać daty określonych zdarzeń mających skutki prawne oraz potwierdzać ich wykonanie lub zaistnienie. Jest to stała praktyka, wynikająca ze stosownych przepisów. W tym celu określa się dzień kalendarzowy lub potwierdza się rzeczony fakt określoną datą. W tej funkcji używa się synonimicznych wyrazów *dzień* i *data*, a w języku niemieckim ich naturalnie

17 | SJP online, dostęp 17.03.2020 r.

najbliższych ekwiwalentów leksykalnych *Tag* i *Datum*. Z tego względu w dalszej części artykułu podjęty problem zostanie przedstawiony na przykładzie konwencji użycia tych wyrazów w polskim, niemieckim i austriackim prawie procesowym.

WSJP¹⁸ definiuje *dzień* jako „określony termin, oznaczony według kalendarza”, a *datę* jako „numer określonego dnia, miesiąca, roku wskazany zgodnie z kalendarzem”. Na podstawie tych definicji można przyjąć, że oba wyrazy w języku standardowym są synonimami.

Według DWDS¹⁹ *Datum* to „kalendermäßige Bezeichnung eines bestimmten Tages”, czyli kalendarzowe określenie konkretnego dnia w roku. Natomiast definicje słownikowe podane dla wyrazu *Tag* nie pokrywają się z kontekstowym znaczeniem, w jakim używany jest ten wyraz w aktach prawnych. W takich kontekstach, jak:

- › (Ort und) Tag der Verhandlung
- › Tag (und Ort) der Geburt
- › Tag der Eintragungsanordnung
- › Tag der Hauptverhandlung
- › Tag der Zustellung

Tag realizuje podobne znaczenie jak *Datum*, co potwierdzają semantycznie kongruentne wyrażenia z tym wyrazem, czasami nawet w ramach tego samego aktu prawnego:

- › Datum der Zustellung
- › Datum der Eintragungsanordnung
- › Geburtsdatum

Na marginesie warto dodać, że niemiecki wyraz *Tag* w takich złożeniach, jak *Bundestag*, *Landtag*, *Kreistag*, *Kirchentag*, *Katholikentag*, *Apothekertag*, *Anglistentag*, *Parteitag* realizuje stylistycznie nacechowane znaczenie *zjazd*, *zgromadzenie*²⁰.

6. Frekwencja i dystrybucja analizowanych wyrazów

W przypadku leksyki wykładnikami konwencji redakcyjnych należy uznać frekwencję danego wyrazu w konkretnym akcie prawnym i jego dystrybucję. Wymienione wyżej narzędzia badawcze są proste w stosowaniu i dostarczają empirycznego materiału do wykorzystania w translacji i leksykografii. Model takich badań został przedstawiony w Iluk/ Iluk 2020. Frekwencję użycia wyrazów *Datum* / *data* i *Tag* / *dzień* użytych w interesującym nas znaczeniu w kodeksach postępowania cywilnego i karnego przedstawia poniższa tabela.

18| <https://www.wsjp.pl>, dostęp 23.09.2020 r.

19| <https://www.dwds.de>, dostęp 23.09.2020 r.

20| Por. DWDS <https://www.dwds.de/wb/Tag>, dostęp 21.03.2020 r.

Tabela 1: Różnice w częstości użyciu i dystrybucji analizowanych wyrazów w poszczególnych działach prawa i krajach.

Kraj	Kpc Datum / data	Kpk Datum / data	Kpc Tag / dzień	Kpk Tag / dzień
PL	60×	67×	≈ 234× ²¹	≈ 43×
DE	17×	2×	13×	7× ²²
AT	14× (łącznie 48×) ²³	2×	5×	27×

Opracowana tabela ujawnia ewidentne różnice w częstości użyciu i dystrybucji analizowanych wyrazów w poszczególnych działach prawa i krajach. Najistotniejsze różnice statystyczne są następujące:

- ▶ Najwyższa frekwencja wyrazów *data* i *dzień* cechuje polskie prawo procesowe. Znacząca przewaga użyciu wyrazu *dzień* w znaczeniu „dzień kalendarzowy” występuje w Kpc. Jest to wyraz preferowanego użycia tego słowa w powtarzalnych kookurencjach. Natomiast w Kpk jest odwrotnie. Przeważa tu użycie wyrazu *data*. Może to świadczyć o tym, że w tej gałęzi prawa w większym stopniu unika się użyciu wieloznacznego wyrazu *dzień*. Dane frekwencyjne ukazują wyraźne różnice dystrybucyjne obu wyrazów w polskich kodeksach.
- ▶ Wyraz *Datum* cechuje wysoka frekwencja w DE ZPO, jak również austriackim Kodeksie postępowania cywilnego²⁴ (AT ZPO), natomiast w kodeksach postępowania karnego każdego z tych państw jego użycie ograniczone jest do pojedynczej słowoformy²⁵.
- ▶ W porównaniu z frekwencją wyrazu *dzień* użycie *Tag* w DE ZPO i DE StGB jest relatywnie niskie²⁶.
- ▶ Wyraz *Tag* wykazuje najwyższą frekwencję w AT StGB; w DE ZPO 13 razy, natomiast w Kpk jedynie 7 razy.

21| Podane liczby wystąpień wyrazów w polskich kodeksach mają charakter szacunkowy, ponieważ w wielu kontekstach znaczenie polisemicznego wyrazu *dzień* wymaga głębszej analizy.

22| Do statystyki nie wliczono tych użyciu, w których *Tag* jest użyty w innym znaczeniu, np. jako jednostka miary czasu.

23| Wyrażenie *Datum der Entscheidung* występuje aż 34 razy w AT ZPO.

24| Gesetz vom 1. August 1895, über das gerichtliche Verfahren in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten (Zivilprozessordnung – ZPO), (RGBl. Nr. 113/1895).

25| Można przypuszczać, że zasada unikania wyrazów obcych została zastosowana najbardziej skrupulatnie w niemieckojęzycznych kodeksach postępowania karnego. Por. Handbuch der Rechtsförmlichkeit 2008, punkt 78.

26| Można domniemywać, że do określania terminów używa się jeszcze innych środków leksykalnych.

Dane te ukazują odmienne preferencje w użyciu analizowanych wyrazów w aktach normatywnych wybranych krajów. Dotyczą one zarówno frekwencji jak i dystrybucji w prawie procesowym. Są więc dowodem na istnienie specyficznych konwencji tekstowych na płaszczyźnie leksykalnej. Najwyraźniej jest to widoczne w przypadku wyrazu *Datum* i polskiego wyrazu *dzień*.

7. Analiza kookurencji

Trzeci ważny aspekt konwencji tekstowych to kookurencje leksykalne. Tym pojęciem określa się współwystępowanie różnych elementów w tych samych kontekstach. W kolejnym kroku zestawimy kookurencje analizowanych wyrazów, aby w ten sposób określić istniejące regularności i schematy składniowe, w których one występują.

Tabela 2: Kookurencje w niemieckim kodeksie postępowania cywilnego (DE ZPO).

Datum	Tag
Datum + nazwa czynności prawnej Datum der Zustellung (2×) Datum des Vertragsabschlusses Datum der Eintragungsanordnung (3×) Datum der Entscheidung (des Insolvenzgerichts)	Tag + nazwa czynności prawnej Tag der Zustellung (3×) Tag des Abschlusses des Vergleichs Tag der Eintragungsanordnung (1×) Tag der Verhandlung Tag der Pfändung Tag der Eintragungsanordnung (1×) Tag des Eingangs Tag der Verkündung (von dem) Tag der Rechtskraft des Urteils (an) Tag der Rechtshängigkeit der Musterfeststellungsklage
Datum + und (5×) Datum und die Unterschrift (3×) Datum und die Anschrift	Tag und 0×
W złożeniach z członem określającym -datum Geburtsdatum (2×) Ausfertigungsdatum (1×)	W złożeniach z członem określającym -tag Werktag (1×), Feiertag (4×), Terminstag (3×), Kalendertag (3×), Arbeitstag (1×), Geschäftstag (1×) W złożeniach z członem określającym Tag- Tageskurs (1×), Tagesguthaben (1×)

Tabela 2 ujawnia fakt synonimicznego użycia następujących wyrażień:

- Datum der Zustellung (3×) ↔ Tag der Zustellung (3×),
- Datum des Vertragsabschlusses ↔ Tag des Abschlusses des Vergleichs,
- Datum der Eintragungsanordnung (3×) ↔ Tag der Eintragungsanordnung (1×).

Według niemieckich zasad techniki prawodawczej jest to dopuszczalne w ograniczonym stopniu, o ile nie są to ściśle określone terminy prawne.²⁷ Synonimiczne użycie wyrazów w tym samym akcie prawnym neutralizuje działanie norm preskryptywnych. Dzięki temu powstaje większe pole wyboru dla tłumacza oraz możliwość tłumaczenia dosłownego.

Z przedstawionego zestawienia wynika, że wyraz *Tag* wykazuje znacznie większą zdolność do tworzenia kookurencji niż jego synonim *Datum*. Różnica ta powinna być uwzględniana przy ustalaniu ekwiwalencji tekstowo-normatywnej.

Tabela 3: Kookurencje w austriackim kodeksie postępowania cywilnego (AT ZPO).

Datum	Tag
Datum + nazwa czynności prawnej Datum der Kostenentscheidung Datum der Entscheidung (34×) Datum des Beschlusses Datum des Versäumungsurteils Datum des Schiedsspruchs Datum der Entscheidung über das Rechtsmittel Datum der Entscheidung erster Instanz Datum der Entscheidung der zweiten Instanz Datum der Entscheidung des Obersten Gerichtshofs Datum der Kostenentscheidung	Tag + nazwa czynności prawnej Tag des Wiederaufnahmebeschlusses
Datum und Datum und die Unterschrift	Tag und Ort, Tag und Stunde der Tagsatzung (2×) Tag und Ort der Geburt (1×)
W złożeniach z członem określonym -datum das Geburtsdatum (2×)	W złożeniach z członem określonym -tag Geburtstag (0×) Gerichtstag (1×) Rechtsanwaltskammertag (gesetzlicher) Feiertag

27| Por. Handbuch der Rechtsförmlichkeit. Teil B Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren von Rechtsvorschriften vom 28. September 2008, s. 74 i 75.

Datum	Tag
	W złożeniach z członem określającym Tag- Tagsatzung (174×)
	Inne wyrażenia letzter Tag der Frist Tag der Geburt

Zestawienie użyc *Datum* i *Tag* w AT ZPO ujawnia wyraźne różnice w tworzeniu kookurencji. *Tag* praktycznie ich nie tworzy. Blokada ta wynika, być może, z niezwykle wysokiej frekwencji złożenia *Tagsatzung*. Jest to austriacyzm, występujący wyłącznie w Kodeksie postępowania cywilnego tego kraju. Używa się go w znaczeniu *Gerichtstermin* (Markhardt 2010: 118) w powtarzalnych ciągach kolokacyjnych²⁸. Por.:

- *Tagsatzung zur mündlichen Verhandlung* (22×),
- *Anberaumung einer Tagsatzung zur Verhandlung über den Aufnahmeantrag*,
- *eine vorbereitende Tagsatzung anberaumen*.

Tag w znaczeniu *data* używany jest też częściej w uzualnych sformułowaniach, w których chodzi o wyznaczenie daty i godziny rozprawy sądowej lub potwierdzenie miejsca, daty i, czasami, godziny dokonania jakiejś czynności lub zdarzenia (np. podanie daty urodzin).

Tabela 4: Kookurencje w austriackim kodeksie postępowania karnego²⁹ (AT StPO).

Datum	Tag
Datum + nazwa czynności prawnej 0×	Tag + nazwa czynności prawnej Tag des Einlangens der Akten Tag der Einsichtnahme Tag der Hauptverhandlung (2×) Termin der Hauptverhandlung (4×) Termin des Gerichtstags
Geburtsdatum (2×)	Tag und Tag und Ort der Geburt (3×) Ort, den Tag und die Stunde der Vernehmung

28| Z treści art. 505 AT StPO [...] „Dieses (vorgesezte Komando) hat das rechtzeitige Erscheinen des Geladenen zu veranlassen und ihn nötigenfalls auch von Amts wegen zum Termin vorzuführen.“ wynika, że określenia *Termin* używa się w znaczeniu *rozprawa (sądowa)*.

29| Strafrechtsordnung 1975 (StPO), (BGBl. Nr. 631/1975).

Datum	Tag
	Złożenia z -tag jako człon określanym Gerichtstag 19× Rechtsanwaltskammertag (2×) Werktag (1×) Feiertag (2×) Ablauftag (1×) Sitzungstag (1×) Arbeitstag

Powyższa tabela odsłania wyraźne różnice w dystrybucji wyrazów *Datum* i *Tag* w AT StGB. Wyraz *Datum* praktycznie w tym kodeksie nie występuje. W synonimicznym znaczeniu używa się też określenia polisemicznego wyrazu *Termin* (Iluk 2017: 793–794). Por.:

- ▶ *Termin der Hauptverhandlung* (4×) = termin / data rozprawy głównej.

Wyrazu *Tag* używa się w podobnych uzualnych sformułowaniach jak w Kpc. Natomiast w złożeniach składnik *-tag* jest polisemiczny. W zależności od członu określającego może aktualizować znaczenie *dzień* (*Werktag*, *Feiertag*, *Arbeitstag*, *Sitzungstag*) lub *zrzeszenie* (*Rechtsanwaltskammertag*)³⁰.

Nazwa *Gerichtstag*

Wysoką frekwencję w AT StGB wykazuje nazwa *Gerichtstag*. Określa się nim dzień posiedzenia sądowego. Do takiej konkluzji skłania nas polisemia zewnętrzna wyrazu *Tag* i *Gericht*, która w ogólnie dostępnych słowniku języka ogólnego i w słownikach dwujęzycznych nie jest wystarczająco wyeksponowana.³¹ Słuszność naszej interpretacji potwierdza definicja tego terminu w słowniku specjalistycznym „Rechtswörterbuch” Creifeldsa (1990: 468): *Gerichtstag* to „für eine Verhandlung bestimmter Rechtsstreitigkeiten festgesetzter Tag [wyznaczony dzień / wyznaczona data do rozpatrzenia sporu prawnego]”.

Interpretację tę potwierdza również treść § 363 AT StPO:

- (1) *Wird über den Antrag nicht schon in nichtöffentlicher Sitzung entschieden, so ist ein Gerichtstag zur öffentlichen Verhandlung der Sache anzuberaumen.*

30| Rechtsanwaltskammertag jest korporacją zrzeszającą 9 izb adwokackich w Austrii, na czele której stoi prezydent. Do jej zadań należy m.in. wyznaczanie obrońców dla aresztowanych podejrzanych. <https://www.rechtsanwaelte.at/kammer/oerak/organisation-aufbau/> (dostęp 30.03.2020).

31| Por. hasło *Tag* w internetowym słowniku niemiecko-polskim Pons. Natomiast w słowniku translacyjnym (Kilian/ Kilian 2014) brak hasła *Gerichtstag*.

Zwrot *einen Gerichtstag anberaumen* można przetłumaczyć na język polski: wyznaczyć datę/ termin posiedzenia sądowego³².

Słownik Köblera (2016: 176) definiuje tę nazwę jako „Tag, an dem Sitzungen des Gerichts stattfinden [dzień, w którym odbywają się posiedzenia sądu]”. Dotyczy to sytuacji, w których:

- a) posiedzenia sądowe nie odbywają się w każdy dzień, tylko w określonych dniach tygodnia,
  - b) posiedzenia sądowe odbywają się poza właściwą siedzibą sądu.
- Por. treść art 151 Kpc dotyczącego miejsca posiedzeń sądowych:

§ 1. Posiedzenia sądowe odbywają się w budynku sądowym, a poza tym budynkiem tylko wówczas, gdy czynności sądowe muszą być wykonane w innym miejscu albo gdy odbycie posiedzenia poza budynkiem sądowym ułatwia przeprowadzenie sprawy lub przyczynia się znacznie do zaoszczędzenia kosztów.

oraz

§ 2 Ausführungsgesetz GVG ust. 1 (DE): Das Justizministerium kann anordnen, daß außerhalb des Sitzes eines Amtsgerichts regelmäßige Gerichtstage abgehalten werden.

Mając na uwadze podane konteksty, można przyjąć, że funkcjonalnym odpowiednikiem tego określenia jest samo wyrażenie *posiedzenie sądowe* lub *dzień posiedzenia sądowego*. Ostatni ekwiwalent może oznaczać konkretny dzień tygodnia, w którym mają odbywać się posiedzenia sądowe lub konkretną datę, na którą wyznaczono posiedzenie.

Nazwa *Amtstag*

W sądownictwie austriackim terminem *Amtstag* określa się ustalony dzień tygodnia, w którym sąd rejonowy lub krajowe sądy pracy i spraw socjalnych świadczą bezpłatne usługi na rzecz obywateli. Wykonuje je sędzia lub oddelegowany pracownik sądowy. W ramach dnia przyjęć stron można złożyć pozw, wnioski i pisma procesowe³³.

Tabela 5: Kookurencje w polskim kodeksie postępowania cywilnego (Kpc).

Data	Dzień
data doręczenia (8×)	dzień doręczenia (znacznie >8×)
data dokonania (każdego) zajęcia	dzień dokonania zajęcia
data uprawomocnienia się postanowienia (1×)	dzień uprawomocnienia się (orzeczenia) (13×)
data (pierwotnego) wniesienia	dzień wniesienia / wpływu pozwu

32| W praktyce rozprawa jest jedna i dzieli się ją na kilka sesji sądowych. Jednakże świadków sąd wzywa na rozprawę, a nie na sesję.

33| Więcej pod adresem: https://www.oesterreich.gv.at/themen/dokumente_und_recht/zivilrecht/1/Seite.1010195.html, dostęp. 22.03.2020.

Data	Dzień
data złożenia	dzień złożenia odpowiedzi na pozew
data sporządzenia planu	dzień ogłoszenia
data śmierci spadkodawcy	dzień zamknięcia rozprawy
data otwarcia i ogłoszenia (testamentu)	dzień wniesienia powództwa
data przetargu	dzień ogłoszenia wyroku
końcowa data użytkowania wieczystego	dzień wydania orzeczenia
data otwarcia i ogłoszenia (testamentu)	dzień złożenia odwołania
data przetargu	dzień przekazania należności komornikowi
	dzień prawomocnego zakończenia postępowania
data i miejsce wydania (wyroku)	
data i miejsce rozpoznania sprawy i wydania wyroku	

Wysoka frekwencja wyrazu *dzień* oraz przedstawiony wybór kookurencji potwierdzają jego preferowane użycie w Kpc. Analizując kookurencje wyrazów *data* i *dzień*, można zauważyć, że w pewnych kontekstach są one używane zamiennie, co potwierdza ich pełną synonimię. Takie użycie narusza zasady techniki prawodawczej. Zgodnie z § 10 Rozporządzenia z dnia 7 marca 2016 r. Prezesa Rady Ministrów w sprawie zasad techniki prawodawczej³⁴ do oznaczenia jednakowych pojęć używa się jednakowych określeń, a różnych pojęć nie oznacza się tymi samymi określeniami.

Tabela 6: Kookurencje w Kodeksie postępowania karnego³⁵ (Kpk).

Data	Dzień
data doręczenia (postanowienia) (20×)	dzień doręczenia (pisma / żądania) (2×)
data powiadomienia	dzień wydania orzeczenia / postanowienia
data złożenia	dzień śmierci
data uprawomocnienia się orzeczenia (7×)	dzień tymczasowego aresztowania
data ogłoszenia wyroku / orzeczenia / postanowienia (5×)	dzień ogłoszenia (2×)
	dzień zatrzymania
	dzień przesłuchania
	dzień pierwszej czynności
	dzień posiedzenia
	dzień otrzymania informacji
	dzień upływu terminu
	dzień zatrzymania
	dzień otrzymania orzeczenia / informacji / wniosku

34| Dz.U. z 2002 r. nr 100, poz. 908.

35| Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997 nr 89 poz. 555 ze zm.).

Przedstawiony wybór kookurencji potwierdza preferowane użycie *dzień* w polskim Kpk. Częstość użycia wyrazu *data* jest wprawdzie wyższa, ale gros kookurencji stanowią trzy powtarzalne związki wyrazowe. W pewnych kontekstach używa się zamiennie obu wyrazów. Potwierdza to ich synonimię w znaczeniu *dzień oznaczony według kalendarza*.

8. Nazwa *Tag* w niemieckich aktach stanu cywilnego i jego normatywny odpowiednik w języku polskim

W niemieckiej Ustawie z dnia 19 lutego 2007 r. o aktach stanu cywilnego³⁶ (PstG) regulującej kwestie trybu i zasady rejestracji stanu cywilnego i wystawiania stosownych aktów urodzenia, małżeństwa i zgonu, nie używa się wyrazu *Datum* dla określenia dnia kalendarzowego, w którym nastąpiło określone zdarzenie. W tym kontekście występują wyrażenia: *Tag der Geburt*, *Tag der Eheschließung*, *Tag der Begründung der Lebenspartnerschaft*, *Tag (Stunde und Minute) des Todes*, *Tag und der Ort der Ausstellung der Personenstands-surkunde*.

W polskiej Ustawie z 28 listopada 2014 r. – prawo o aktach stanu cywilnego³⁷ dla określenia referencji czasowych zdarzenia w ujęciu tej ustawy używa się wyłącznie wyrazu *data*. Występuje on w następujących kookurencjach: *data i miejsce urodzenia*, *data i miejsce zawarcia małżeństwa*; *data śmierci*, *data*, *godzina i miejsce zgonu*, *data złożenia przez mężczyznę oświadczenia, że dziecko pochodzi od niego*, *data złożenia przez matkę dziecka oświadczenia, że mężczyzna, który złożył oświadczenie, jest ojcem dziecka*, *data odmowy przyjęcia oświadczeń*, *data uprawomocnienia się orzeczenia*.

Z powyższego wynika jednoznacznie, że niemieckim odpowiednikiem normatywnym wyrazu *data* w polskich aktach stanu cywilnego jest tylko *Tag*. W tłumaczeniach aktów stanu cywilnego z języka niemieckiego na język polski ekwiwalentem normatywnym wyrazu *Tag* jest wyłącznie *data*. Inne ekwiwalenty nie spełniają wymogów ekwiwalencji tekstowo-normatywnej. Informacji o takim ograniczeniu normatywnym nie ma np. w „Wielkim słowniku polsko-niemieckim” (2008: 88 i 864), w którym wymienienia się tylko jeden niemiecki ekwiwalent *Geburtsdatum*. Analogiczna informacja znajduje się w słowniku translacyjnym (Kilian/ Kilian 2014: 496). Brak w nim także hasła *Geburtstag*.

Jak wykazano wyżej, w prawie procesowym Austrii i Niemiec nie przestrzega się tak rygorystycznie dystrybucji wyrazów *Tag* i *Datum*, jak w *Personenstandsgesetz*, dlatego istnieje większa swoboda w wyborze odpowiednika leksykalnego ze zbioru synonimów. Podobnie z większą tolerancją używa się synonimicznych określeń w języku prawniczym nie tylko ze względów stylistycznych.

36| Personenstandsgesetz vom 19. Februar 2007 (BGBl. I S. 122).

37| Dz.U. 2014 poz. 1741 ze zm.

9. Wnioski translacyjne

Porównanie frekwencji i dystrybucji analizowanych wyrazów wykazało wysoki poziom ich zróżnicowania pod tym względem. Częściowe pokrywanie się dystrybucji semantycznie kongruentnych wyrazów umożliwia ich zamienne użycie w podobnych kontekstach. Z drugiej strony ustalone odrębności wskazują na wyraźną tendencję do dyferencjacji dystrybucyjnej. Jej adekwatne uwzględnienie w translacie byłoby miarą zachowania ekwiwalencji tekstowo-normatywnej. Dotyczy to zwłaszcza określeń charakteryzujących się szczególnie wysoką frekwencją. Stosowanie kongruentnego semantycznie odpowiednika z niską frekwencją w przekładzie prowadzi raczej do jego egzotyzacji. Stąd nasuwa się wniosek, że najbardziej optymalnymi odpowiednikami normatywnymi są te określenia, które w danym akcie normatywnym poza kongruencją pojęciową (referencyjną) cechuje podobny poziom frekwencji i zakres dystrybucji³⁸.

Analizując słowniki translacyjne, można łatwo dostrzec, że oba tu zastosowane kryteria opisu jednostek leksykalnych, tj. frekwencja i dystrybucja, nie są wcale lub w niewystarczającym stopniu uwzględniane przy wyborze propozycji translacyjnych³⁹. Konsekwentne uwzględnienie tych parametrów dałoby użytkownikowi takiego słownika większą gwarancję zachowania ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w przekładzie tekstów specjalistycznych.

Bibliografia

Literatura prymarna

- Departament języka polskiego. Dyrekcja Generalna ds. Tłumaczeń Pisemnych. Komisja Europejska (2016) *Vademecum tłumacza. Wskazówki redakcyjne dla tłumaczy*. Luxemburg.
- Gesetz vom 17. November 1964. Zivilprozessordnung. Einleitender Teil. Allgemeine Bestimmungen. Dz.U.64.43.296-tłum, dostęp 25.03.2015
- Handbuch der Rechtsförmlichkeit. Teil B Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren von Rechtsvorschriften vom 28. September 2008*, (http://www.bmjv.de/SharedDocs/Downloads/DE/PDF/Themenseiten/RechtssetzungBuerokratieabbau/HandbuchDerRechtsfoermlichkeit_deu.pdf?__blob=publicationFile, dostęp 19.03.2020).
- Tuora-Schwierskott, Ewa (red.) (2016). *Strafprozessordnung StPO. Übersetzung ins Polnische / Niemiecki kodeks postępowania karnego w tłumaczeniu na język polski*. Regensburg. (tłum. Ewa Tuora-Schwierskott).

38| Szczegółowe problemy translacji wyrazu 'data' w opublikowanych przekładach ww. kodeksów zostały omówione w Iluk 2018: 827–831.

39| W przypadku analizowanych określeń polskie słowniki translacyjne podają wyłącznie ich naturalne najbliższe odpowiedniki leksykalne: dzień → Tag, data → Datum i odwrotnie.

- Tuora-Schwierskott, Ewa (red.) (2016). *Zivilprozessordnung (ZPO) Buch 1 und 2 / Niemiecki kodeks postępowania cywilnego (ZPO). Księga pierwsza i druga*. Berlin. (tłum. Ewa Tuora-Schwierskott).
- Weigend, Ewa (red.) (2004). *Die polnische Strafprozessordnung: vom 6. Juni 1997 nach dem Stand vom September 2003 – Kodeks postępowania karnego*. Freiburg im Breisgau. (tłum. Ewa Weigend).

Literatura sekundarna

- Choduń, Agnieszka (2006). „Leksyka tekstów aktów prawnych”. W: *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i socjologiczny* LXVIII, 4. S. 19–30.
- Creifelds, Carl (1990). *Rechtswörterbuch*. München.
- Frączek, Agnieszka/ Wiktorowicz, Józef (red.) (2008). *Wielki słownik polsko-niemiecki*. Warszawa.
- Gizbert-Studnicki, Tomasz (1986). *Język prawny z perspektywy socjologicznej*. Warszawa/Kraków.
- Iluk, Jan (2012). „Terminologia prawna i prawnicza z perspektywy interlingwalnej”. W: *Studia Linguistica* XXXI. Wrocław. S. 7–21.
- Iluk, Łukasz (2013). „Ustalanie ekwiwalencji terminów prawnych dla celów leksykograficznych i translacyjnych na przykładzie pola terminologicznego małoletni, nieletni, młodociany i ich odpowiedników w języku niemieckim”. W: *Studia Germanica Gedanensia* 29. S. 112–123.
- Iluk, Łukasz (2015a). „Precyzja terminologiczna w wybranych słownikach prawniczych”. W: *Studia Niemcoznawcze* LVI. Warszawa. S. 413–432.
- Iluk, Łukasz (2015b). „Metoda poszukiwania i ustalania terminów w różnych systemach prawnych w oparciu o akty normatywne”. W: *Studia Niemcoznawcze* LV. Warszawa. S. 631–644.
- Iluk, Łukasz (2016). „Znaczenie wiedzy prawnej w procesie translacji terminów prawnych i prawniczych na przykładzie nazw środków zaskarżenia”. W: *Studia Niemcoznawcze* LVIII. S. 501–518.
- Iluk, Łukasz (2016b). „Wpływ podejścia translacyjnego na efektywność i poprawność przekładu tekstu prawnego w ramach ćwiczeń traduktologicznych”. W: *Rocznik Przekładoznawczy* 11. S. 197–215.
- Iluk, Łukasz (2017). „Nazwa *termin* w prawie procesowym i problemy jej przekładu”. W: *Studia Niemcoznawcze* LX. S. 787–804.
- Iluk, Łukasz (2018). „Lokalizator temporalny *data* w polskim prawie procesowym i jego odpowiedniki w języku niemieckim”. W: *Studia Niemcoznawcze* LXI. S. 817–833.
- Iluk Łukasz, Iluk Jan (2019). „Problem przekładu podmiotów zaimkowych w aktach prawnych na język polski”. W: *Applied Linguistics Papers* 26/2. S. 33–46.
- Iluk Jan, Iluk Łukasz (2020). *Modell komparativer Mikroanalysen der Gesetzessprache für translatorische Zwecke*. W: *Studia Germanica Gedanensia* 43, S. 180–192.

- Lohaus, Marianne (2000). *Recht und Sprache in Österreich und Deutschland*. Gießen.
- Kielar, Barbara (2003). „TS w układzie międzynarodowej komunikacji zawodowej (na przykładzie tłumaczenia tekstów prawnych)”. W: *Języki specjalistyczne 3. Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*. Warszawa. S. 121–133.
- Kielar, Barbara (2010). „Drogi i bezdroża tłumaczenia tekstów prawnych”. W: *Publikacja jubileuszowa III. Lingwistyka stosowana – języki specjalistyczne – dyskurs zawodowy*. Warszawa. S. 131–147.
- Kielar, Barbara (2013). *Zarys translatoryki*. Warszawa. (<https://portal.uw.edu.pl/documents/7732735/0/SN+6.+Barbara+Z.+Kielar+-+Zarys+translatoryki.pdf>, dostęp: 17.03.2020).
- Kierzkowska, Danuta (2007). *Tłumaczenia prawnicze*. Warszawa.
- Kilian, Alina/ Kilian, Agnieszka (2014). *Słownik języka prawniczego i ekonomicznego, polsko- niemiecki*. Warszawa.
- Köbler, Gerhard (2016). *Juristisches Wörterbuch*. München.
- Koller, Werner (2001). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiebelsheim.
- Markhardt, Heidemarie (2006). *Wörterbuch der österreichischen Rechts-, Wirtschafts-, und Verwaltungsterminologie*. Frankfurt a. M.
- Matulewska, Aleksandra (2010). „Teksty paralelne a ustalanie konotatów i denotatów na potrzeby przekładu polsko-angielskiego”. W: *Legilingwistyka Porównawcza 3*. S. 55–68.

Jan Iluk

Wydział Humanistyczny UŚ

ul. Grota-Roweckiego 5

41–200 Sosnowiec, Polska

jan.iluk@us.edu.pl

ORCID: 0000–0003–2539–1936

Łukasz Iluk

Dziekanat Wydziału Prawa i Nauk Społecznych WSFiP

ul. Tańskiego 5

43–382 Bielsko-Biała, Polska

lukasz@iluk.katowice.pl

ORCID: 0000–0003–1741–8350

Ewelina Kwiatek

Pedagogical University of Krakow/ Poland

Translation and terminological challenges encountered in the compilation of the English-Polish, Polish-English photogrammetric dictionary

---

ABSTRACT

Translation and terminological challenges encountered in the compilation of the English-Polish, Polish-English photogrammetric dictionary

This paper describes a terminology project aimed at creating a fully bilingual English-Polish, Polish-English photogrammetric dictionary that is targeted at both field and language experts. The dictionary includes terms, definitions, full names of terms and their abbreviations, indications of the field to which a term belongs, synonyms, cross-references to related concepts, grammatical information, and equivalents.

The starting point for the dictionary was the photogrammetric terminology glossary compiled by Granshaw (2016) from texts published in the *Photogrammetric Record* magazine.

Keywords: photogrammetric dictionary, terminology, glossary, equivalence, conceptual mismatches

---

1. Overview of the existing English-Polish, Polish-English photogrammetric dictionaries

Photogrammetry is the science and technique of recovering shapes, sizes, and mutual locations of objects based on images. It is a branch of a wider field called surveying, which determines the lengths, angles, and three-dimensional position of points on the Earth's surface. Practical applications of photogrammetry include the monitoring of landslides, annual inventories of crops on arable lands, and inventories of buildings and objects for possible future reconstruction requirements.

Due to its narrow scope and limited interest in the field, English-Polish, Polish-English photogrammetric dictionaries are scarce. In fact, only three such dictionaries have been published so far: the *Multilingual Dictionary for Photogrammetry* (English, French, German, Spanish, Polish, Swedish, and Italian) by the International Society for Photogrammetry (1961), *Słownik terminologiczny (pięćjęzyczny) z zakresu fotogrametrii i teledetekcji* ‘Five-language terminological dictionary on photogrammetry and remote sensing’ by Sitek (1990) and *Słownik polsko-angielski i angielsko-polski z zakresu fotogrametrii* ‘Polish-English, English-Polish Dictionary on Photogrammetry’ by Kurczyński (2014).

The study of Polish photogrammetric terminology began in 1934. *The Journal of the Polish Society for Photogrammetry* “Przegląd Fotogrametryczny” issued a glossary of terms in Polish, German, and French, which was based on the *Multilingual Photogrammetric Dictionary* (German, English, French, Spanish) compiled by the German Society of Photogrammetry in 1934 (Sitek 1992).

Another study on Polish photogrammetric terminology was undertaken between 1948 and 1956. After the Sixth International Society of Photogrammetry (ISP) Congress the *Multilingual Dictionary for Photogrammetry* (English, French, German, Spanish, Polish, Swedish, and Italian) was commissioned and financial support was granted. The dictionary consists of seven volumes. Each volume contains words in one language arranged alphabetically and consecutively numbered. Next to the words, numbers under which the word can be found in six other languages are put in separate columns each (Sitek 1992). Its entries were first compiled in English and later translated into the other six languages. The English part contains 4,259 entries, whereas the Polish part of the dictionary comprises 4,644 terms.

The dictionary was published in 1961 by the International Society for Photogrammetry N. V. Uitgeverij “Argus” in Amsterdam (ISP 1961). The English and Polish volumes of the dictionary are available in the archives of technical universities like the AGH University of Science and Technology in Kraków, the Military University of Technology in Warsaw, and the University of Warmia and Mazury in Olsztyn.¹

The second photogrammetric dictionary was the *Słownik terminologiczny (pięćjęzyczny) z zakresu fotogrametrii i teledetekcji* or “Five-language terminological dictionary on photogrammetry and remote sensing” (Sitek 1990). The dictionary was created as part of a large project of the International Society for Photogrammetry and Remote Sensing (ISPRS), whose aim was the compilation of a multilingual dictionary of photogrammetry and remote sensing. A Polish section of the dictionary was created by the Polish Working Group, chaired by

1| <http://katalog.nukat.edu.pl/lib/item?id=chamo:619269&fromLocationLink=false&theme=nukat>, accessed: 18.09.2020.

Prof. Zbigniew Sitek from the AGH University of Science and Technology in Kraków.

After some preliminary work, the second, refined edition of the dictionary was published in 1990. It contains 2,530 terms and consists of two volumes. Volume 1 includes Polish terms in alphabetical order, which are numbered in such a way that the dictionary can be extended without changing the numbering of terms previously assigned. It also provides definitions of terms and their equivalents in English, French, German, and Russian. Volume 2 comprises multiple bilingual glossaries: English-Polish, German-Polish, French-Polish and Russian-Polish. The foreign terms in glossaries are also arranged alphabetically, and a list of acronyms in the field of photogrammetry and remote sensing is also attached (Sitek 1992).

The third available photogrammetric dictionary, the *Słownik polsko-angielski i angielsko-polski z zakresu fotogrametrii* “Polish-English, English-Polish Dictionary on Photogrammetry” compiled by Kurczyński (2014) is the most recent publication. It is still very valid and contains many new entries when compared to the dictionary by Sitek (1990). However, the content of entries is limited, as the dictionary provides only terms (sometimes enhanced with their abbreviations or full forms if the main term is an abbreviation) and their equivalents.

The dictionary by Kurczyński (2014), like the other two dictionaries, is directed mainly at technicians, researchers, and students who work in the field. Technical writers, translators, or even scholars who do not know this field may not find this dictionary particularly useful as they will not be able to build a concept structure within the field and find semantic relations between concepts based solely on the terms and equivalents the dictionary offers.

As photogrammetry is quickly developing and relies on achievements in other disciplines such as computer science and computer vision, the repository of entries in the dictionary needs to correspond with and reflect these changes. As the dictionary by Kurczyński (2014) is the only recent terminology source in the photogrammetry field, an attempt has been made to compile a photogrammetric dictionary which does not comprise a simple glossary of terms, but rather functions as a genuine dictionary.

2. Evaluation of the source material for the compilation of a new dictionary

The photogrammetric terminology glossary described in the article *Photogrammetric Terminology: Third Edition (2016) Listing* by Granshaw published in *Photogrammetric Record* sparked the creation of the English-Polish, Polish-English photogrammetric dictionary.

The original glossary is in English and contains 1,032 entries. Data in the glossary is split into two columns: entry and definition (Figure 1). The definition field

is quite expanded as apart from the explanation of the term, it may provide full forms of the term, grammatical and orthographic information, cross-references to other terms, (indicated as *See also* or *Cf.*) and information on preferred or deprecated uses of some word forms as well as identification of the source of the term (indicated as *Photogrammetric Record* volume number (issue number): pages).

error	Difference between a measurement and its (usually unknown) true value. Normally subdivided into random errors , systematic errors and gross errors . See also accuracy . <i>PR</i> 12(71):637
error ellipse, error ellipsoid	Ellipse (2D) or ellipsoid (3D) used to visually depict errors or residuals at representative points. See also accuracy , error , precision . Cf. (unrelated earth) ellipsoid , <i>CE. PR</i> 31(153):71; 28(142):178, 196, 211; 25(129):24; 24(127):246; 22(117):22; 20(111):205
error theory, theory of errors	Traditional approach to accuracy in surveying and geomatics , including photogrammetry , characterised by the use of Gaussian statistics and the analysis, elimination or minimisation of sources of error. Cf. uncertainty approach promoted by ISO , JCGM and BIPM . See also gross error , least squares , precision , maximum likelihood , random error , RMSE , standard deviation , standard error , stochastic , systematic error , variance . <i>PR</i> 12(71):637
error-free	Hyphen when used adjectivally; otherwise “free of error” preferred. See also check point .

Figure 1. Photogrammetric Terminology: Third Edition (2016) Listing

The original glossary includes a large proportion of proper names, which are the names of satellites, software packages and national and international organizations. Most of these terms, apart from the names of widely known organizations, such as *ESA* (European Space Agency) are not valid terms that should be included in the dictionary. The glossary also includes entries which are general language words, e.g. *computer*, *Internet*.

3. Design of bilingual LSP dictionaries

A bilingual LSP dictionary is a type of multilingual LSP dictionary. In contrast to a standard multilingual LSP dictionary, it describes linguistic units of only two languages but like a multilingual LSP dictionary it contains terminology of one or more specific domains of knowledge (Lukszyn 2005). Bilingual LSP dictionaries are typically discussed in the context of multilingual dictionaries of the specialized language (Łukasik 2016; Klejnowska-Borowska 2016; Zagórska 2017).

The multilingual dictionaries of different technical terminologies have a high, if limited, usefulness within their own field: they usually have a strong encyclopaedic component and help much to guarantee the precise use of terms in different languages (Zgusta 1971: 297).

Nowadays, multilingual LSP dictionaries are relatively common. The same tendency may be observed in the case of terminological dictionaries with English and Polish. Łukasik (2016: 268) points out that 849 such dictionaries were published between 1990 and 2013, in contrast to only 331 works issued in the period between 1945 and 1989.

The aim of this section is to investigate theories on the macrostructure and microstructure of LSP dictionaries in order to design the structure of the English-Polish, Polish-English photogrammetric dictionary that was compiled on the basis of the English photogrammetric glossary developed by Granshaw (2016).

Macrostructure is the structure of the central list of entries which enables the dictionary user to identify the information they search for (Zagórska 2017: 188). Some researchers use the term macrostructure with reference to the overall design of a dictionary (cf. Atkins/ Rundell 2008: 177; Łukasik 2016: 268; Hartman/ James 1998: 92).

According to Łukasik (2016: 268), macrostructure of the LSP dictionaries covers: field coverage, directionality, number of entries, standards of the entry input, bibliography, indexes and presentation of entries in the dictionary.

Most of the LSP dictionaries with English and Polish published in Poland after 1989 are scientific and technical dictionaries. Other common types of dictionaries cover such fields as law and economics. The dictionaries were mainly English into Polish dictionaries (37%); Polish into English LSP dictionaries were less frequent (19%). A similar tendency may be observed in the case of bilingual English into Polish, Polish into English dictionaries. Multilingual dictionaries with English and Polish, although quite popular (28%), were typically one-directional. They included broad information on terms in only one language, whereas for other languages indices or glossaries were provided (Łukasik 2016: 272). Recently, bilingual dictionaries are gaining popularity as they are more universal and may be used by different user groups.

As for the disciplines, around one third of them do not have their dictionaries (Łukasik 2016: 271). The number of entries in the LSP dictionaries is typically between 1,000 and 10,000 (Łukasik 2016: 271), whereas in the didactic LSP dictionary (e.g. for students) it is around 5,000 entries in one language (Klejnowska-Borowska 2016: 167). Very specialized dictionaries may have fewer entries than 1,000.

Terminological dictionaries in principle should include only standardized terms. However, this condition is difficult to meet as these terms get outdated very quickly. Moreover, LSP dictionaries should be compiled according to principles specified in the standards. This condition is rarely fulfilled as it refers mainly to paper dictionaries, whereas nowadays many dictionaries are in an electronic form or are often replaced by termbases.

Both Łukasik (2016: 277) and Klejnowska-Borowska (2016: 164) emphasize the importance of providing the bibliography for information used to compile the dictionary (e.g. terms, definitions). Terminological compilations should be corpus-based and the corpus of texts should be documented in the bibliography.

Indices are of great importance in terminological dictionaries. They are lists of terms arranged alphabetically which refer the user to main entries through the entry number or the page number as they facilitate the access to the individual

entries. Many recent lexicographic publications lack indices which affects their functionality, especially for translators who have problems finding equivalents quickly.

The access structure in terminological dictionaries can be alphabetic, thematic or chronological (Hartman/ James 1998: 89). The majority of bilingual LSP dictionaries with English and Polish published between 1990 and 2013 are arranged alphabetically, whereas non-alphabetic dictionaries are thematic dictionaries (Łukasik 2016: 279); they are systematic and have a concept-based organization of entries which facilitates establishing relations between concepts and building a network of concepts within the field (Klejnowska-Borowska 2016: 164).

As for the microstructure, it is “the internal design of individual dictionary entries” (Zagórska 2017: 188). Each entry contains a headword and accompanying information. Headwords may be simple lexemes, compounds, borrowings, abbreviations, proper names or multi-word units. Headwords which have more than one meaning are different concepts and are presented as separate entries. Accompanying information in a prototypical terminological multilingual LSP dictionary consists of obligatory information and optional information. Obligatory information covers equivalents in other languages and definitions, whereas the optional information comprises abbreviations (or full forms), comments on pronunciation, spelling variants, irregular plural forms, collocations, idioms, etc. (Hartman/ James 1998: 94). The inclusion of optional information makes the dictionary entry richer but it may make the search for equivalents more challenging, particularly if the data is very extensive and the dictionary user is not familiar with the dictionary structure (Zagórska 2017: 192).

Klejnowska-Borowska (2016: 164) stresses the importance of building a network of concepts for a terminological lexicon and warns against the omission of basic terms within the field (hyperonyms). This can be achieved by combining an onomasiological and semasiological approaches to terminology work. The onomasiological approach starts from concepts and looks for their names, whereas the semasiological approach starts from words and looks for their meaning (Sager 1990: 56). Van der Vliet (2006: 62) suggests that a system of concepts describing the knowledge in a particular domain should be built by combining a top-down approach, which uses the domain knowledge, and a bottom-up approach, which uses a corpus.

The overview of theories on macrostructure and microstructure of the terminological dictionaries enables the following conclusions to be drawn:

- a) the original photogrammetric glossary by Granshaw (2016), which is based on the corpus of texts published in *the Photogrammetric Record*, is a list of candidate terms that need verification and represents only the semasiological and bottom-up approach to term collection. The ultimate goal of the dictionary is to create a network of concepts in English and Polish within

- the field of photogrammetry, thus the onomasiological and top-down approaches to term collection should also be applied;
- b) the number of entries after rejecting proper names and general language words was limited from 1032 to 882 items in the English glossary;
  - c) as for the microstructure of the English-Polish dictionary, it was decided that it would contain the following data categories: main term, subject field, part of speech, status, full form/abbreviation, definition, synonyms, related terms and the Polish equivalent, whereas the Polish-English dictionary provides: main term (alternative form), part of speech, subject field, definition, synonyms, related terms and the English equivalent;
  - d) the dictionary is bilingual, thus information in the English-Polish dictionary is given in English (apart from the equivalent), whereas in the Polish-English dictionary the main language is Polish (apart from the English equivalent);
  - e) the dictionary includes subject field specification, where relevant, as many terms in the field of photogrammetry are borrowed from overlapping disciplines, e.g. computer vision;
  - f) the uniform system of writing up definitions was established. A traditional definition consists of a *genus* term, which specifies what sort of thing the entity is, and any number of *differentia*, which distinguish the entity from members of related sets (Hanks 2006: 399). It was established that definitions in the new dictionary may start from hyperonyms (more general words), holonyms (words denoting the whole) or entity type (ontological category that the conceptual constituent represents such as EVENT, STATE, THING, PROPERTY, PLACE, etc). (Kwiatkiewicz 2013: 55). Definitions from the original glossary can be re-used only if they meet these criteria;
  - g) cross-references from the original glossary showing relations between concepts are used in the new English-Polish dictionary after their validation;
  - h) the Polish-English dictionary is created by translating the English-Polish dictionary. The conceptual mismatches identified at the translation stage are solved at the revision stage of the project.

4. Terminology project

The terminology project involved three stages:

- translation (carried out by students),
- revision (carried out by the project coordinator, i.e. the author of the chapter),
- customer review (carried out by field experts).

It is important to note that so far two stages of the terminology project have been completed – the translation stage and the revision stage. The project is currently being consulted by field experts, so the excerpts from the dictionary do not include corrections made by experts.

4.1. Translation

The task of translating the glossary was entrusted to a group of 15 MA students within the Specialised Translation Module. It was organized as a team translation project. At the beginning of the project, the workload (882 entries) was divided into 15 parts, thus each student was assigned 58 entries.

To ensure a consistent data entry format, a table was created in Google docs containing the columns which reflect the microstructures of the English-Polish and Polish-English photogrammetric dictionaries described in section 3. The form was available online, and students were required to populate the fields with relevant information. Most of the information came from the original glossary, i.e. definitions, cross-references, synonyms. The note on orthography was omitted as only correct and valid forms of the terms are used (deprecated forms are omitted in the table). Moreover, the identification of the source of the term was disregarded.

After preparing the table, students were requested to verify the lexicographic correctness of definitions. When this part was completed, their next task was to translate terms, definitions, synonyms, and related terms into Polish.

The students did not have any background in photogrammetry, which is a very narrow but rapidly evolving discipline. They were instructed on quality lexicographic and terminology sources they needed to consult in the search for equivalents. These sources include the photogrammetric dictionary by Kurczyński (2014), *Słownik naukowo-techniczny angielsko-polski* “English-Polish Dictionary of Science and Technology” (Berger et al. 2018) and *CEON Biblioteka Nauki*², which is a Polish database of research paper abstracts that includes many abstracts in Polish and English. Students were also encouraged to browse web pages to identify more problematic terms and their equivalents. It is a very common phenomenon to encounter difficulties when looking for terms in the fields of computer vision and photography as no dictionaries were published for those fields (Łukasik et al. 2018).

During the translation stage various types of problems were identified. For certain terms such as *blobs*, *interest points*, or *pushbroom*, no equivalents could be found in the available photogrammetric or scientific dictionaries. However, by the analysis of their definitions and related concepts, it was possible to establish that *pushbroom* is a type of scanning along the track which is contrasted with *whiskbroom* scanning (which is scanning across the track). They are metaphors that prove the hypothesis that scientific language is highly metaphorical in nature (Locke 1992).

When looking for equivalents, it also turned out that different researchers in Poland use different terminology, e.g. Kurczyński (2014) translates “feature-based

2| <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/search/general.action?cid=bcc354ff-17fc-4870-b22a-025aadbf926a>, accessed: 05.03.2019.

matching” as *dopasowywanie obrazów cechami*, whereas Chwastek and Mikrut (2006) use *korelacja obrazów oparta na cechach*. The question arises as to which solution is correct. The most sensible approach seems to be to select one of these solutions and use it consistently throughout the whole glossary as many other concepts are related to feature-based matching, e.g. *surface-based matching* and *object-based matching*. Using diversified terminology would cause unnecessary confusion.

Additionally, when splitting information included in the original entries into the appropriate columns in the Word form, it turned out that some terms were not provided with definitions but only include the full form of the term, e.g. *BRDF* (Figure 2). Students did not notice this fact and used full forms in the full form and definition columns.

BRDF

bidirectional reflectance distribution function. *PR* 29(146): 144; 26(134):229

Figure 2. Entry BRDF in the original glossary

Last but not least was the problem of circularity. Most of the terms appeared in the glossary not only as its entries, but also as cross-references to other terms. Therefore, close cooperation between students was necessary in order to provide identical equivalents for the same entries. Ideally, terms should be translated before translating definitions and related terms, and these translations should be spread among the group members and used consistently. However, students worked at different paces – some had their entries ready in the second week of the project, but there were many who did not start working on their parts until the very end of the semester. This resulted in many incongruities and mistakes to be corrected by the reviewer.

4.2. Revision

At the beginning of the revision phase the table created in Word was converted into the English-Polish and Polish-English glossaries using the Mail Merge tool in Word. Then, the author of the paper had to verify correctness, completeness, cohesion and symmetry of the English-Polish and Polish-English dictionaries.

It turned out that lack of professional knowledge in the field of photogrammetry affected the translation quality. In some cases, it was evident that students depended upon unreliable sources as some equivalents were quite bizarre. *SIFT* ‘scale-invariant feature transform’ was translated as *skalo-zmiennicze przekształcenie cech* ‘feature transformation caused by the change of scale’ (translation provided by Wikipedia), whereas researchers in the field use *algorytm SIFT* ‘SIFT algorithm’. When dealing with abbreviations, typically the English terms are used as Polish equivalents preceded by a word indicating the entity type, e.g. method, technique, error, etc.

The revision also involved writing up definitions of the terms when students neglected them and copied the full form of the term into the definition field, e.g. for BRDF (Figure 3). Definitions were first written in English and then they were translated into Polish.

BRDF (n.)

full name: bidirectional reflectance distribution function

def: *Function of four real variables that defines how light is reflected at an opaque surface.*

PL: **dwukierunkowa funkcja rozkładu odbicia**

Figure 3. Entry BRDF in the English-Polish photogrammetric dictionary

Some definitions were spotted as incorrect or containing some inconsistencies, e.g. *Euler angles* defined as ‘Conventional angles in a given sequence about the X, Y, Z axes (x, φ, j) to form rotations’, whereas the angles are marked in the literature as (ω, φ, κ).

There are also flaws in the Polish lexicographic sources on photogrammetry as they seem not to make any distinction between *DEM* (Digital Elevation Model) and *DTM* (Digital Terrain Model) and translate both of them as *NMT* (Nume-ryczny Model Terenu, i.e. Digital Terrain Model). The difference between the two is that *DEM* is a ‘bare earth’ elevation model, unmodified from its original data source which is supposedly free of vegetation, buildings, and other ‘non ground’ objects, and *DTM* is a *DEM* that has been augmented by elements such as breaklines and observations other than the original data to correct for artifacts produced by using only the original data. Thus, *DEM* should be translated as *Cyfrowy Model Wysokości (Digital Height Model)*. This translation was found in some abstracts but it should be popularized, as it shows the difference between the two.

The next problem encountered at the revision stage comprised polysemous entries. Some entries under the same term have different meanings in different fields, e.g. *EO* means *earth observation* in remote sensing and *exterior orientation* in photogrammetry. They were treated as one entry in the original glossary but they represent different concepts. In line with the concept orientation and term autonomy principles (Schmitz 2006), they were treated as separate concepts and separate entries in the new dictionary.

The analysis of definitions and cross-references also revealed that some head-words should be added to the dictionary to fill in the holes in the network of concepts. For example, the original glossary includes only such a term as *ultra-wide lens*, whereas the new dictionary lists all types of lenses: standard lens, ultra-wide angle lens, fisheye lens. It even includes the entry *lens* as the hyperonym for different types of lenses.

The Polish-English photogrammetric dictionary contains 854 entries which is fewer than in the English-Polish dictionary. It results from the fact that synonymous entries such as *patch / image patch / blob* have just one equivalent in Polish (i.e. fragment obrazu).

4.3. Customer review

The customer review stage to be conducted by field experts will depend on further revision and correction of the dictionary by experts from different fields. The glossary includes terms from such disciplines as surveying, photogrammetry, remote sensing, optics, photography, and computer vision, so it is reasonable to consult experts from many different fields. It may help to establish whether the newly created definitions are correct for concepts in these fields and to discover lexical gaps, when the concept is known in the target language but is not lexicalized.

5. Conclusions

The terminology project proved to be very challenging both at the translation and the revision stage. The compilation of the dictionary requires close co-operation of translators, lexicographers and experts from different fields.

In summarizing the translation part, a question may arise about whether non-specialists are able to translate a highly-specialised glossary. Around 30% of the students followed guidelines for writing definitions, used the lexicographic sources they were provided with, closely cooperated with each other, and did in-depth research when it was necessary, proving that it is possible to produce the high-quality dictionary sample. There was also a group of students (around 40%) who did not bother writing new definitions, understanding terms and concepts or consulting dictionaries and simply provided direct translations. Finally, there was also a group of so-called 'average students' who used the lexicographic sources correctly but did not have the translator's insight and did not manage to analyze the available data to write correct definitions or to predict what other, similar terms could mean.

The revision stage was necessary to increase the quality of the new dictionary, but the customer review phase is absolutely essential to eliminate terminological and translation errors and to ensure the complete network of concepts.

As a result of the project, a monolingual glossary of photogrammetric terms, which is a type of hybrid dictionary, as it provides definitions only for some entries and is useful to a very narrow group of experts, was transformed into the fully bilingual, systematic English-Polish, Polish-English dictionary which comprises uniform definitions and cross-references to related concepts and can be used by experts from different fields and by translators.

Bibliography

- Atkins, B.T. Sue/ Rundell, Michael (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York.
- Berger, Maria/ Jaworska, Teresa/ Baranowska, Anna/ Barańska, Monika (2018). *Słownik naukowo-techniczny angielsko-polski, English-Polish Dictionary of Science and Technology*. Warszawa.
- Chwastek, Tomasz/ Mikrut, Sławomir (2006). „Prezentacja Autorskiego Programu Automatycznego Pomiaru Znaczków Tłowych na Obrazach Zdjęć Lotniczych”. In: *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*, 16. Pp. 125–133.
- Granshaw, Stuart (2016). „Photogrammetric Terminology: Third Edition (2016) Listing”. In: *The Photogrammetric Record*, 31. Pp. 113–256.
- Hanks, Peter (2006). „Definition”. In: Brown, K. (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd. ed. Berlin.
- Hartman, Reinhard Rudolf Karl/ James, Gregory (1998). *Dictionary of Lexicography*. London.
- ISP (1961). *Multilingual Dictionary for Photogrammetry*. Amsterdam.
- Klejnowska-Borowska, Martyna (2016). „Typologia Słowników Terminologicznych do Celów Dydaktycznych”. In: *Linguodidactica*, Volume XX. Pp. 163–175.
- Kurczyński, Zdzisław (2014). *Słownik polsko-angielski i angielsko-polski z zakresu fotogrametrii* ‘Polish-English, English-Polish dictionary on photogrammetry’. Warszawa.
- Kwiatek, Ewelina (2013). *Contrastive Analysis of English and Polish Surveying Terminology*. Newcastle upon Tyne.
- Locke, David (1992). *Science as Writing*. New Haven.
- Lukszyn, Jerzy (ed.) (2005). *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*. Warszawa.
- Łukasik, Marek (2016). „Struktura Dwu- i Wielojęzycznych Słowników Terminologicznych Wydanych w Polsce po 1945 roku (na przykładzie słowników z angielskim i polskim)”. In: *Prace Filologiczne*, Volume LXVIII, Pp. 265–285.
- Łukasik, Marek/ Łukasik, Marzena/ Nowacka, Dominika/ Żbikowski, Mateusz (2018). *Bibliografia Słowników Specjalistycznych 1990–2017, Bibliography of Specialised Dictionaries 1990–2017*. Słupsk.
- Newby, Paul (2012). „Photogrammetric Terminology: Second Edition”. In: *The Photogrammetric Record*, 27. Pp. 360–386.
- Sager, Juan C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam.
- Schmitz, Klaus-Dirk (2006). „Terminology and Terminological Database”. In: Brown, K. (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd ed. Amsterdam/Boston. Pp. 578–587.
- Sitek, Zbigniew (1990). *Słownik terminologiczny (pięćjęzyczny) z zakresu fotogrametrii i teledetekcji* ‘Five-language terminological dictionary on photogrammetry and remote sensing’. Vol. 1–2. Kraków.

- Sitek, Zbigniew (1992). „Five-Lingual Dictionary on Photogrammetry and Remote Sensing – Polish Edition”. In: *ISPRS Archives*, XXIX (6B). Pp. 160–162.
- Van der Vliet, Hennie (2006). „Combinatorics for Special Purposes” In: ten Hacken, P. (ed.) *Terminology, Computing and Translation*. Tübingen.
- Zagórska, Anna (2017). „Macrostructures and microstructures of multilingual LSP dictionaries”. In: *Lingwistyka Stosowana*, 21(1). Pp. 187–199.
- Zgusta, Ladislav (1971). *Manual of Lexicography*. Prague.

Ewelina Kwiatek

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Neofilologii
ul. Karmelicka 41
31- 128 Kraków, Poland
ewelina.kwiatek@up.krakow.pl
ORCID: 0000-0002-3383-0217

Emil Daniel Lesner
Uniwersytet Szczeciński/ Polska

Dokonać niemożliwego, czyli o trudnościach w tłumaczeniu komiksu „Der Fönig” Waltera Moersa na język polski

---

ABSTRACT

To do the impossible thing – some translation problems in the Polish version of the German comic book “Der Fönig” by Walter Moers

The following article discusses some problems in the translation of the German comic book “Der Fönig” into Polish. The main concern is to define the semantic dominant of the source text correctly and to find any adequate translation possibilities of language phenomena, which could contribute to problems in the translator’s work. As the source text has not been translated into Polish yet, the author presents his own translation proposals of two problematic fragments of the German original.

Keywords: translation techniques, Walter Moers, untranslatability

---

Niniejszy artykuł stanowi próbę omówienia podstawowych trudności wynikających z tłumaczenia komiksu „Der Fönig” Waltera Moersa na język polski. Omawiany tekst został wydany w roku 2004 i nie został jeszcze przetłumaczony na język polski. Głównym problemem, z którym musi zmierzyć się tłumacz podczas próby przekładu wspomnianego tekstu jest ulokowanie jego fabuły w fikcyjnej krainie, w której, dekretem królewskim, występujące we wszystkich wyrazach litery -k- zamieniono na -s-. Jako, że wspomniana zamiana prowadzi w języku niemieckim również do całkowitej zmiany znaczeń niektórych leksemów, powodując, jak się okazuje, niejednokrotnie zabawne pomyłki, omawiany tu tekst, ze względu na zawarte w nim trudności w tłumaczeniu, może uchodzić

za pozornie nieprzetłumaczalny. W części teoretycznej niniejszego artykułu podejmiemy w związku z powyższym zagadnienie nieprzetłumaczalności językowej, koncentrując się przede wszystkim na technikach jej niwelowania w procesie tłumaczenia. W części analitycznej przedstawimy natomiast krótką próbę charakterystyki tekstu docelowego, ukazując i omawiając na wybranych przykładach trudności translatorskie, a także proponując adekwatne metody ich przekładu.

O nieprzetłumaczalności językowej i sposobach jej redukowania

Zagadnienie nieprzetłumaczalności językowej było w blisko już ponad 60-letniej, ukonstytuowanej naukowo teorii przekładu definiowane w sposób różnorodny¹. Niektórzy badacze (por. przykładowo Jakobson 1959: 117, Krysztofiak 1999: 76 oraz 79–80) definiują ją jako zjawisko językowe odwołujące się do gramatycznych lub fonetycznych właściwości ściśle określonych leksemów, które w ramach danego języka wyjściowego oraz docelowego mogą wywoływać odmienne skojarzenia i tworzyć odmienne symbole. Modelowym przykładem opisywanej sytuacji jest leksem *śmierć*, który w polskim obszarze językowym personifikowany jest, ze względu na gramatyczny rodzaj rzeczownika, jako postać kobieca, a w niemieckim obszarze językowym jako postać męska². Oprócz tego, jak podkreślają John Catford (1965) oraz Eugene Nida (1969: 483), nieprzetłumaczalność językowa może również być definiowana jako brak elementów leksykalnych (Nida wspomina w tym kontekście o podobieństwach semantycznych między językami, por. tamże) i syntaktycznych (czyli według Nidy „podstawowych podobieństw w zakresie struktur syntaktycznych”³) w języku docelowym, które pozwoliłyby tłumaczowi odzwierciedlić daną jednostkę tłumaczeniową. Anton Popovic definiuje natomiast nieprzetłumaczalność językową jako swoistą niemożliwość zastąpienia językowych elementów tekstu oryginalnego przy pomocy elementów strukturalnych, linearnych, funkcjonalnych i semantycznych tekstu docelowego (por. Popovic 1976). Z powyższej definicji wynika, że potencjalna nieprzetłumaczalność językowa polega na braku leksemów lub grupy leksemów o podobnych

-
- 1| Jako początek naukowych rozważań nad procesem przekładu uznajemy tu wydaną w roku 1959 pracę Romana Jakobsona „On linguistics aspects of translation”, w której amerykański językoznawca dokonał podziału na tłumaczenie intra-, interjęzykowe oraz intersemiotyczne (por. Jakobson 1959).
  - 2| Należy przy tym nadmienić, że współczesna literatura beletrystyczna, twórczość audiowizualna oraz przede wszystkim tzw. interrelacyjność polisystemów artystycznych, czyli sięć powiązań literatury rodzimej z wytworami obcej kultury, wskazują na obecność męskiej personifikacji śmierci także w literaturze polskiej (więcej na ten temat por. Lesner 2015).
  - 3| Por. tekst wyjściowy: „fundamental similarities in the syntactic structures of languages”. (Nida 1969: 483, tłum. E.L.).

cechach gramatycznych, semantycznych oraz takich, które pełniłyby podobną funkcję do jednostek tłumaczeniowych.

Edward Balcerzan wymienia w swojej monografii „Tłumaczenie jako wojna światów” następujące źródła nieprzetłumaczalności: nieprzetłumaczalność konstrukcji utworu, chwytu językowego, chwytu graficznego, cytatu, denotacji oraz konotacji (por. Balcerzan 2009: 88–97). Nieprzekładalność konstrukcji utworu „ogranicza znaczenia, sensory i ewokowane mechanizmy komunikacyjne” tekstu wyjściowego (por. tamże: 88). Takie rozumienie opisywanego tu źródła nieprzetłumaczalności sugerowałoby mianowicie, że każdy tekst niesie ze sobą pewien element nieprzekładalności, ponieważ ze względu na specyfikę procesu przekładu, w którym dokonuje się akt interpretacji tekstu wyjściowego, każdy tekst docelowy odznaczałby się mniejszą ilością przetransportowanych znaczeń niż te, które dostępne są czytelnikom tekstu oryginalnego.

Nieprzekładalność chwytu językowego polega na tym, że w danym tekście wyjściowym aktywizuje się „wybrany walor semantyczny słowa lub zespołu słów” (por. Balcerzan 2009: 91). Wspomniane „walory semantyczne” leksemów zostają uaktywnione poprzez zjawisko polisemii lub za sprawą użytego rodzaju gramatycznego. O tym, że zjawisko polisemii może okazać się niezwykle wymagającym problemem w procesie przekładu decydują przede wszystkim różnice w segmentacji jednostek leksykalnych między językiem wyjściowym a docelowym. Odmienna segmentacja leksemów w polach semantycznych może przysporzyć tłumaczom sporych problemów. Spróbujmy zastanowić się nad możliwościami przekładu niniejszego zdania na język niemiecki: *Język ma on niewątpliwie bardzo długi, co niejednokrotnie prezentował widowni na swoich koncertach, ale też niezwykle giętki, czego potwierdzeniem są liczne wywiady, których udziela.* W niniejszym przykładzie u podstaw opisywanego chwytu językowego leży wykorzystanie rzeczownika polisemicznego *język* w znaczeniu „narząd w jamie ustnej, składający się z elastycznych mięśni, pokryty błoną śluzową, mieszczący narządy smaku, biorący udział w ssaniu, żuciu i połykaniu pokarmów; u ludzi ponadto jeden z najważniejszych narządów mowy” oraz w znaczeniu „zasób wyrazów, zwrotów i form określanych przez reguły gramatyczne, funkcjonujący jako narzędzie porozumiewania się przez członków jednego narodu, społeczeństwa; mowa” (por. [SZYM]). Pierwsze cytowane powyżej znaczenie zamieszczonego rzeczownika werbalizuje się poprzez użycie frazy *długi język*, która powinna być rozumiana w sposób dosłowny, drugie przytoczone powyżej znaczenie zawiera się we frazie *giętki język*. Trudności w tłumaczeniu powyższego zdania na język niemiecki wynikają bezpośrednio z dywergencji językowej, tzn. faktu, że w naszym przypadku polski leksem odpowiada w języku docelowym formom *Zunge* (język jako narząd mowy) oraz *Sprache* (język jako zdolność mówienia). Zastosowanie w tłumaczeniu dwóch odmiennych formalnie jednostek leksykalnych neutralizuje obecną w polskim zdaniu jednorodność i tym samym eliminuje obecny w tekście wyjściowym chwyt językowy. Nieprzekładalność, co podkreśla

w swojej pracy również Balcerzan (2009: 91), ma tu wymiar totalny. Nie zmienia to jednak faktu, że niektóre chwytów językowe (czego przykład stanowi opisywany poniżej tekst Waltera Moersa) stanowią tylko utrudnienie w procesie tłumaczenia i nie mogą być postrzegane jako przejaw nieprzetłumaczalności bezwzględnej.

Nieprzetłumaczalność chwytu graficznego to natomiast nic innego jak połączenie wypowiedzi poetyckiej z wypowiedzią graficzną (por. Balcerzan 2009: 91). Jako przykład tego typu tekstów można podać poezję konkretną, która łączy elementy poetyckie ze sztuką wizualną, jak w przypadku niektórych wierszy Tadeusza Micińskiego (2001) lub Róży Czerniawskiej-Karcz (2001: 21). Opisywany rodzaj nieprzetłumaczalności może być jedynie postrzegany jako utrudnienie przejściowe, które nie jest traktowane jako nieredukowalna przeszkoda w tłumaczeniu. Dowodem na to jest już sam fakt powstawania tłumaczeń tego typu tekstów (zob. np. Miciński 1996b).

Nieprzetłumaczalność cytatu polega według Balcerzana na zaniku źródła cytowanej wypowiedzi, która dla czytelnika tekstu oryginalnego była doskonale widoczna, a dla odbiorcy tekstu docelowego jest nie do odgadnięcia (por. Balcerzan 2009: 95). Aby dokładniej zrozumieć zjawisko nieprzekładalności cytatu, należy niewątpliwie dostrzec znaczną rolę, jaką pełnią tłumaczenia w kształtowaniu się tzw. interrelacji polisystemów kulturowych, będących częścią globalnego polisystemu⁴. To one stanowią bowiem punkt wyjścia dla rodzimych twórców do rozszerzania polisystemu danej kultury językowej o nowe motywy i elementy. To one postrzegane są także jako niezbędne punkty odniesienia potrzebne do dekodowania wzmiankowanego powyżej źródła cytowanej wypowiedzi, które w tekście przekładu może zaniknąć. W związku z powyższym, teoretycznie ujmując, jedynie dbałość o ciągle rozszerzanie korpusu tekstów tłumaczonych z różnych dziedzin nauki, kultury i sztuki stanowi czynnik zapobiegający zdefiniowanej powyżej nieprzekładalności cytatu. Spróbujmy przedstawić to na następującym przykładzie: Świat na trzeźwo jest nie do przyjęcia. Powyższe zdanie, będące bezpośrednim cytatem z filmu *Psy* Władysława Pasikowskiego jest nie do przetłumaczenia na język niemiecki, ponieważ w kulturze języka docelowego film polskiego reżysera nie jest znany i nigdy nie był przetłumaczony. Tłumaczenie dosłowne przytoczonego fragmentu jako *Die Welt ist nüchtern und nicht zu ertragen* nie jest satysfakcjonującym rozwiązaniem, ponieważ bez stosownego punktu odniesienia w postaci przetłumaczonego na język niemiecki filmu odbiorca nie będzie w stanie skojarzyć cytowanej wypowiedzi z wzmiankowanym filmem⁵.

4| Zjawisko polisystemu globalnego i jego rozległych relacji zostało szeroko umówione w artykule „O tworzeniu i technikach przekładu tzw. „easter eggów“ na wybranych przykładach z trylogii gier komputerowych *Wiedźmin* i jej tłumaczenia na język niemiecki” (por. Lesner 2017:199–200).

5| Problem nieprzetłumaczalności cytatu jest oczywiście o wiele bardziej złożony, ponieważ oprócz obecności lub braku stosownych punktów odniesienia omawiana

Nieprzetłumaczalność denotacji polega na braku odniesienia znaku językowego do rzeczywistości pozajęzykowej. Wspomniana nieprzetłumaczalność ma tym samym charakter nietrwały (por. Balcerzan 2009: 97), ponieważ praktyka tłumaczeniowa pokazuje, że istnieje wiele różnorodnych technik, które pomagają ją wyeliminować. Do wspomnianych technik niwelowania nieprzetłumaczalności denotatywnej należy m.in. ekwiwalent opisowy, funkcjonalny, a także zapożyczenie, kalka językowa i inne zabiegi słowotwórcze. Jako przykład tej nietrwałości niech posłuży niemiecki rzeczownik *Schadenfreude*, który nie ma wprawdzie dokładnego polskiego odpowiednika, ale można w procesie jego przekładu zastosować ekwiwalent opisowy *czierpanie radości z krzywdy innych ludzi*.

Nieprzetłumaczalność konotacji Balcerzan odnosi z kolei do zaniku warstwy skojarzeniowej, którą wywołują u odbiorcy tekstu oryginalnego pewne zwroty wyrażone w języku wyjściowym (por. Balcerzan 2009: 97). Dobrym przykładem dla zilustrowania tego zjawiska jest rzeczownik *warszawianka* tłumaczony na język niemiecki jako *Freiheitshymn* (pl. *hymn wyzwoleńczy*). W przytoczonym tłumaczeniu zanika skojarzenie wspomnianej polskiej pieśni patriotycznej z miastem Warszawą. Niemieckiemu odbiorcy zostało wyjaśnione natomiast ogólne znaczenie polskiego leksemu.

Ze względu na jej skutki nieprzetłumaczalność można również podzielić na tzw. nieprzetłumaczalność względną i bezwzględną. Pierwsza cechuje się tym, że można ją zniwelować poprzez zastosowanie odpowiednich, dostosowanych do sytuacji przekładowej technik tłumaczenia. Nieprzetłumaczalność bezwzględna jest natomiast nieredukowalna. I tak przykładowo zdaniem Krzysztofa Hejwowskiego (2005) każdy przejaw nieprzetłumaczalności językowej i kulturowej ma formę nieprzetłumaczalności względnej, a brak czytelników dla danego przekładu jest wyrazem tzw. nieprzetłumaczalności bezwzględnej. Oznacza to m.in., że nieprzetłumaczalność kulturową można zredukować np. poprzez zastosowanie ekwiwalentu opisowego lub funkcjonalnego, a nieprzetłumaczalność denotacji można przewyciężyć m.in. poprzez zastosowanie wzmiankowanych powyżej, różnorodnych zabiegów słowotwórczych, przy czym należy zaznaczyć, że każdy z nich będzie miał ściśle określone konsekwencje dla tekstu docelowego.

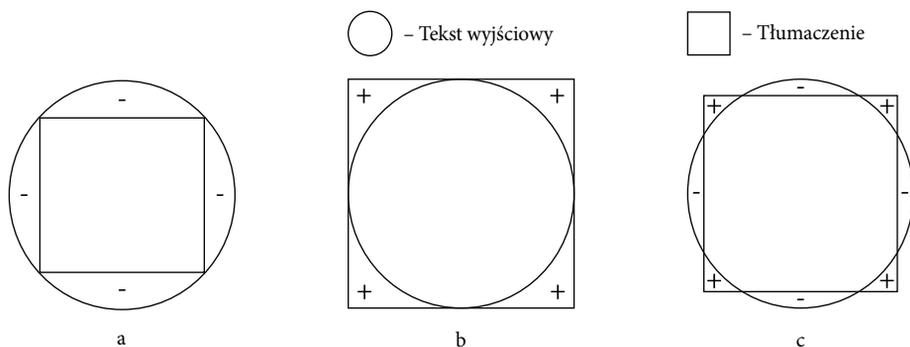
Krzysztof Lipiński proponuje w swoich pracach pewne uniwersalne techniki, które mogą być pomocne przy redukowaniu nieprzetłumaczalności. Do wspomnianych technik zalicza on m.in. inwersję, uzupełnienie, opuszczenie, substytucję (w skład której wchodzi generalizacje, konkretyzacje i kompensacje) oraz ekwiwalent funkcjonalny. Inwersja to przesunięcie na koniec wersu pewnych leksemów w celu stworzenia określonego rymu. Uzupełnienie to wprowadzenie do tekstu docelowego jednostki leksykalnej niewystępującej w tekście wyjściowym.

---

nieprzetłumaczalność zależy również od adekwatnej wiedzy odbiorcy tekstu docelowego i od faktu, czy potrafi on odszyfrować znajdujące się w nim elementy intertekstualne.

Czynność ta nie jest motywowana względami gramatycznymi. Opuszczenie to rezygnacja z wprowadzenia do tekstu docelowego danego ekwiwalentu. Substytucja natomiast to zastąpienie jednostki tłumaczeniowej stosownym ekwiwalentem. Ze względu na jej skutki dla semantyki tekstu docelowego Lipiński dzieli ją na tzw. generalizację (wprowadzenie ekwiwalentu o ogólniejszym znaczeniu niż jednostka tłumaczeniowa), konkretyzację (wprowadzenie ekwiwalentu o bardziej szczegółowym znaczeniu niż jednostka tłumaczeniowa) oraz kompensację (umieszczenie pewnych aspektów stylistycznych, archaicznych, estetycznych itp. tekstu wyjściowego w innych miejscach tekstu docelowego). Ekwiwalent funkcjonalny natomiast to zastosowanie w tekście docelowym odpowiednika pełniącego w danym kontekście tłumaczonego tekstu podobną funkcję, co substytuowana jednostka tłumaczeniowa w tekście wyjściowym (por. Lipiński 2002: 73; 2004: 126; 2004: 23).

Biorąc wzgląd na cechy charakterystyczne sytuacji tłumaczeniowej, kompensacja może w niektórych przypadkach okazać się techniką kluczową do redukcji pozornej nieprzetłumaczalności utworu. Praktyka tłumaczeniowa wielokrotnie już bowiem potwierdziła, że każdy proces przekładu jest nieidealny. Niejednokrotnie tłumacz zobligowany jest do wyboru między właściwościami tekstu oryginalnego, które należy zachować w tłumaczeniu, a tymi, które można by było usunąć lub dodać do tekstu docelowego (por. Gile 2004: 12). Wybitny tłumacz literatury polskiej na język niemiecki Karl Dedecius przyrównuje nawet tekst wyjściowy i tłumaczenie do dwóch figur geometrycznych: nachodzących na siebie kół i kwadratów (por. Dedecius 1988: 76).

Tłumacz musi więc albo w mniejszym stopniu odwzorować treści tekstu oryginalnego w przekładzie (Rysunek a), albo uszczegółowić tekst docelowy w porównaniu do tekstu oryginalnego (Rysunek b), albo dążyć do zachowania równowagi między elementami uszczegółowionymi i zredukowanymi w translacie, co stanowi sytuację idealną w procesie tłumaczenia (Rysunek c).

„Der Fönig” Waltera Moersa jako problem tłumaczeniowy

Omawiany poniżej, nieprzetłumaczony nigdy na język polski utwór Waltera Moersa zatytułowany enigmatycznie „Der Fönig” ma postać komiksowej baśni dla dorosłych. Tekst opowiada o życiu pewnego króla w fikcyjnym królestwie, w którym, dekretem monarchy, wszystkie litery K zostały zastąpione przez litery F. Wspomniany zabieg stylistyczny generuje pewne trudności na poziomie odzwierciedlenia dominanty semantycznej⁶ utworu. Zamiana powyższych liter prowadzi bowiem do utworzenia w języku niemieckim nowych leksemów o odmiennym (często komicznym) znaczeniu lub wywołujących z powodu fonetycznego podobieństwa do innych jednostek leksykalnych komiczne skojarzenia. Widoczne jest to już na przykładzie tytułu tekstu wyjściowego, w którym rzeczownik *der König* zastąpiony został przez rzeczownik *der Fönig*. Z fonetycznego punktu widzenia nowopowstały leksem posiada dwie samogłoski, z których samogłoska -i- jest samogłoską krótką, występującą w sylabie zamkniętej, a głoska -ö- jest, ze względu na swoje występowanie w sylabie otwartej i akcentowanej, długa. Wspomniany leksem przypomina więc ze względu na sposób artykulacji niemiecki rzeczownik *Föhn* definiowany w [DUD] jako „(występujący szczególnie po północnej i południowej stronie Alp) ciepły i suchy wiatr katabatyczny, powstający podczas przepływu powietrza przez wysokie góry”⁷ oraz jako „urządzenie elektryczne do suszenia włosów”⁸.

Morfem słowotwórczy -ig posiada natomiast funkcję porównywania z czymś lub kimś opisywanej osoby⁹. Przedstawiona powyżej zamiana jednostek leksykalnych generuje więc na poziomie skojarzeniowym sytuację, w której osoba wspomnianego króla zestawiona jest z przytoczonymi powyżej znaczeniami rzeczownika *Föhn*.

Niekiedy opisana powyżej wymiana liter prowadzi do powstania leksemów o komicznym znaczeniu. Przyjrzyjmy się bliżej poniższymi fragmentom tekstu wyjściowego:

»Oh, flasse«, kreute sich der Fönig und flatschte in die Hände. »Karbige Kledermäuse, die auk der Flarinette klöten fönnen! Das bedeutet Krieden! Endlich Krieden!«

6| Dominantą semantyczną będziemy nazywać za Stanisławem Barańczakiem zespół cech tekstu oryginalnego, które wpływają na jego treść (por. Barańczak 2004: 20).

7| Por. [DUD]: „(bes. auf der Nord- u. Südseite der Alpen auftretender) warmer, trockener Fallwind, der beim Überströmen der Luft über ein hohes Gebirge entsteht” (tłumaczenie wszystkich definicji słownikowych: E.L.).

8| Por. [DUD]: „elektrisches Gerät zum Trocknen des Haars”.

9| Por. [DUD]: „drückt in Bildungen mit Substantiven oder Verben aus, dass die beschriebene Person oder Sache vergleichbar mit jmdm., etw. oder jmdm., etw. ähnlich ist/in der Art von jmdm., etw.”

W powyższym fragmencie czasownik *flatschte* powstał w wyniku substytucji k- na f- w nagłosie leksemu *klatschte*. Czasownik *klatschen* wyjaśniony jest w [DUD] jako „wyrażać swoją aprobatę poprzez poklask dłońmi, dźwięk wydawany przez uderzenie czegoś ciężkiego o coś twardego”¹⁰. Utworzenie leksemu *flatschte* kieruje skojarzenia odbiorcy w kierunku niemieckiego rzeczownika *Flatsch* (por. [DUD]: „leżąca na ziemi papkowata masa”¹¹), do którego nawiązuje forma czasownikowa *flatschte* (3 os. liczby pojedynczej, Imperfekt). Kolejnym leksemem, który powoduje efekt komiczny jest przymiotnik *karbig*, powstały w wyniku wymiany -f/-k-. Punktem wyjścia dla utworzonej jednostki leksykalnej jest przymiotnik *farbig* definiowany w [DUD] jako „odznaczający się różnymi kolorami”¹². Wymiana wspomnianych liter odnosi czytelnika tekstu wyjściowego do przymiotnika *karbig*, powstałego od leksemu *karb* w znaczeniu „węglowy”¹³. Podobnie jak w poprzednich przypadkach, źródłem komizmu są także leksemy *klöten* i *fönnen*. Czasownik *klöten* powstał w wyniku wymiany f- na k- w leksemie *flöten*, który opisywany jest w [DUD] jako „wydawać dźwięki podobne do fletu, grać na flecie”¹⁴. W swej zmodyfikowanej postaci czasownik *klöten* przypomina pod względem artykulacyjnym czasownik *klötern* (por. [DUD]: „wydawać grzechoczące, terkoczące dźwięki”), co w kontekście *eine Klarinette (Flarinette) klöttert* potęguje efekt komiczny. W przypadku ostatniego wymienionego przez nas leksemu mamy do czynienia ze zmianą czasownika *können* na nieistniejący w języku niemieckim czasownik *fönnen*. Pod względem formalnym przypomina on niemiecki czasownik *föhnen* (por. [DUD]: „(o wietrze) wiać, suszyć włosy suszarką”¹⁵), od którego różni się jedynie długością samogłoski (czasownik *fönnen* posiada krótkie [ø], a czasownik *föhnen* długie). W kontekście *Fledermäuse (Kleidermäuse) fönnen auf der Klarinette (Flarinette) klöten* taka wymiana powoduje efekt obcości i potęguje efekt komiczny.

»Na schön«, sagte er. »Alarmiert die Klotte! Alarmiert die Luktwakke! Alarmiert die Inkantrie! Ich brauche die Kußsoldaten, Klammenwerker, Furzwellensender – die ganze Friegmaschine! Fanonen, Klafscheinwerker, Klugzeugträger! Fernwakken, Kernlenfracfeten und Famifazepiloten! Wir fämpken an allen Kronten.«

W cytowanym powyżej fragmencie ponownie mamy zbiór zmodyfikowanych leksemów, w przypadku których na skutek wymiany liter k- na f- oraz

-
- 10| Por. [DUD]: „ein [helles] schallendes Geräusch durch das Aufschlagen von etw. [weichem] Schwerem auf etw. Hartes von sich geben; mit der flachen Hand klatschend (1 a) schlagen“.
- 11| Por. [DUD]: „auf dem Boden liegende breiige Masse“.
- 12| Por. [DUD]: „verschiedene Farben aufweisend“.
- 13| Por. [DUD]: „Kohle, Kohlenstoff“.
- 14| Por. [DUD]: „[laienhaft] Flöte spielen, Töne hervorbringen, die wie Flötentöne klingen“.
- 15| Por. [DUD]: „<unpers.:> föhnnig werden, (bes. Haare) mit dem Föhn trocknen“.

f- na k- dochodzi do całkowitej zmiany znaczenia jednostek leksykalnych i wprowadzenia do tekstu wyjściowego komizmu werbalnego. Do wspomnianej grupy leksemów należą rzeczowniki *Klotte*, *Kußsoldaten*, *Furzwellensender*, *Klugzeugträger* oraz *Kronten*. Punktem wyjścia do utworzenia rzeczownika *Klotte* był niemiecki rzeczownik *Flotte*, który został opisany w [DUD] jako „zbiór statków wojennych danego kraju”¹⁶. Wymiana litery f- na k- poskutkowała tym, że niemiecki odbiorca może odnaleźć w zmodyfikowanym rzeczowniku leksem *Klo* będący skrótem od rzeczownika *Klosett* (w znaczeniu: *toaleta*, por. [DUD]). Bazą do utworzenia rzeczownika *Kußsoldaten* był rzeczownik złożony *Fußsoldaten*, który [DUD] wyjaśnia jako „żołnierz piechoty, wyspecjalizowany w walkach bliskiego zasięgu, np. strzelec, podhalańczyk, spadochroniarz, pancerniak, grenadier”¹⁷. Wymiana morfemu słowotwórczego f- na k- spowodowała powstanie rzeczownika złożonego *Kußsoldaten*. Rzeczownik ten składa się z dwóch rzeczowników składowych: leksemu *Soldat* (por. [DUD]: „członek sił zbrojnych danego kraju”¹⁸), który stanowi podstawę złożenia, oraz rzeczownika określającego *Kuß* (por. [DUD]: „dotknięcie kogoś lekko otwartymi ustami jako wyraz przychylności, szacunku, pozdrowienia”¹⁹), którego rola polega na bliższej charakterystyce podstawy złożenia (w związku z powyższym jego funkcja przypomina funkcję przydawki). Rzeczownik *Kußsoldaten* byłby więc określeniem żołnierza specjalizującego się w pocałunkach. Leksem *Furzwellensender* powstał natomiast w wyniku wymiany litery k- na f- w złożeniu *Kurzwellensender*. Rzeczownik złożony *Kurzwellensender* opisywany jest w [DUD] jako „radioodbiornik działający na tzw. falach krótkich”²⁰. Opisany powyżej zabieg słowotwórczy doprowadził do powstania rzeczownika *Furz* jako części składowej opisywanego złożenia. Leksem *Furz* [DUD] lematyzuje jako „(rub.) wypuszczone głośno wiatry”²¹. W związku z powyższym zmodyfikowaną jednostkę leksykalną można rozumieć jako odbiornik (niem. *Sender*) emitujący falami (niem. *Welle*) wiatry (niem. *Furz*). Punktem wyjścia do utworzenia leksemu *Klugzeugträger* był rzeczownik *Flugzeugträger*, który [DUD] opisuje jako „ogromny statek wojenny z długim pokładem umożliwiającym start samolotów”²². Wymiana litery f- na k- spowodowała, że

16| Por. [DUD]: „Gesamtheit der [Kriegs]schiffe eines Staates“.

17| Por. [DUD]: „Soldat der Infanterie, Gesamtheit der auf den Nahkampf spezialisierten Kampfgruppen des Heeres (wie Jäger, Gebirgs-, Fallschirm-, Panzerjäger, Panzergrenadiere)“.

18| Por. [DUD]: „Angehöriger der Streitkräfte eines Landes“.

19| Por. [DUD]: „[sanft] drückende Berührung mit den [leicht gespitzten, leicht geöffneten] Lippen (als Zeichen der Zuneigung od. Verehrung, zur Begrüßung.“

20| Por. [DUD]: „[Radio]sender, der mit Kurzwellen sendet“.

21| Por. [DUD]: „[laut] entweichende Darmblähung“.

22| Por. [DUD]: „großes [Kriegs]schiff mit langen Decks zum Starten u. Landen von Flugzeugen“.

składające się z dwóch rzeczowników (*Flugzeug* oraz *Träger*) złożenie przeobraziło się w leksem, w którego skład wchodzi trzy jednostki leksykalne: przymiotnik *klug*, a także rzeczowniki *Zeug* oraz *Träger*. Przymiotnik *klug* [DUD] lematyzuje jako „obdarzony przenikliwym rozsądkiem i umiejący logicznie myśleć, zdolny, inteligentny, wykształcony, doświadczony, mądry”²³. Rzeczownik *Zeug* [DUD] opisuje jako „coś, czemu nie przywiązuje się zbyt dużej wagi, z czego nie ma zbyt wielkiego pożytku i dlatego nie jest dokładnie nazywane”²⁴. Leksem *Träger* jest natomiast opisany w [DUD] jako „ktoś, kto nosi jakiś ciężar, bagaż”²⁵. W związku z powyższym rzeczownik złożony *Klugzeugträger* oznaczałby posiadacza jakiś bliżej nieokreślonych, bezwartościowych mądrości, co w kontekście gromadzenia zasobów na wojnę niewątpliwie stanowi źródło komizmu. Rzeczownik *Kronten* powstał natomiast w wyniku wymiany litery f- na k- w jednostce leksykalnej *Fronten*. Na skutek opisywanej wymiany czytelnik tekstu wyjściowego może skojarzyć morfem słowotwórczy *kron-* z rzeczownikiem *Krone*, który [DUD] opisuje jako „(będąca wyrazem władzy i godności panującego lub panującej) noszona na głowie szeroka, często zdobiona kamieniami szlachetnymi, złota obręcz z ostrymi wierzchołkami”²⁶.

Praktyczna analiza przykładów

Przeprowadzona powyżej analiza tekstu wyjściowego ukazała główną trudność w tłumaczeniu opisywanego utworu na język polski: postulowaną przez Edwarda Balcerzana nieprzetłumaczalność chwytu językowego, który generuje źródła potencjalnej (pozornej) nieprzetłumaczalności na poziomie denotacyjnym utworu (zob. nieprzetłumaczalność denotacji powyżej). Ukazane powyżej zmodyfikowane jednostki leksykalne i zmiany na poziomie semantycznym, które im towarzyszą, stanowią znaczną trudność w procesie tłumaczenia. Aby skutecznie ją zniwelować należy adekwatnie zdefiniować dominantę semantyczną tekstu wyjściowego (a więc poprawnie odszyfrować chwyt językowy – zamianę litery f- na k- i odwrotnie – będący podstawą komizmu językowego utworu) oraz odpowiednio dobrać ekwiwalent funkcjonalny do tekstu docelowego. W przypadku opisywanego utworu pasującym ekwiwalentem funkcjonalnym byłaby analogiczna wymiana liter k- na s- / s- na k- w języku polskim. Zastosowanie

23| Por. [DUD]: „mit scharfem Verstand, logischem Denkvermögen begabt, davon zeugend; intelligent, gebildet, gelehrt, lebenserfahren, weise.“

24| Por. [DUD]: „etw., dem kein besonderer Wert beigemessen wird, was für mehr od. weniger unbrauchbar gehalten u. deshalb nicht mit seiner eigentlichen Bezeichnung benannt wird“.

25| Por. [DUD]: „jmd., der Lasten trägt, kurz für Gepäckträger“.

26| Por. [DUD]: „(als Zeichen der Macht u. Würde eines Herrschers bzw. einer Herrscherin) auf dem Kopf getragener breiter, oft mit Edelsteinen verzierter goldener Reif mit Zacken“.

wspomnianego chwytu językowego w języku docelowym doprowadzi do wywołania adekwatnego stylistycznie, rubasznego efektu komicznego w języku polskim. Ze względu na różnorodność leksykalną tekstu wyjściowego i docelowego oraz na stosownie dobrany do sytuacji tłumaczeniowej ekwiwalent funkcjonalny nadrzędną techniką przekładu omawianego tekstu będzie kompensacja. Przyjrzyjmy się proponowanym tłumaczeniom dwóch przytoczonych powyżej fragmentów:

Tabela 1: Der Föhnig, Textsegment 1

Tekst wyjściowy	Tekst docelowy
»Oh, flasse«, kreute sich der Fönig und flatschte in die Hände. »Karbige Kle-dermäuse, die auk der Flarinette klöten fönnen! Das bedeutet Krieden! Endlich Krieden!«	– Cudownie – ucieszył się sról i slaknął w ręce. – Solorowe nietoperze, stóre potrafią grać na slarnecie. To oznacza posój! Nareszcie posój! (tłum. E.L.)

Postulowana powyżej wymiana liter k- na s- oraz s- na k- spowodowała powstanie rzeczowników *sról* oraz *slarnet* w zastępstwie za jednostki leksykalne *król* i *klarnet*. Opisywana modyfikacja leksykalna oferuje odbiorcy tekstu docelowego (ze względu na obecność morfemów *sró-* w rzeczowniku *sról* oraz *slar-* w jednostce leksykalnej *slarnet*) skojarzenie z wulgarnym leksemem *srać*. Na poziomie stylistycznym opisywana zmiana przypomina tym samym wymianę morfemów słotwórczych *kurz-* na *furz-* w jednostkach leksykalnych tekstu wyjściowego *Furzwellensender* oraz *furz*. Opisywany ekwiwalent funkcjonalny doprowadził więc do kompensacji efektu komicznego w innych fragmentach przekładu. Przykłady wywołujące efekt komiczny w tekście wyjściowym, tzn. leksemy *flatschte*, *karbig*, *klöten* oraz *fönnen* zostały w tekście docelowym zneutralizowane (nastąpił tam brak komizmu językowego).

Tabela 2: Der Fönig, Textsegment 2

Tekst wyjściowy	Tekst docelowy
»Na schön«, sagte er. »Alarmiert die Klotte! Alarmiert die Luktwakke! Alarmiert die Inkantrie! Ich brauche die Kußsoldaten, Klammenwerker, Furzwellensender – die ganze Friegmaschine! Fanonen, Klafscheinwerker, Klugzeugträger! Fernwakken, Kernlenfrafeten und Famifazepiloten! Wir fämpken an allen Kronten.«	– No pięknie! – powiedział. – Zaalarmować flotę! Zaalarmować siły powietrzne! Zaalarmować piechotę! Potrzebuję piechurów, miotaczy ognia, srótsosalówek, lotniksowców! Broni dalesokieżnej, rasiet dalesiego zakiegu i pilotów samisadze! Będziemy walczyć na wszyktsich frontach! (tłum. E.L.)

Z przeprowadzonego powyżej opisu niemieckiego utworu wynika, że do leksemów o zmodyfikowanym znaczeniu należą rzeczowniki *Klotte*, *Kußsoldaten*, *Furzwelensender*, *Klugzeugträger*, *Kronten*. Wymiana liter k- na s- / s- na k- spowodowała modyfikację w tekście docelowym następujących dosłownych ekwiwalentów tłumaczeniowych *pięknie*, *krótkofalówki*, *lotnikowce*, *broń dalekosiężna*, *rakiety dalekiego zasięgu*, *kamikadze*, *wszystkich* na jednostki leksykalne *pięśnie*, *srótsofalówek*, *lotnikowców*, *broni dalesokiężnej*, *rasiet dalesiego zakięgu*, *samisadze* oraz *wszyktsich*. Analogicznie do niemieckiego tekstu (zob. *Luktwakke*, *Inkantrie*, *Klammnerwerker*, *Friegemaschine*, *Fanonnen*, *Klafscheinwerker*, *Fernwaken*, *Kernlenfracfeten*, *Famifazepiloten*, *fämpken*), niektóre zmodyfikowane leksemy (np. *pięśnie*, *lotnikowców*, *dalesiego*, *zakięgu*, *wszyktsich*) nie transportują do tekstu docelowego dodatkowych znaczeń, wywołując jedynie u czytelnika efekt obcości. Wymiana litery k- na s- doprowadziła do utworzenia rzeczownika *srótsofalówki* w miejsce jednostki leksykalnej *krótkofalówki*. Podobnie jak w przypadku opisanych powyżej ekwiwalentów omawiany rzeczownik stanowi źródło wulgarnego komizmu. Zastosowany chwyt językowy doprowadził również do utworzenia w miejsce przymiotnika *dalekosiężny* formy *dalesokiężny*, której drugi człon wykazuje pewną zbieżność artykulacyjną z leksemem *księżna* (w znaczeniu [SZYM]: „żona księcia”). Ze względu na zbieżność tematyczną z rzeczownikiem *król* (to właśnie król jest głównym bohaterem tekstu wyjściowego) skojarzenie wywoływane poprzez zbieżność artykulacyjną nowopowstałego przymiotnika *dalesokiężny* z leksemem *księżna* może stanowić źródło komizmu werbalnego. Podobną funkcję pełni również jednostka leksykalna *rasiet*, która została utworzona na bazie rzeczownika w dopełniaczu *rakiet*. Efekt komiczny w przypadku opisywanego leksemu opiera się na zbieżności artykulacyjnej z nadużywanym w Polsce przez młodzież i błędnie wymawianym rzeczownikiem *shit* (pol. *siet*, wym. [ʃɛt] w znaczeniu [OXF] „a swear word that many people find offensive used to show that you are angry or annoyed”). Kolejnym leksemem, którego modyfikacja spowodowała efekt komiczny jest rzeczownik *kamikadze*, który w wyniku wymiany liter k- na s- przekształcił się w jednostkę leksykalną *samisadze*. Jednostka leksykalna *samisadze* może być postrzegana jako złożenie powstałe z połączenia formantem -i- dwóch elementów językowych: zaimka *sam* (por. [SZYM]: „zaimek wskazujący na to, że dana osoba lub rzecz występuje, działa we własnej osobie, samodzielnie, bez niczyjej pomocy”) oraz jednostki leksykalnej *sadze* (1 os. l. pojedynczej), powstałej od czasownika *sadzić* (w znaczeniu [SZYM]: „umieszczać sadzonki roślin, krzewy, drzewka, bulwy itp. w odpowiednio przygotowanej ziemi, tak żeby się przyjęły i rosły”). Zastąpienie wymiany liter k- na f- / f- na k- w języku wyjściowym wymianą liter k- na s- / s- na k- w języku docelowym doprowadziło do niewielkiego uogólnienia tekstu docelowego (w cytowanych fragmentach tekstu wyjściowego mamy dziesięć zmodyfikowanych leksemów, z czego pięć odznacza się zmodyfikowanym znaczeniem,

we fragmentach tekstu docelowego mamy siedem zmodyfikowanych leksemów, z czego cztery o zmienionym znaczeniu). Efekt komiczny w tłumaczeniu został jednak w wyniku kompensacji zachowany.

Podsumowanie

Podsumowując należy zauważyć, że zastosowana w tłumaczeniu technika pozwala wprawdzie tłumaczowi na adekwatną stylistycznie kompensację komizmu w tekście docelowym, lecz powoduje również ilościową redukcję jednostek leksykalnych wywołujących efekt komiczny. Widoczne jest to w przytoczonych powyżej przykładach. Na cztery przykłady modyfikacji znaczeniowych, jakie widoczne są w pierwszym opisanym powyżej fragmencie tekstu wyjściowego, tekst docelowy oferuje jedynie dwa przykłady leksemów o zmodyfikowanym znaczeniu. Podobna relacja zachodzi w przypadku drugiego, opisanego powyżej fragmentu tekstu wyjściowego, chociaż różnica jest tu niewielka, ponieważ w tekście oryginalnym mamy pięć leksemów o zmodyfikowanym znaczeniu, a w tekście docelowym cztery. Pozostałe zmienione leksemy nie są nośnikami dodatkowych znaczeń i wywołują u czytelnika efekt obcości zarówno podczas lektury tekstu wyjściowego jak i docelowego (por. np. w tekście oryginalnym rzeczowniki *Luktwakke*, *Inkantrie* oraz przyimek *auk*, a w translacji leksemy *pięsnie*, *lotniksowców*, *dalesiego*).

Literatura

- Balcerzan, Edward (2009). *Tłumaczenie jako „wojna światów”*. W *kręgu translatoologii i komparatystyki*. Poznań.
- Catford, John C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. London.
- Czerniawska-Karcz, Róża (2001). „zabawa z różą”. W: Czerniawska-Karcz, R. *makijaż jesienny*. Szczecin. S. 21.
- Dedecius, Karl (1988). *Notatnik tłumacza*. Warszawa.
- [DUD] = *Deutsches Universalwörterbuch DUDEN*. DUDEN Redaktion (red.) (2007). Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich.
- Gile, Daniel (2004). „Translation Research versus Interpreting Research: Kindship, Differences and Prospects for Partnership”. W: Schäffner, Ch. (red.) *Translation Research, Interpreting Research: Traditions, Gaps, Synergies*. Clevedon. S. 10–32.
- Jakobson, Roman (1959). „On linguistic aspects of translation”. W: Baker, M./ Venuti, L. (2000). *The Translation Studies Reader*. London–New York. S. 113–119.
- Hejwowski, Krzysztof (2005). „O nieprzekładalności absolutnej i względnej”. W: Hejwowski, K. (red.) *Kulturowe i językowe źródła nieprzekładalności*. Olecko. S. 349–360.

- Krysztofiak, Maria (1999). *Przekład literacki a translatoologia*. Poznań.
- Lesner, Emil (2017): „O tworzeniu i technikach przekładu tzw. „easter eggów“ na wybranych przykładach z trylogii gier komputerowych „Wiedźmin“ i jej tłumaczenia na język niemiecki”. W: *Lingwistyka stosowana/ Applied Linguistics/ Angewandte Linguistik* 23. S. 197–211 (<http://alp.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/315/2018/10/LS-23-15-Lesner.pdf>, dostęp: 25.03.2020).
- Lipiński, Krzysztof (2002). „Po szynach ospale...” O tłumaczeniach Lokomotywy Juliana Tuwima na język niemiecki”. W: Koźbiał, J. (red.) *Recepcja – Transfer – Przekład 1*. Warszawa. S. 69–86.
- Lipiński, Krzysztof (2004). *Vademecum tłumacza*. Kraków.
- Miciński, Tadeusz (2001). „Tu znamiona...”. W: Krawczyńska, D. (red.) *Panorama literatury polskiej XX. wieku: Poezja 1*. Wybór i opracowanie: Karl Dedecius. Warszawa. S. 105.
- Miciński, Tadeusz (1996). „Hier die Zeichen...”. W: Dedecius, K. (red.) *Panorama der polnischen Literatur des 20. Jahrhunderts: Poesie 1*. Zürich. S. 103.
- Moers, Walter (2018). *Der Fönig*. München.
- Nida, Eugene A. (1969). „Science of Translation”. W: *Language* 45. S. 483–498. [OXF] = *Oxford Learners Dictionary*. Oxford Redakction (2020). (<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com>, dostęp: 19.03.2020).
- Popovic, Anton (1976). *A Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton–Alberta.
- [SZYM] = Szymczak, Mieczysław (1981). *Słownik języka polskiego*. Warszawa.

Emil Daniel Lesner

Uniwersytet Szczeciński
Instytut Językoznawstwa
al. Piastów 40B bud. VI, s. 410
71-065 Szczecin, Polska
emil.lesner@usz.edu.pl
ORCID: 0000-0001-6999-1285

Magdalena Maziarz
Uniwersytet Wrocławski/ Polska

Miejsce tłumaczenia w uczeniu (się) języka obcego w nowej podstawie programowej kształcenia ogólnego

---

ABSTRACT

The place of translation in learning a foreign language
in the new core curriculum for general education

Modern didactics of foreign languages should be based not only on the training of communication competence, which allows to achieve the most important goal of learning – communication in a foreign language, but also on the training of translation competence, which gives wider possibilities for the use of language, e.g. in language mediation. Mediated communication is often more difficult, requiring trust, intercultural competence, understanding of otherness from all participants as well as the responsibility of intermediaries for the final outcome of communication. Anyone can be a “translator” in everyday situations.

Keywords: foreign languages, German, didactics of translation, curriculum, translation

---

Wstęp

Jak uczeń może rozwijać kompetencje tłumaczeniowe? Czy zostały uwzględnione oraz jakie miejsce mają w podstawie programowej dla języków obcych z 2017 i 2018 roku? Na te podstawowe pytania postaram się odpowiedzieć w niniejszym artykule. Zainteresowanie językami obcymi wzrosło już w ostatnich dekadach XX wieku; spowodowała to zmieniająca się sytuacja geopolityczna oraz ekonomiczna, zapotrzebowanie na pracowników posługujących się przynajmniej jednym językiem obcym oraz coraz większe możliwości kontaktu dzięki rozwojowi Internetu. Uczymy się języków obcych, aby móc funkcjonować

w wielokulturowych społeczeństwach. Nauka języka nie ogranicza się bowiem do poznawania słownictwa i struktur, praktyczne używanie języka obcego związane jest także ze znajomością różnic i zasad w zakresie kontekstów kulturowych. Od wielu lat toczy się debata nad zasadnością wprowadzania tłumaczenia do glotto-dydaktyki, nowoczesne metodyki nauczania nie zawsze uwzględniają podejście zadaniowe i marginalizują problem tłumaczenia, stawiając przede wszystkim na komunikację. Jednak, jak pisze L. Wąsik (1986: 57), w sprzecznych poglądach na ten temat da się zauważyć dwie główne tendencje: pierwsza zakłada, że tłumaczenie nie jest wskazane na początkowym etapie nauczania, kiedy to kształcona jest głównie sprawność rozumienia i mówienia; druga mówi, że można i należy stosować tłumaczenie na bardziej zaawansowanym poziomie, szczególnie w obszarach, gdzie występują wyraźne kontrasty między językami (ojczystym i obcym). Badaczka twierdzi także, że tłumaczenia należy uczyć jako dodatkowej sprawności obok rozumienia, mówienia, czytania i pisanie. Problem tłumaczenia w nauczaniu języka obcego podejmuje także A. Majkiewicz (2007: 263), twierdzi ona, że

tłumaczenie to złożony proces przetwarzania informacji, wymagający m.in. wiedzy językowej i znajomości języka jako całego systemu. Tłumaczenie jest samodzielną umiejętnością i jej nauczanie powinno być wyłączone z nauczania języka obcego, ponieważ wymaga kształcenia specjalistycznego (Majkiewicz 2007: 263).

Autorka dodaje jednocześnie, że analiza porównawcza oryginału i przekładu (np. tekstów użytkowych – ulotek, reklam – red.) może stanowić dodatkową motywację do nauki języka obcego. To, że tłumaczenie może być ważnym elementem kształcenia językowego i stanowić jego integralną część, można rozpatrywać w kontekście twierdzenia K. Malmkjær (1998: 8), która uważa, że tłumaczenie nie jest możliwe bez czterech pozostałych sprawności, jest od nich zależne i jednocześnie obejmuje te sprawności.

Język niemiecki jest dla wielu uczniów w szkole, szczególnie w Polsce, drugim lub kolejnym językiem obcym po wszechobecnym w mediach i komunikacji elektronicznej języku angielskim. Spada motywacja do nauki języka, którego nie można i nie potrzeba często używać, aby komunikować się ze światem. By zahamować tę tendencję, trzeba zatem uzmysłowić uczniom, że język jest także narzędziem do osiągnięcia innych celów komunikacyjnych, do poznawania kultur i zdobywania wiedzy.

1. Język niemiecki w polskiej szkole po kolejnych reformach edukacyjnych

To, jakich języków obcych uczą się Polacy, uwarunkowane jest głównie ofertą szkół, w mniejszym stopniu zainteresowaniami, sytuacją ekonomiczną i społeczną

czy potrzebami osobistymi. W polskich szkołach do połowy lat 90. ubiegłego stulecia uczniowie uczyli się języka rosyjskiego, stopniowo wprowadzano także, szczególnie w szkołach średnich, język angielski i niemiecki. Mniej popularne były w tamtym czasie języki francuski i hiszpański. W drugiej dekadzie XXI w. polscy uczniowie uczą się przede wszystkim angielskiego jako pierwszego języka obcego, na drugim miejscu znajduje się język niemiecki. Stan ten utrzymuje się od czasu wprowadzenia reformy programowej w 2009 roku, kiedy to język angielski stał się zalecanym pierwszym językiem obcym, nauczonym od pierwszej klasy szkoły podstawowej, w wymiarze 3 godzin w tygodniu (zob. Dz.U. 2009 nr 4 poz. 17 oraz Dz.U. 2012 poz. 977)¹. Z raportu Ośrodka Rozwoju Edukacji (ORE) „Nauczanie języka niemieckiego w Polsce. Raport przeglądowy 1990–2010” wynika, że tylko w 2009 roku liczba szkół podstawowych, w których język niemiecki był przedmiotem obowiązkowym, spadła o 2% w stosunku do roku 2008. Dyrektorzy podejmowali decyzję o utrzymaniu lub wprowadzaniu języka niemieckiego jako pierwszego języka obcego, przepisy natomiast określały jedynie, że obowiązkowy drugi język obcy rozpoczyna się w pierwszej klasie trzyletniego gimnazjum. Wyniki Raportu ORE pozwalają zaobserwować jeszcze inną tendencję: w 2008 roku język niemiecki był obowiązkowym przedmiotem w 24,6% gimnazjów, w 2009 roku (rok wprowadzenia reformy) w 38,1% szkół na tym poziomie. Liczby wzrosły, jednak tylko na krótki czas. W 2015 roku odbył się pierwszy egzamin gimnazjalny według nowych zasad, język niemiecki zdawało tylko 40 676 uczniów, podczas gdy w 2012 roku było ich 55 731 przy porównywalnej ogólnej liczbie zdających. Od 2012 roku regularnie spada liczba uczniów wybierających język niemiecki jako obowiązkowy na egzaminie gimnazjalnym; w 2017 roku było ich 38 757, rok później 34 424, a w 2019 roku (rok ostatniego egzaminu gimnazjalnego) liczba zdających wyniosła zaledwie 9% ogółu, czyli 31 500 uczniów. W 2019 roku, gdy egzamin ósmoklasisty odbył się po raz pierwszy, język niemiecki jako obowiązkowy język obcy wybrało 15 815 (z nieco ponad 363 tys. ogółu zdających), a zdający uzyskali średnio 42% punktów.²

Taka sytuacja przekłada się przede wszystkim na poziom znajomości języka niemieckiego polskich licealistów, a następnie kandydatów na studentów studiów germanistycznych i w końcu przyszłych tłumaczy.

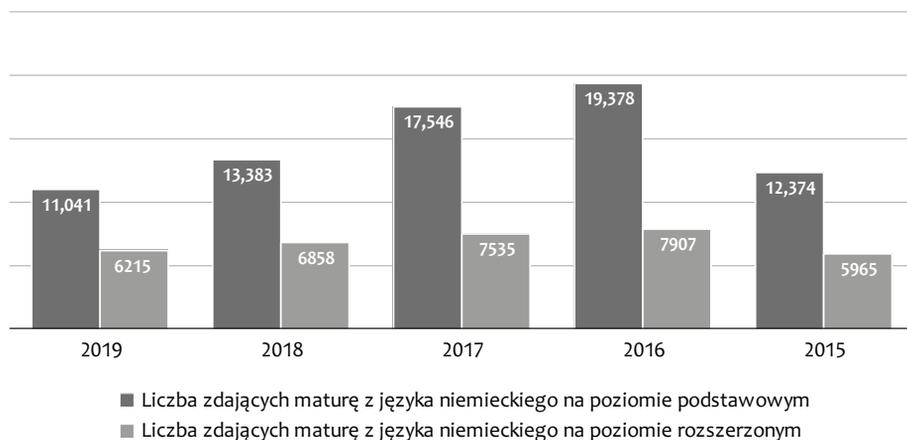
Absolwenci szkół średnich, przystępując do egzaminu maturalnego z języka obcego wybierają najczęściej język angielski, coraz mniej osób decyduje się na

1| Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół oraz Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.

2| <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-w-nowej-formule/wyniki/>, dostęp: 20.04.2020).

zdawanie języka niemieckiego, a przeciętne wyniki z egzaminu na poziomie podstawowym w ostatnich latach były niższe niż wcześniej. Od 2016 roku, kiedy to wszyscy absolwenci liceów ogólnokształcących i techników przystąpili do nowej formuły matury, związanej z „reformą programową 2009” po raz pierwszy, spada znacznie liczba zdających egzamin z języka niemieckiego na poziomie podstawowym, a także na poziomie rozszerzonym.

Matura pisemna z języka niemieckiego – liczba zdających

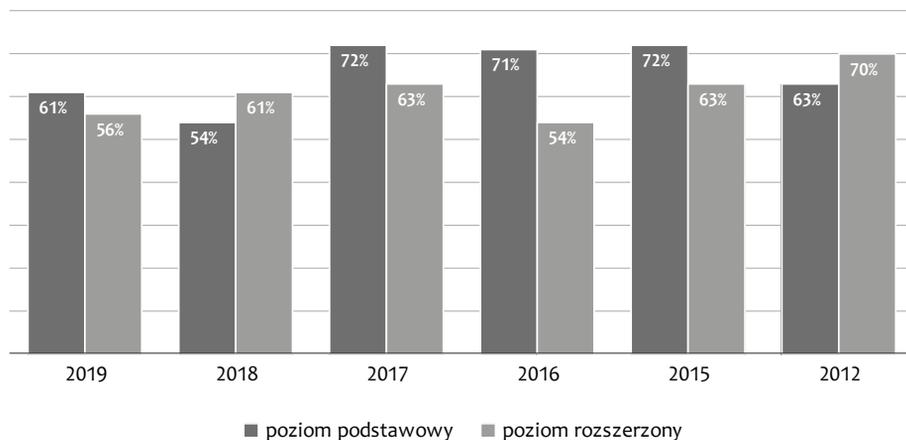

Rysunek 1. Liczba zdających pisemny egzamin maturalny z języka niemieckiego na poziomie podstawowym w latach 2015–2019. Opracowanie własne na podstawie rocznych sprawozdań Centralnej Komisji Egzaminacyjnej. Raporty dostępne są na stronie <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-w-nowej-formule/wyniki/>, dostęp: 20.04.2020 r.

Nie pozostaje to bez wpływu na jakość kształcenia dla rynku pracy, na którym dużym zainteresowaniem cieszy się zawód tłumacza. Im mniejsze zainteresowanie nauką i przystąpieniem do matury z języka niemieckiego, tym mniejszy potencjał oraz niższy poziom językowy nowych studentów. W Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego (podobnie jak na wielu innych studiach germanistycznych) studenci mogą kształcić się na dwóch tzw. „ścieżkach”: A – dla studentów ze znajomością języka niemieckiego (ocena na świadectwie ukończenia szkoły średniej, wynik z egzaminu maturalnego z języka niemieckiego) oraz B – dla studentów rozpoczynających naukę języka niemieckiego i takich, którzy mają bardzo podstawową znajomość tego języka. Instytut na początku I semestru przeprowadza testy poziomujące, na podstawie których następuje kwalifikacja do określonej ścieżki, w ostatnich latach średnio ok. 1/3 studentów rozpoczęła studia na „ścieżce B”.

Spadek liczby zdających egzamin maturalny z języka niemieckiego przekłada się na zwiększenie liczby studentów, którzy wybierając germanistykę, podejmują studia na „ścieżce B”, co znacznie obniża możliwości oraz determinuje sposób kształcenia przyszłych tłumaczy. Kwestię tę dobrze ilustruje analiza przeciętnych wyników maturzystów, które przedstawia rysunek nr 2. Matura z języka niemieckiego na poziomie podstawowym przypisywana jest poziomowi B1+ (B2 w zakresie rozumienia wypowiedzi) biegłości językowej według ESOKJ (Rozporządzenie 2019). Uczniowie osiągają ten poziom po 12 latach nauki (wariant podstawy III.1.P). Absolwenci szkół średnich uzyskują wyniki oscylujące wokół 60%, z czego można wnioskować, że osiągają stosunkowo niską biegłość językową. Wyniki matury z języka niemieckiego na poziomie rozszerzonym są podobne, od 2015 roku wahają się między 54% a 63%, jednak egzamin ten opisywany jest na poziomie B2+ (C1 w zakresie rozumienia wypowiedzi) ESOKJ.

Przeciętne wyniki pisemnych egzaminów maturalnych z języka niemieckiego

Rysunek 2. Przeciętne wyniki procentowe pisemnych egzaminów maturalnych z języka niemieckiego na poziomie podstawowym i rozszerzonym w latach 2015–2019. Opracowanie własne na podstawie rocznych sprawozdań Centralnej Komisji Egzaminacyjnej. Raporty dostępne są na stronie <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-w-nowej-formule/wyniki/>, dostęp: 20.04.2020 r.

Średni poziom znajomości języka niemieckiego nie wyklucza w żaden sposób podjęcia ścieżki kształcenia w zawodzie tłumacza. Rozsądne i przemyślane oraz celowe wprowadzanie tłumaczenia do procesu uczenia się języka nawet na początkowym poziomie przyczynia się do rozwoju „świadomości językowej studenta, który większą uwagę poświęca analizie struktury głębokiej tekstu” i poszukiwaniu znaczeń metaforycznych (Jędrzejowska 2008: 36).

2. Wprowadzanie tłumaczeń

W latach 60. ubiegłego wieku tłumaczenie definiowano jako zastępowanie elementów języka wyjściowego elementami języka docelowego, a „tekst oraz jego ekwiwalencja językowa, osiągnięta w wyniku operacji ‘przekodowania’ jednego kodu języka na kod drugiego języka” znajdowały się w centrum zainteresowania ówczesnych translatoryków (Małgorzewicz 2018: 82). W glottodydaktyce stosowano metodę gramatyczno-tłumaczeniową, podkreślając zalety związane z możliwością zwrócenia „uwagi uczących się na różnice i podobieństwa w systemach leksykalnych i morfosyntaktycznych języka ojczystego i języka nauczanego” (Szafraniec 2012: 95). Uczący się zdobywali tę wiedzę poprzez krótkie i intensywne zadania tłumaczeniowe, skierowane głównie do uczniów na poziomie bardziej zaawansowanym (Wilss 1973; Szafraniec 2012: 95). Przeciwnicy metody argumentowali, że tłumaczenie jest „piątą sprawnością” językową, która nie ma wiele wspólnego z innymi sprawnościami językowymi: pisanie czytaniem, słuchaniem i mówieniem (Soll 1966: 11) i, jak twierdzi K. Szafraniec, trudno nie zgodzić się z takim argumentem, ponieważ perfekcyjne opanowanie danego języka obcego „nie przesądza o byciu dobrym tłumaczem”, od którego wymaga się znacznie więcej, a mianowicie „szerokiej wiedzy kontekstowej, historycznej, kulturowej, która nie zawsze wchodzi w zakres kompetencji osób uczących się języka obcego” (Szafraniec 2012: 95). A. Majkiewicz uważa natomiast, „że kompetencja kulturowa – obok znajomości języka obcego – postrzegana jest jako warunek udanej komunikacji interpersonalnej, a tym samym jako potwierdzenie nabycia umiejętności porozumiewania się z reprezentantami innych nacji” (Majkiewicz, 2007: 255). Mówimy wtedy o „linguakulturze” – językowym obrazie wartości, symboli, sensów charakterystycznych dla danego obrazu kulturowego. Badaczka wskazuje, że związki między językiem a kulturą, przede wszystkim różnorodność kulturowa, najbardziej widoczne i obecne są w pracy tłumacza i postuluje, że „nieodłącznym elementem glottodydaktyki powinny być zajęcia z elementami tłumaczeń” (Majkiewicz 2007: 256).

Nie ma wśród językoznawców zgody, kiedy (w rozumieniu: na jakim poziomie znajomości języka) należy lub kiedy nie należy aplikować tłumaczenia w glottodydaktyce. Zbyt wczesna praca z dłuższymi tekstami może utrudniać ich rozumienie, zniechęcać uczniów do lektury, prowadzić do fałszywej generalizacji znaczeń. Nie wspomaga ona także zrozumienia oraz nie poszerza kompetencji komunikacyjnej (por. Szafraniec 2012: 97). Z drugiej strony codzienne sytuacje komunikacyjne zmuszają nas do wykonywania podstawowych czynności tłumaczeniowych, np. w odczytywaniu znaczenia tekstów użytkowych – ulotek reklamowych, informacji o ruchu komunikacyjnym czy etykiet na towarach. Zasadność ćwiczeń tłumaczeniowych opierać powinna się zatem na właściwym doborze tekstów, zgodnie z poziomem językowym oraz kompetencjami uczniów.

3. Uczeń – tłumacz

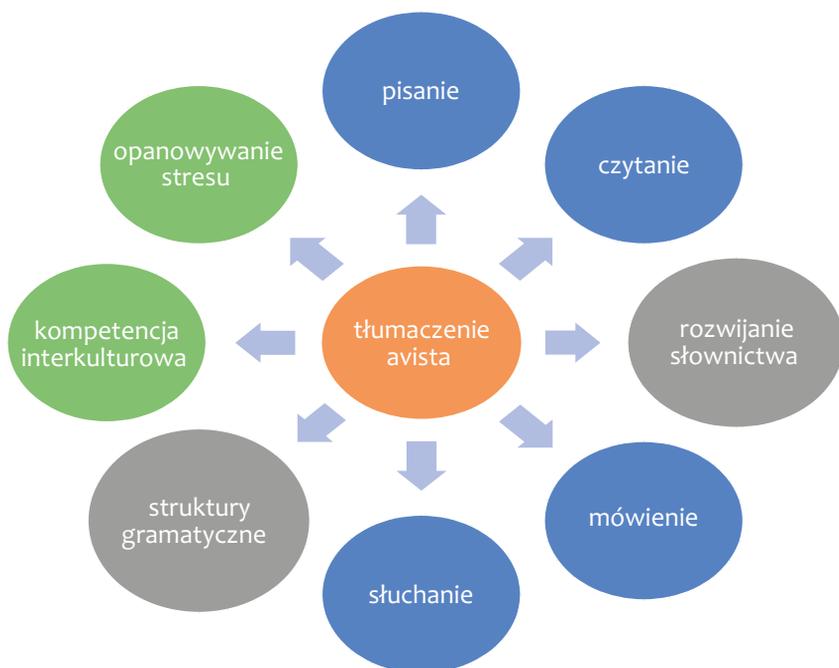
Współczesna translatoryka stawia w centrum refleksji tłumacza – człowieka i szereg jego kompetencji, językowych i pozajęzykowych, pozwalających mu jak najlepiej wykonywać zadania translacyjne, rozumiane jako strategicznie wyprofilowane działania komunikacyjne w języku i kulturze docelowej (Żmudzki 2013: 182; Małgorzewicz 2016: 153). Kształcenie translatoryczne przypisane jest z zasady kształceniu specjalistycznemu na filologiach obcych oraz w ramach lingwistyki stosowanej i skupia się na ćwiczeniach translacyjnych, które pozwalają przyszłym tłumaczom doskonalić warsztat językowy oraz kompetencje niezbędne w przyszłej pracy. Tłumacz musi posiadać biegłą i szeroką znajomość języka wyjściowego i docelowego, konwencji gatunkowych, wiedzę kulturową oraz znajomość fachowej terminologii (Majkiewicz 2007: 260). Istotną rolę pełnią ponadto kompetencje interkulturowe, czyli tzw. otwartość na „inność”. Tłumacz powinien dysponować „umiejętnościami przetworzenia, przeprofilowania i przystosowania tekstu docelowego do jego skutecznego zaistnienia w odniesieniu do jego konkretnego adresata, jego oczekiwań komunikacyjnych, możliwości poznawczych” (Małgorzewicz 2016: 152). Żyjemy jednak w „czasach tłumaczenia” rozumianego nie tylko jako produkt końcowy czynności tłumacza, ale przede wszystkim jako proces translacyjny, który jest formą komunikacji międzyjęzykowej, a tym samym międzykulturowej. Tłumaczem jest więc każdy uczestnik komunikacji, pośredniczący między osobami, które nie są w stanie porozumieć się w jednym języku. Jest nim zatem każdy „uczeń” w aranżowanych sytuacjach podczas zajęć spotkań w ramach wymian międzynarodowych, zagranicznych podróży i kontaktów przez media społecznościowe i komunikatory. Znajomość języka obcego nie zawsze jest wykorzystywana tylko do celów komunikacyjnych. Czytanie i rozumienie tekstów w języku obcym służy przecież także zdobywaniu wiedzy i poszerzaniu horyzontów. Literatura fachowa, środowiskowa, hobbystyczna z różnych stron świata jest często przedmiotem badań i refleksji, a obcowanie z nią umożliwia zdolność dokonywania tłumaczeń na własny użytek. Odbiór przekazów medialnych oraz obcojęzycznych filmów i seriali, a także tłumaczenie tekstów utworów muzycznych, należą dzisiaj do standardowych czynności w zdigitalizowanym świecie. Młodzi ludzie uczą się języków obcych także dla powyższych celów, przy czym ważna jest ich wewnętrzna motywacja oraz celowość działania.

Uczniowie szkół średnich obowiązkowo uczą się dwóch języków obcych, każda szkoła oferuje możliwość uczenia się języka angielskiego, oferta pozostałych języków obcych zależy natomiast od profilu placówki, jej pozycji na rynku edukacyjnym i popularności określonego języka w danym regionie. O tym, jakiego języka naucza się w placówce, decydują często także możliwości kadrowe, a nie wybory uczniowskie. Zarówno na zajęciach z języka angielskiego, jak i niemieckiego (lub każdego innego) warto przygotowywać uczniów do roli tzw. tłumaczy

okazjonalnych, czyli takich osób, które „prosi się o pomoc w tłumaczeniu pomimo braku przygotowania filologicznego, a tylko ze względu na znajomość języka” (Morytz 2017: 26). Podkreślanie takiej umiejętności jako wartości może mieć szczególne znaczenie w budowaniu motywacji uczniów do nauki drugiego i kolejnego języka obcego, ponieważ z reguły uczą się oni języka angielskiego i używają go głównie w komunikacji on-line z obcojęzycznymi rówieśnikami, nie widząc przy tym sensu i potrzeby poświęcania czasu np. na naukę języka niemieckiego. Tłumaczenie ustne w konkretnej sytuacji oraz w konkretnym środowisku powoduje, że uczeń staje się „tłumaczem środowiskowym”, czyli osobą, która według Zimmana jest aktywnym uczestnikiem spotkania i może mieć wpływ na jego przebieg. Rola ta jest odmienna w stosunku do tej, jaką pełnią tłumacze simultaniczni lub konsekwentni (Morytz 2017: 27). Uczeń nie musi posiadać specjalistycznej wiedzy, aby móc skutecznie pośredniczyć w komunikacji, powinien być jednak przygotowany do takiej roli, świadomy różnic kulturowych, uważny podczas słuchania, opanowany oraz komunikatywny. Odpowiednie ćwiczenia realizowane podczas zajęć lekcyjnych pozwolą mu przewidzieć sytuacje, w których może się znaleźć, i uświadomią, jakich strategii komunikacyjnych może użyć: interpretacji, prośby o wyjaśnienie nieznanych pojęć językowych oraz powiązanych z kulturą form opisowych, wykorzystywanie gestów i mimiki.

Uczniowie o wyższym poziomie zaawansowania – B1, B2 mogą także mierzyć się z tłumaczeniem *a vista*, ten rodzaj translacji ma duży potencjał dydaktyczny, ponieważ pozwala na rozwijanie nie tylko wszystkich czterech sprawności językowych, ale wpływa także na poszerzenie słownictwa i znajomości struktur gramatycznych. Uczeń czyta tekst i stara się go zrozumieć, przyswaja słownictwo, analizuje struktury gramatyczne, ćwicząc w ten sposób sprawności receptywne. Następnie tworzy wypowiedź ustną w języku docelowym, zachowując w miarę możliwości konwencję gatunkową i dbałość o poprawność translatu, co pozwala mu ćwiczyć sprawności produktywne (Nader-Cioczek 2016: 237). Według A. Mahmouda (2006) translacja wspomaga akwizycję drugiego języka, ponieważ lekcje języka obcego z wykorzystaniem translacji koncentrują się na uczniu, promują jego autonomię. Uczeń ma możliwość korzystania z materiałów autentycznych, może zadawać nauczycielowi pytania oraz otrzymywać informację zwrotną na temat rozumienia tekstu (por. Nader-Cioczek 2016: 237). Wpływ tłumaczenia (ustnego, np. *a vista* oraz pisemnego) na uczenie się języka obcego jest wielopoziomowy, jednocześnie zachodzi kilka procesów, których zależności można przedstawić w następujący sposób:

Schemat pokazuje, że nawet podczas nieskomplikowanych ćwiczeń tłumaczeniowych (np. *a vista*), rozwijane są cztery sprawności językowe, przy jednoczesnym doskonaleniu słownictwa i gramatyki oraz kształtowaniu niejęzykowych kompetencji tłumacza, w tym przypadku nieprofesjonalnego. Należy dodać, że kompetencje rozumieć jako połączenie wiedzy, umiejętności i postaw, natomiast

Rysunek 3. Wpływ tłumaczenia ustnego i pisemnego na proces przyswajania języka obcego i rozwijanie określonych sprawności. Opracowanie własne na podstawie omawianych artykułów.

do kompetencji tłumacza „[...] należą kompetencja językowa w zakresie języka wyjściowego i docelowego, kompetencja interkulturowa oraz kompetencja komunikacyjna, rozumiana jako zespół umiejętności czynnego uczestnictwa w aktach komunikacji mownej” (Małgorzewicz 2014: 2).

Podstawowe sprawności językowe oznaczone zostały kolorem niebieskim, kolorem szarym oznaczono struktury leksykalne i gramatyczne, które są niezbędne do rozumienia oraz tworzenia wypowiedzi. Kompetencja interkulturowa oraz dodatkowe umiejętności jak opanowywanie stresu komunikacyjnego (w tym barier językowych, co ma duże znaczenie w kształtowaniu kompetencji komunikacyjnej) zostały oznaczone kolorem zielonym.

Przykładem ćwiczeń tłumaczeniowych może być tłumaczenie a vista ulotki informacyjnej na temat zasad funkcjonowania w hotelu, realizowane przed grupą współuczestników zajęć językowych. Ćwiczenie to pozwala przełamać stres wystąpień publicznych i barierę językową, pozwala równocześnie wykorzystać wiedzę na temat zwyczajów użytkowników języka wyjściowego. Na bazie tego ćwiczenia można zaproponować następne, które rozwijają sprawność pisania, gdy uczeń zostanie poproszony o zebranie wszystkich informacji w języku docelowym w formie pisemnej. Będzie to wówczas rodzaj utrwalania i systematyzacji

zdobytej wiedzy. Schemat ten miałby także zastosowanie w przypadku tłumaczeń środowiskowych czy wspomnianych już okolicznościowych. Ćwiczenie tłumaczeniowe powinno dotyczyć sytuacji związanej z charakterystycznym elementem innej kultury, np. z formą powitania czy rytuału przy stole.

Przy ćwiczeniach skoncentrowanych na tłumaczeniu (nie tylko a vista) niezwykle ważna jest rola nauczyciela, który czuwa nad poprawnością procesu oraz efektu pracy ucznia. Nauczyciel musi posiadać przynajmniej podstawową wiedzę z zakresu translatoryki, aby wprowadzenie tłumaczeń do praktyki dydaktycznej przynosiło oczekiwane efekty. Stanie się tak, gdy istotne będą nie tylko efekty końcowe pracy ucznia, ale także monitorowanie procesów decyzyjnych w trakcie wykonywania zadań (Małgorzewicz, 2016: 161). Czy w obecnej rzeczywistości szkolnej doceniana jest rola tłumaczenia?

4. Podstawa programowa do języka obcego nowożytnego a tłumaczenie

Obecnie obowiązująca podstawa programowa została wprowadzona poprzez dwa rozporządzenia, z których pierwsze – Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej – dotyczy omawianych w artykule treści dla szkół podstawowych w zakresie pierwszego i drugiego języka obcego. Drugie to Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia dotyczy szkół ponadpodstawowych.

Podstawa programowa dla języków obcych nie dotyczy poszczególnych języków, jest natomiast podzielona na podstawę dla I języka obcego, II języka obcego oraz języka mniejszości narodowej. Prawo zakłada ponadto nauczanie w klasach dwujęzycznych od VII klasy szkoły podstawowej. Cele, zadania i treści są jednakowe dla wszystkich języków obcych rozumianych jako nowożytne i, co zrozumiałe, nie zalicza się do nich język łaciński (do tego języka sformułowana została osobna podstawa programowa na etapie szkoły ponadpodstawowej).

Ćwiczenia tłumaczeniowe mogą przyczyniać się do znacznego wspomaganie rozwijania umiejętności w zakresie języków obcych, ponieważ rozwijają sprawności językowe i pozajęzykowe uczniów. Cała podstawa programowa (cele, zadania, treści) służy nauczaniu języków obcych, zatem szczegółowa analiza całości dokumentu jest zbędna. Uwaga moja koncentruje się zatem tylko na tych

elementach, które w wyraźny sposób pozwalają nauczycielowi na wykorzystanie tłumaczenia w celu realizacji podstawy programowej.

Podstawa programowa jest podzielona na trzy etapy edukacyjne. Analizie poddałam tylko etap II (szkoła podstawowa klasy IV–VIII) oraz III etap edukacyjny (szkoła ponadpodstawowa). Jednolita struktura dokumentu ułatwia i uwiarygadnia porównanie. Zbadałam podstawę do pierwszego i drugiego języka obcego, pominęłam natomiast oddziały dwujęzyczne i języki mniejszości narodowej. Warto też zauważyć, że autorzy podstawy programowej uwzględnili Europejski System Opisu Kształcenia Językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie (ESOKJ), opracowany przez Radę Europy; zaznaczyli jednak, że

ze względu na specyfikę ww. dokumentu, przeznaczonego z założenia dla osób dorosłych uczących się języka obcego nowożytnego, powiązanie poszczególnych wariantów podstawy programowej kształcenia ogólnego z poziomami określonymi w ESOKJ ma wyłącznie ułatwić określenie orientacyjnego poziomu biegłości językowej oczekiwanego od ucznia kończącego dany etap edukacyjny (Rozporządzenie 2017: 19).

Można zatem przyjąć założenie, że wymagania stawiane uczniom na poszczególnych etapach edukacyjnych są formalnie zgodne z wymaganiami określonymi przez ESOKJ i mogą być podstawą do przynajmniej orientacyjnego określenia poziomu biegłości językowej ucznia. Można także doszukiwać się w podstawie programowej zbieżności w zakresie kształtowanych kompetencji.

Wśród zadań szkoły oraz warunków realizacji podstawy programowej są zapisy, które pośrednio koherują z kształtowaniem kompetencji tłumaczeniowej. Zadaniem szkoły i nauczyciela w ramach kształcenia językowego jest

[...] tworzenie i wykorzystywanie takich zadań językowych, które będą stanowiły ilustrację przydatności języka obcego nowożytnego do realizacji własnych celów komunikacyjnych, oraz stwarzanie sytuacji edukacyjnych sprzyjających poznawaniu i rozwijaniu przez uczniów własnych zainteresowań oraz pasji (Rozporządzenie 2017: 80–81).

Zadania te mają wspierać autonomię ucznia i pozytywnie wpływać na jego motywację do nauki języków obcych.

W punkcie 9. dokumentu podkreśla się

wykorzystanie zajęć z języka obcego nowożytnego do rozwijania wrażliwości międzykulturowej oraz kształtowania postawy ciekawości, szacunku i otwartości wobec innych kultur, niekoniecznie tylko tych związanych z językiem docelowym, np. przez zachęcanie uczniów do refleksji nad zjawiskami typowymi dla kultur innych niż własna, stosowanie odniesień do kultury, tradycji i historii kraju pochodzenia uczniów oraz tworzenie sytuacji komunikacyjnych umożliwiających uczniom rozwijanie umiejętności interkulturowych (Rozporządzenie 2017: 81).

Postawa otwartości i szacunku dla innej kultury to także umiejętność wykorzystania określonej wiedzy podczas komunikacji, przede wszystkim tej zapośredniczonej.

Wśród warunków realizacji podstawy programowej podniesiono istotę wykorzystywania autentycznych materiałów źródłowych (zdjęć, filmów, nagrań audio, tekstów) oraz technologii informacyjno-komunikacyjnej, które pozwalają uczniom na obcowanie z autentycznymi sytuacjami komunikacyjnymi i zmuszają poniekąd do dokonywania tłumaczenia w celu pełnego zrozumienia przekazów.

Na II i III etapie edukacyjnym podstawa programowa składa się z pięciu podstawowych celów kształcenia – wymagań ogólnych: I. znajomość środków językowych; II. rozumienie wypowiedzi; III. tworzenie wypowiedzi; IV. reagowanie na wypowiedzi; V. przetwarzanie wypowiedzi.

Celom ogólnym zostały przypisane treści nauczania – wymagania szczegółowe. Nie skupiłam się na kwestiach oczywistych, związanych z katalogiem tematów leksykalnych, rodzajami tekstów do rozumienia oraz formami wypowiedzi. Nieuzasadnione byłoby także analizowanie każdego punktu podstawy w celu wykazania jej związku z kształtowaniem kompetencji tłumaczeniowej uczniów. Podstawa programowa nie ogranicza nauczyciela i uczniów i nie określa odpowiednich czy też niepożądanych metod nauczania. Zapisy dokumentu są na tyle ogólne, że stwarzają wiele możliwości, w tym realizacji podstawy przy pomocy ćwiczeń tłumaczeniowych.

W każdym wariantcie podstawy: II.1³ (poziom A2+, B1 w zakresie rozumienia wypowiedzi); II.2 (A1); III.1.P (B1+, B2 w zakresie rozumienia wypowiedzi); III.1.R (B2+, C1 w zakresie rozumienia wypowiedzi); III.2. (A2+); III.2.0 (A2) mamy do czynienia ze wskazanymi poniżej wymaganiami szczegółowymi, które wpisują się w ideę wprowadzania tłumaczenia do dydaktyki szkolnej.

Warianty podstawy II.1/ II.2 – szkoła podstawowa, klasy IV–VIII zawierają prawie jednakowe wymagania szczegółowe w następujących zakresach, co podstawa programowa we wszystkich wariantach III etapu. Wskazane poniżej punkty podstawy programowej⁴ (wymagania szczegółowe) pozwalają nauczycielowi na stosowanie ćwiczeń tłumaczeniowych, uwzględnienie tłumaczenia jako integralnej formy uczenia się języka, zachęcania uczniów do poznawania kultury innych krajów, kształtowanie kompetencji interkulturowej w odniesieniu do tradycji i zwyczajów użytkowników języka obcego oraz budowanie świadomości językowej.

3| Rzymska cyfra II/ III oznacza etap kształcenia; cyfra arabska 1/ 2 oznacza pierwszy lub drugi język obcy nowożytny. Na trzecim etapie edukacyjnym pojawiają się oznaczenia: P (wariant podstawowy), R (rozszerzony), 0 – nauka od podstaw, bez kontynuacji języka z wcześniejszych etapów edukacyjnych.

4| Zachowałam w tekście oryginalną numerację oraz układ i formę z podstawy programowej. Tekst podstawy jest przedmiotem analizy, nie traktuję całości jako cytatu.

- VIII. Uczeń przetwarza (*bardzo* – II.2) prosty tekst ustnie lub pisemnie:
- 1) przekazuje w języku obcym nowożytnym (*podstawowe* – II.2) informacje zawarte w materiałach wizualnych (np. wykresach, mapach, symbolach, piktogramach) lub audiowizualnych (np. filmach, reklamach);
  - 2) przekazuje w języku obcym nowożytnym lub polskim informacje sformułowane w tym języku obcym;
  - 3) przekazuje w języku obcym nowożytnym informacje sformułowane w języku polskim.
  - 4) przedstawia publicznie w języku obcym wcześniej przygotowany materiał, np. prezentację, film;
  - 5) streszcza w języku obcym przeczytany tekst;
  - 6) stosuje zmiany stylu lub formy tekstu. (wariant III.1.R).
- IX. Uczeń posiada:
- 1) *podstawową* (*wszystkie warianty oprócz III.1.R*) wiedzę o krajach, społeczeństwach i kulturach społeczności, które posługują się danym językiem obcym nowożytnym, oraz o kraju ojczystym, z uwzględnieniem kontekstu lokalnego, europejskiego i globalnego;
  - 2) świadomość związku między kulturą własną i obcą oraz wrażliwość międzykulturową.
- X. Uczeń dokonuje samooceny i wykorzystuje techniki samodzielnej pracy nad językiem (np. korzystanie ze słownika, poprawianie błędów, prowadzenie notatek, stosowanie mnemotechnik, korzystanie z tekstów kultury w języku obcym nowożytnym).
- XII. Uczeń korzysta ze źródeł informacji w języku obcym nowożytnym (np. z encyklopedii, mediów, instrukcji obsługi), również za pomocą technologii informacyjno-komunikacyjnych.
- XIII. Uczeń stosuje strategie komunikacyjne (np. domyślanie się znaczenia wyrazów z kontekstu, identyfikowanie słów kluczowych lub internacjonalizmów) i strategie kompensacyjne, w przypadku, gdy nie zna lub nie pamięta wyrazu (np. upraszczanie formy wypowiedzi, *zastępowanie innym wyrazem, opis* (*poza wariantem II.2*), wykorzystywanie środków niewerbalnych).
- XIV. Uczeń posiada świadomość językową (np. podobieństw i różnic między językami).

Powyższe zestawienie wymagań szczegółowych świadczących o potencjale podstawy programowej dla rozwijania kompetencji tłumaczeniowej i wprowadzania tłumaczenia do dydaktyki pokazuje, że etap edukacyjny i poziom sprawności językowej nie ogranicza ani nauczyciela, ani ucznia w tego typu działaniach. Zaznaczone kursywą fragmenty z komentarzem ukazują różnice między poziomami, są one nieznaczące – *podstawowe/bardzo* lub wskazują na dodatkowe

treści na III etapie, na poziomie rozszerzonym (VIII. 4 -6). Nie ma ponadto dywersyfikacji pod względem tego, czy jest to pierwszy czy kolejny język obcy, wymagania są podobne.

Podstawa programowa pozwala realizować postulaty i podążać za tendencjami związanymi z problematyką tłumaczenia w nauczaniu języków obcych. Szkolna dydaktyka języków obcych nie jest doskonała z powodu niewielkiej liczby godzin kształcenia, zbyt dużych grup językowych oraz braków kadrowych, co powoduje, że nauczyciel i uczeń mają ograniczone możliwości. Słabnie tym samym motywacja do nauki języków, szczególnie kolejnych, w tym języka niemieckiego. Realizowanie przez ucznia własnych celów komunikacyjnych poprzez dokonywanie tłumaczenia może zostać wykorzystane jako pozytywny aspekt poznawania wielu języków obcych.

Punkt VIII wymagań szczegółowych dotyczy przekazywania informacji sformułowanych w języku wyjściowym na docelowy, w tym polski; nie może być zatem niczym niepożądanym wprowadzanie prostych ćwiczeń tłumaczeniowych w obrębie zdania, fragmentu lub całego tekstu. Punkt IX nakazuje wprowadzanie elementów wiedzy o krajach i kulturze ludzi, którzy posługują się danym językiem obcym. Wiedza ta często przekazywana jest w języku ojczystym ze względu na złożoność problemu i stopień trudności tekstów autentycznych, daje to jednak pewność, że uczeń zrozumie omawiane treści.

Punkty X, XII i XIII dotyczą samokształcenia, indywidualnych celów i motywacji ucznia, które są związane ze zdobywaniem świadomości językowej, wykorzystaniem znajomości języka obcego bez względu na poziom i etap kształcenia.

Przeciwnicy stosowania i wprowadzania tłumaczenia do dydaktyki języków obcych preferują metody oparte na naturalnych sytuacjach językowych, skoncentrowane na komunikacji. Negują tłumaczenie jako przestarzałą, nudną metodę nauczania, ponieważ błędnie identyfikują ją z metodą gramatyczno-tłumaczeniową. Żyjemy w czasach tłumaczenia, uczniowie – okazjonalni tłumacze – automatycznie dokonują procesu tłumaczenia pośrednicząc w komunikacji między osobami, które nie potrafią porozumieć się w jednym języku. Dlaczego im tego nie ułatwiać? Dlaczego nie nauczyć ich, na czym polega tłumaczenie, podstawa programowa bardzo szeroko nawiązuje przecież do procesów translacyjnych.

Bibliografia

- Dłużniewski, Stanisław. i in. (2011). *Nauczanie języka niemieckiego w Polsce. Raport przeglądowy 1990–2010*. Warszawa. (<https://www.ore.edu.pl/2015/03/raporty/>, dostęp 25.04.2020 r.).
- Majkiewicz, Anna (2007). „Wybrane zagadnienia przekładu i ich użyteczność w glottodydaktyce”. W: Achtełik A./ Tambor, J. (red.) *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*. S. 254–263.

- Malmkjær, Kirsten (1998). *Translation and Language Teaching*. Manchester.
- Małgorzewicz, Anna (2014). „Językowe i niejęzykowe kompetencje tłumacza. Próba zdefiniowania celów translodydaktyki akademickiej”. W: *Lingwistyka Stosowana* 11. S. 1–10.
- Małgorzewicz, Anna (2016). „Podejście zadaniowe w antropocentrycznej translatoryce akademickiej”. W: *Lingwistyka Stosowana* 19. S. 149–165.
- Małgorzewicz, Anna (2018). „Ekwiwalencja w translacji – teritum comparationis czy iluzja?”. W: *Applied Linguistic Papers* 25. S. 79–90.
- Mahmoud, Abdulmoneim (2006). „Translation and Foreign Language Reading Comprehension”. W: *A Neglected Didactic Procedure. English Teaching Forum*. Vol. 44. S. 28–34.
- Morytz, Jolanta (2017). „Jak przygotować ucznia do roli ‘okazjonalnego tłumacza ustnego?’”. W: *Języki Obce w Szkole* 4/2017. S. 26–30.
- Nader-Cioczek, Monika (2017). „O zastosowaniu tłumaczenia avista w dydaktyce języków obcych”. W: *Linguodidaktica* XX. S. 137–251.
- Söll, Ludwig (1966). „Zur Problematik des Übersetzens“. W: *Praxis des Neusprachigen Unterrichts* 13. S. 9–16.
- Szafraniec, Kamil (2010). „Metoda gramatyczno-tłumaczeniowa oraz elementy przekładu w glottodydaktyce polonistycznej”. W: *Acta Universitas Lodzensis* 19. S. 93–103.
- Wilss, Wolfram (1973). „Die Funktion der Übersetzung im Fremdsprachenunterricht“. W: *Neusprachliche Mitteilungen* 26. S. 16–24.

Rozporządzenia

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. 2009 nr 4 poz. 17).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. 2012 poz. 977).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2017 poz. 356).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2018 poz. 467).

Strony internetowe

Oficjalna strona Centralnej Komisji Egzaminacyjnej, zakładki poświęcone egzaminom państwowym:

- <https://cke.gov.pl/egzamin-gimnazjalny/wyniki/> (dostęp 18.04.2020 r.).
- <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-w-nowej-formule/wyniki/> (dostęp 17.04.2020 r.).
- <https://cke.gov.pl/egzamin-osmoklasisty/wyniki/> (dostęp 18.04.2020 r.).

Magdalena Maziarz

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Filologii Germańskiej

Zakład Translatoryki i Glottodydaktyki

pl. Nankiera 15 B

50-140 Wrocław, Polska

magdalena.maziarz@uni.wroc.pl

ORCID: 0000-0003-0569-9036

Anna Nowakowska-Głuszak
Uniwersytet Śląski w Katowicach/ Polska

Wielką czy małą literą, czyli o problemach ortograficznych w tłumaczeniu tekstów specjalistycznych na przykładzie języka polskiego i hiszpańskiego

---

ABSTRACT

Uppercase or lowercase, about the orthographic problems in Spanish-Polish specialized translation

The aim of this article is to present the problem of capital letters from the perspective of Spanish-Polish legal translations. The focus of the article lies on the titles of legal acts because it allows to show the mutual relations between linguistic, legal and translatory norms. At the beginning the problem of capitalization is presented from a general point of view. This is followed by a contrastive analysis of orthographic rules in Spanish and Polish, which demonstrates visible differences between those two languages. Furthermore, the influence of the extralinguistic factors and the usage created by the community of practice (Wegner 1998) on the translation of specialized texts is explained.

Keywords: Spanish-Polish legal translation, capital letters, names, titles of legal acts

---

Wprowadzenie

Przyjęło się uważać, że większość błędów ortograficznych w przekładzie, w tym niepoprawne użycie wielkich liter, wynika z interferencji pomiędzy językami spokrewnionymi typologicznie (por. Pisarska/ Tomaszekiewicz 1998; Kozłowska 2002; Kubacki 2012) lub generalizacji wcześniej przyswojonej reguły (Kubacki 2012: 187). Gdy języki różnią się w stopniu znacznym, np. pochodzą z różnych rodzin, tak jak polski i hiszpański, problem ten wydaje się mieć drugorzędne

znaczenie. Potwierdzają to moje rozmowy ze studentami języka hiszpańskiego rozpoczynającymi naukę przekładu, którzy na pytanie o problemy w tłumaczeniu tekstów specjalistycznych, praktycznie nie wymieniają kwestii ortograficznych.

Rzeczywiście, hiszpańskie zasady pisowni sprawiają wrażenie prostych. Nie tylko w oczach polskiego użytkownika. Pamiętam, kiedy po jednym z wystąpień na piątym międzynarodowym kongresie CIEFE w Amsterdamie poświęconym hiszpańskiemu językowi specjalistycznemu wywiązała się dyskusja na temat ortografii tego języka. Ku zaskoczeniu prelegenta (hiszpańskiego) większość obcojęzycznych słuchaczy była zdania, że w hiszpańskim problem nie istnieje.

Opinie zarówno studentów, jak i badaczy przekładają się na zakres i kształt podręczników dla tłumaczy, w których kwestie dotyczące ortografii prezentowane są dość oszczędnie. Tymczasem, co postaramy się przedstawić w niniejszym artykule, istnieją zagadnienia takie jak użycie wielkich liter, które wymagają szczególnej uwagi oraz pogłębionej refleksji. Nie bez powodu Kubacki (2012: 219) wskazuje niepoprawne użycie wielkich liter zarówno w języku obcym jak i ojczystym jako jeden z podstawowych błędów językowych popełnianych przez kandydatów na tłumacza przysięgłego.

By zilustrować problem, skupimy się na dwóch zagadnieniach: ogólnym, dotyczącym pisowni imion, nazwisk i określeń dotyczących pochodzenia osób, i specyficznym, związanym z przekładem tekstów prawnych i prawniczych, czyli pisowni tytułów aktów prawnych. Pozwoli nam to wskazać czynniki, które powinny zostać uwzględnione w analizie poprawności pisowni w procesie tłumaczenia.

Warto w tym miejscu podkreślić, że język hiszpański, pomimo swojego znaczenia w świecie i rosnącej popularności w Polsce, pod względem badań nad przekładem specjalistycznym nadal pozostaje językiem nowym i wymaga omówienia oraz analizy praktycznie w każdym zakresie.

Ogólne zasady użycia wielkich liter

W powszechnym przekonaniu zasady użycia wielkich liter mają charakter uniwersalny. Wg *Słownika ortograficznego PWN* (Kłosińska 2004: 40–58) w języku polskim opierają się one na czterech kryteriach: składniowym, graficznym, znaczeniowym oraz uczuciowo-grzecznościowym, przy czym to ostatnie kryterium ma charakter subiektywny i zależy od intencji nadawcy i specyfiki tekstu. W języku hiszpańskim obowiązują te same kryteria, choć redaktorzy *Ortografía de la lengua española*¹ (2010: 442–519) nieco inaczej rozkładają akcenty, dzieląc zasady użycia wielkich liter ze względu na ich funkcję w wypowiedzi. Jako dwie podstawowe grupy wyróżniają: 1) majuskuły służące delimitacji głównych

1| Dalej OLE.

jednostek tekstu; 2) majuskuły wskazujące nazwy własne i wyrażenia denominatywne. Druga grupa zasad jest zdecydowanie bardziej obszerna i obejmuje między innymi analizowane w niniejszym tekście zagadnienia.

Pisownia imion, nazwisk i określeń dotyczących osób w języku polskim i hiszpańskim

Zasada pisowni wielką literą imion i nazwisk wydaje się uniwersalna. Niemniej jednak, jak wykażemy poniżej, między językiem polskim i hiszpańskim istnieją różnice, które mogą prowadzić do błędów w tłumaczeniu².

Hiszpańskie imiona i nazwiska są zazwyczaj dwuczłonowe, mogą także zawierać przyimek i/lub rodzajnik. Gdy przyimek lub rodzajnik następuje po imieniu, piszemy go małą literą (np. *Juan de Ávalos*, *Pedro de la Calle*), kiedy jednak pojawia się samo nazwisko, należy go zapisać wielką literą (*señor De Ávalos*, *De la Calle*). Jeśli nazwisko zawiera tylko rodzajnik, piszemy go wielką literą (*Antonio La Orden*, *señor La Orden*)³. W przypadku przydomka, pseudonimu lub przezwiska, rodzajnik pisany jest małą literą (np. *el Greco*, *el Cordobés* (Manuel Benítez), *Alfonso X el Sabio*, *el Pobrecito Hablador* (pseudonim pisarza Mariano José de Larra)). Warto przypomnieć, że jeśli któreś z tych określeń jest poprzedzone przyimkiem „a” lub „de”, łączy się z nim (>*al*, >*del*) (np. *Me gusta mucho este cuadro del Greco* (nie *de el Greco*)).

W języku polskim przyimek przy nazwisku jest raczej rzadki – może pojawić się w tłumaczeniu nazwisk obcojęzycznych lub przydomkach postaci historycznych (np. Jan bez Ziemi, Piotr z Lubeki, Jadwiga z Łobzowa) – wówczas pisany jest małą literą. Rodzajnik, jak wiadomo, nie występuje, jednak odnosząc się do greckiego malarza z XVI w., Domenikosa Theotokopulosa, zapisujemy jego pseudonim *El Greco*⁴.

W przypadku określeń wskazujących na pochodzenie osób, możemy zaobserwować następującą różnicę; w języku polskim nazwy mieszkańców części świata (np. Europejczyk, Afrykanka), krajów (np. Polka, Hiszpan), regionów geograficznych (Ślązaczka, Katalończyk), członków narodów, ras i szczepów (np. Żyd, Słowianka, Inka) pisane są wielką literą, w hiszpańskim zapisujemy je małą (*los europeos*, *la polaca*, *el catalán*, *los incas* etc.), choć jeszcze w XVI i XVII wieku, podobnie jak dni tygodnia czy nazwy miesięcy, określenia te zapisywane były majuskułą (OLE 2010: 445).

2| Niewątpliwie jednym z głównych problemów związanych z tłumaczeniem hiszpańskich imion i nazwisk jest ich odmiana w języku polskim. Omawiamy ten problem szczegółowo w artykule „Hiszpańskie imiona i nazwiska w tłumaczeniu poświadczonym na język polski” (Nowakowska-Głuszak 2016).

3| Por. *Diccionario panhispánico de dudas*, 44 (<https://www.rae.es/recursos/diccionarios/dpd>, dostęp 23.10.2019 r.).

4| Por. <https://sjp.pwn.pl/so/El-Greco;4431205.html> (dostęp: 16.12.2019 r.).

Widzimy zatem wyraźnie, że już w zakresie pisowni nazw własnych oraz określeń dotyczących osób ujawniają się istotne różnice ortograficzne między językami polskim i hiszpańskim, które prowadzą do następujących wniosków: a) zasady użycia wielkich liter są zdeterminowane strukturą języka i funkcją jego elementów (np. rodzajnik) i b) mogą ulegać modyfikacjom w wymiarze diachronicznym (nazwy narodowości w hiszpańskim), c) nie są uniwersalne, bywają odmienne w różnych systemach językowych (nazwy narodowości w języku polskim i hiszpańskim), d) zależą od użycia danego wyrażenia w tekście (hiszpańskie nazwiska z rodzajnikiem pisane z imieniem lub bez).

Zasady użycia wielkich liter w tytułach aktów prawnych

Jeśli pisownia określeń dotyczących osób wynika z ogólnych zasad języka, zapis elementów tekstu prawnego czy prawniczego wymaga uwzględnienia czynników definiujących daną sytuację komunikacyjną. W konsekwencji, w procesie przekładu uwzględnić należy nie tylko zasady językowe, ale również normę w obszarze prawa i normę tłumaczeniową (instytucjonalną) (por. Jopek-Bosiacka 2017: 27–28). Normę tłumaczeniową rozumiemy za Jopek-Bosiacką (2017: 29) jako „wskazówki formalne, leksykalno-gramatyczne w danym obszarze komunikacyjnym i dla danego typu tekstu”, zaś normę w obszarze prawa jako „cechy systemu prawnego [danego kraju/obszaru] takie jak spójność i racjonalność oraz zasady prawne obowiązujące w danym systemie i kulturze prawnej, zasady techniki prawodawczej, a także dorobek nauki prawa, doktryny, orzecznictwa” (ibidem). Za podstawowe źródła normy instytucjonalnej dla przekładu tekstów prawnych i prawniczych na język polski uznajemy *Kodeks zawodowy tłumacza przysięgłego* (2018) oraz *Vademecum tłumacza. Wskazówki redakcyjne dla tłumaczy* (2015)⁵ opracowane przez Departament Języka Polskiego przy Dyrekcji Generalnej ds. Tłumaczeń Pisemnych Komisji Europejskiej dla osób przygotowujących w Komisji Europejskiej tłumaczenia na język polski.

Jak stwierdziliśmy na wstępie, błędne użycie wielkich liter może wynikać z generalizacji wcześniej przyswojonych reguł. Wyjaśnijmy zatem, że w obu językach ogólne zasady dotyczące tytułów publikacji i utworów są bardzo podobne: tytuły czasopism, cykli wydawniczych i nazwy wydawnictw seryjnych zapisujemy w całości wielką literą (oczywiście z wyjątkiem przymków, spójników i rodzajników), np. *Literatura na Świecie*, *Linguistica Silesiana*, *Revista de Filología Románica*, przy czym zasada ta nie dotyczy polskich tytułów, które się nie odmieniają (np. *Mówią wieki*, *Do rzeczy*). Gdy mamy do czynienia z jedno- lub wielowyrazowym tytułem utworu literackiego czy naukowego (książką, rozprawą, artykułem) bądź jego rozdziałem, tylko pierwszy wyraz zapisujemy wielką literą.

5| https://ec.europa.eu/translation/polish/guidelines/documents/styleguide_polish_dgt_pl.pdf (dostęp: 20.10.2019 r.).

O ile ogólne zasady pisowni tytułów są zbieżne, zapis tytułów aktów prawnych wykazuje istotne różnice między językiem polskim i hiszpańskim. Rozbieżności pojawiają się także w obszarze normy językowej i normy w obszarze prawa. Wynika to między innymi z funkcji, jaką tytuł pełni w tekstach prawnych.

Tytuł jest integralną częścią aktu prawnego. Spełnia dwie podstawowe funkcje: informacyjną – wskazuje rodzaj aktu i jego pozycję w systemie prawa, organ prawodawczy oraz treść normy – i interpretacyjną, zwłaszcza w zakresie wykładni systemowej i funkcjonalnej (por. Wronkowska/ Zieliński 2004: 57). Jak czytamy w rozdziale 3. *Zasad techniki prawodawczej*⁶ (§ 16.): „W tytule ustawy w oddzielnych wierszach zamieszcza się: 1) oznaczenie rodzaju aktu; 2) datę ustawy; 3) ogólne określenie przedmiotu ustawy”. Datę ustawy poprzedza się zwrotem ‘z dnia’, wskazując następnie cyframi arabskimi dzień, nazwę miesiąca określoną słownie oraz rok (‘r.’), również cyframi arabskimi. Określenie przedmiotu ustawy powinno być możliwie zwięzłe, „jednakże w sposób adekwatnie informujący o jej treści” (ZTP, §18.1.). Może być opisowe – rozpoczynające się od przyimka „o”, pisanego małą literą, lub rzeczowe – rozpoczynające się od wyrazów „Kodeks”, „Prawo” albo „Ordyncja”, „Przepisy wprowadzające ...”, w przypadku gdy ustawa jest ustawą wprowadzającą (ZTP, §19). Ilustrują to przykłady:

USTAWA z dnia 25 listopada 2004 r. o zawodzie tłumacza przysięgłego (Dz.U. 2004 Nr 273 poz. 2702)⁷;

USTAWA z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz.U. 1974 Nr 24 poz. 141);

USTAWA z dnia 16 lipca 2004 r. Prawo telekomunikacyjne (Dz.U. 2004 Nr 171 poz. 1800).

Nieco inną strukturę ma tytuł rozporządzenia (ZTP, §120.4), gdzie podaje się:

- 1) oznaczenie rodzaju aktu, pisane wielkimi literami,
- 2) nazwę organu wydającego rozporządzenie (np. Minister Sprawiedliwości), pisaną wielkimi literami,
- 3) datę rozporządzenia,
- 4) określenie przedmiotu rozporządzenia, poprzedzone wyrażeniem „w sprawie”, np.: *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowego sposobu przeprowadzenia egzaminu na tłumacza przysięgłego.*

W przypadku aktów normatywnych o charakterze wewnętrznym, tj. uchwał i zarządzeń, stosuje się zasady dotyczące rozporządzeń (ZTP, §141).

Zgodnie z zasadami języka polskiego, tytuły ustaw przytaczane w pełnym brzmieniu pisane są wielką literą (*Wielki słownik ortograficzny* PWN, reguła 73),

6| Dalej ZTP.

7| Oryginalna pisownia w aktach prawnych: słowo *ustawa* pisane wersalikami. Podobnie zapisywane jest w tytule *rozporządzenie*.

nazwy skrócone używane w brzmieniu potocznym małą (np. ustawa antyalkoholowa zamiast *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi*). Należy jednak pamiętać, że o ile w przypadku rozporządzenia nazwa aktu prawnego oraz organu je wydającego zgodnie z zasadami techniki prawodawczej pisane są wielką literą (por. ZTP, § 120.4.), co w zasadzie pokrywa się z zasadami ortograficznymi, o tyle słowo „ustawa” traktowane jest w obszarze prawa jako nazwa pospolita wskazująca rodzaj aktu prawnego, zapisywana w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej małą literą, np. „Na podstawie art. 6 ustęp 2 ustawy z 2 czerwca 1992 r. o uprawnieniach do ulgowych przejazdów środkami publicznego transportu zbiorowego (Dz.U. z 2002, Nr 175, poz. 1440, z późn. zm.), zarządza się, co następuje...”. Mamy więc do czynienia z sytuacją, kiedy norma językowa jest niezgodna z normą w obszarze prawa.

Norma tłumaczeniowa (instytucjonalna) zakłada w tym przypadku stosowanie małej litery: „przy przytaczaniu tytułów polskich ustaw, rozporządzeń itp. zaleca się stosowanie małej litery” (*Vademecum tłumacza* 2016: 10, podrozdział 1.2.1.4). Mamy zatem do czynienia z trzema różnymi zaleceniami. Rozwiązaniem wydaje się być w tej sytuacji propozycja Komisji Ortograficzno-Onomastycznej Rady Języka Polskiego:

Jeśli nie stosuje się wersalików, to w pełnych tytułach tych aktów należy odwołać do wielokrotnie już wcześniej przypomnianej zasady zapisu tytułów dokumentów; będzie to zresztą zgodne z zasadą, że każdy wyraz na początku zdania piszemy wielką literą. Jeśli zaś nazwa aktu prawnego pojawia się w tekście ciągłym – stosować się do zwyczaju prawnego, czyli zapisywać ją od małej litery. [...] Obowiązuje oczywiście zasada zapisu skróconych nazw dokumentów od małych liter. A zatem zawsze: rozporządzenie (WE) nr 123/2004; niniejsze rozporządzenie.⁸

W przypadku tytułów kodeksów, norma językowa (WSO PWN, reguła 73), w obszarze prawa (ZTP, §19 pkt 2) i instytucjonalna (*Vademecum tłumacza* 2016, podrozdział 1.2.1.4) wykazują zbieżność: tylko pierwszy wyraz piszemy wielką literą (np. Kodeks cywilny, Kodeks pracy), chyba że tytułów używamy w znaczeniu opisowym (np. „Konieczne są zmiany w kodeksie pracy...”).⁹

W języku hiszpańskim obowiązują nieco odmienne zasady ortograficzne odnośnie tytułów aktów prawnych: wielką literą należy pisać wszystkie znaczące elementy (głównie rzeczowniki i przymiotniki) tytułu dokumentów oficjalnych i historycznych (porozumienia, konwencje, deklaracje itp.) oraz tekstów i dokumentów o charakterze prawnym (kodeksy, rozporządzenia, ustawy, dekrety

8| *Wielkie i małe litery w tekstach UE – ustalenia Zespołu Rady Języka Polskiego ds. Współpracy z Tłumaczami UE, poczynione na posiedzeniu Komisji Ortograficzno-Onomastycznej RJP 2 XII 2005 r. z uzupełnieniami z dnia 30.12.2005 r.*

9| Podobnie słowa: *Ordynacja, Prawo, Karta*, ponieważ właśnie od nich rozpoczyna się nazwa własna ustawy.

itp.), np. *Código Civil*¹⁰, *Acta Única Europea, Ley 40/1998, de 9 de diciembre, del Impuesto sobre la Renta de las Personas Físicas y otras Normas Tributarias, Ley Orgánica 3/1981, de 6 de abril, del Defensor del Pueblo, Real Decreto 125/1988.* (OLE 2010: 491). Jeśli tytuł ustawy, ze względu na swój opisowy charakter, jest zbyt długi (np. *Ley 17/205, de 19 de julio, por la que se regula el permiso y la licencia de conducción por puntos y se modifica el texto articulado de la ley sobre tráfico, circulación de vehículos a motor y seguridad vial*), wielką literą pisany jest tylko pierwszy element¹¹. W hiszpańskim słowniku wielkich i małych liter pod hasłem *ley* (pol. prawo, ustawa) czytamy:

Oficjalny zapis: *Ley Orgánica 15/1999, de 13 de diciembre, de Protección de Datos de Carácter Personal*. Zapis powszechnie stosowany: *ley orgánica de Protección de Datos*, a nawet *ley de Protección de Datos* (jak widać, w dwóch ostatnich przypadkach nie ma powodu zapisywać słowo *ley* [pol. ustawa] wielką literą, gdyż nie chodzi o oficjalną nazwę tej ustawy)¹² (Martínez de Sousa 2010: 173, tłum. A.N-G).

Zgodnie z zasadami ortograficznymi języka hiszpańskiego, używając skróconej nazwy ustawy (np. *El informe ambiental de actividades debe ser público de acuerdo con la Ley 2/2002*) zachowujemy wielką literę, chyba że określenia typu *ley, decreto* itd. używamy w znaczeniu ogólnym. Gdy w hiszpańskim tekście używamy nazwy opisowej lub nazwy potocznej ustawy, należy ją, podobnie jak w polskim, zapisać małą literą (np. *ley de extranjería* zamiast *Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre Derechos y Libertades de los Extranjeros en España y su Integración Social*). Wyjątkiem jest rzeczownik *constitución*, który, stosowany jako skrócona forma najważniejszego aktu prawnego powinien być zapisywany wielką literą (np. *los padres de la Constitución; la Constitución española*)¹².

Ciekawą i istotną z punktu widzenia przekładu tekstów prawnych i prawniczych kwestią jest zapis skrótów kodeksów i dzienników urzędowych. W przypadku skrótów nazw kodeksów *Słownik skrótów i skrótowców* (Podracki 1999) podaje jako prawidłowy skrót tytułu Kodeks cywilny – k.c. lub kc, jednak Jopek Bosiacka (2017: 34) wskazuje, że w obszarze prawa możemy spotkać następujące zapisy: kc. k.c., KC. W hiszpańskim skrót ten zapisywany jest wielkimi literami i bez kropek: *Código Civil – CC; Código Penal – CP*¹³. Taka pisownia może w tłumaczeniu na język polski prowadzić do błędnego zapisu (wielką literą) elementów rozwiniętej nazwy.

10| Martínez de Sousa (2010: 122) jako prawidłową podaje pisownię: *el Código civil*.

11| Ponadto w tekście zaleca się zapisywanie kursywą lub w cudzysłowie całego tytułu, by wskazać wyraźnie jego zakres.

12| Zasada nie dotyczy liczby mnogiej, np. *las primeras constituciones bolivianas, una nueva constitución* (por. OLE 2010: 492).

13| Część ustawy, tj. *artículo, apartado, inciso* i ich skróty (odpowiednio: *art., apdo., inc.*) piszemy małą literą (OLE 2010: 491).

Zgodnie z *Uchwałą nr 13 Rady Języka Polskiego w sprawie zapisu skrótu tytułu Dziennik Ustaw / Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*

poprawny skrót tytułu *Dziennik Ustaw/ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* to *DzU* albo *Dz.U.* Jeśli skrótu wymaga szczegółowy zapis miejsca umieszczenia aktu prawnego, zapis ten należy skrócić według wzoru: *DzU/ Dz.U. (RP) nr 15, poz. 30, z późn. zm.*).¹⁴

Niekiedy skrót zapisywany jest ze spacją: *Dz.U.* (por. Jopek-Bosiacka 2017: 35). Hiszpańskim odpowiednikiem *Dziennika Ustaw* jest *Boletín Oficial del Estado*¹⁵ (por. Komarnicki/ Komarnicki 2005: 25), którego poprawny skrót to *BOE*, choć można spotkać się z zapisem *B.O.E.*¹⁶. Zaznaczyć tu jednak należy, że w tłumaczeniu poświadczonym, zgodnie z par. 55.3 *Kodeksu zawodowego tłumacza przysięgłego* (2018), „nazw dzienników promulgacyjnych i urzędowych nie tłumaczy się, tłumacz może jednak poprzedzić przytoczony skrót krótkim opisowym odpowiednikiem w języku docelowym”.

Analiza porównawcza zasad pisowni wielkich liter w tytułach aktów prawnych i prawniczych pokazuje, że rozbieżność zasad ortograficznych na poziomie języka ogólnego staje się jeszcze wyraźniejsza w obrębie tekstów specjalistycznych. Przyczyny tego zjawiska leżą w możliwości wystąpienia w różnych konfiguracjach niezgodności na poziomie normy językowej, normy w zakresie prawa i normy instytucjonalnej. Jak pokazaliśmy na przykładzie języka polskiego, z odmiennymi zasadami mamy do czynienia niekiedy już w obrębie jednego systemu. Nie mniej istotny jest kontekst wypowiedzi (akt prawny/ inny tekst, na początku/ w tekście), który należy uwzględnić w procesie przekładu i funkcja, w jakiej analizowana jednostka występuje (w znaczeniu ogólnym/ w znaczeniu jednostkowym, forma pełna/ forma skrócona). Oznacza to, że słownik ortograficzny lub specjalistyczny nie jest w stanie jednoznacznie określić poprawnej formy.

Podsumowanie

Zaprezentowana w artykule analiza pokazuje złożoność poruszanej problematyki i może stanowić istotną wskazówkę dla polskich tłumaczy języka hiszpańskiego.

14| *Uchwała ortograficzna nr 13 Rady Języka Polskiego w sprawie zapisu skrótu tytułu Dziennik Ustaw/ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (przyjęta na XXII posiedzeniu plenarnym dn. 15 maja 2006 r.* http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=85:zapis-skrotu-tytuu-qdziennik-ustawqdzienik-ustaw-rzeczypospolitej-polskiej&catid=43&Itemid=59 (22.10.2019).

15| Supera-Markowska (2009: 20) tłumaczy nazwę *Boletín Oficial del Estado*: Biuletyn Urzędowy Państwa.

16| Np. podręcznik *El español por profesiones. Comercio exterior* (Aguirre/ Rother 1999: 70). Co ciekawe, w słowniczku na końcu książki znajdziemy *BOE*.

Ponadto pozwala wyciągnąć wnioski o znacznie szerszym i bardziej ogólnym charakterze:

1. Zasady użycia wielkich liter nie mają uniwersalnego charakteru, mogą być odmienne w języku wyjściowym i docelowym;
2. Różnice w użyciu wielkich liter mogą wynikać z cech danego systemu językowego oraz normy językowej, która może ulegać modyfikacji na przestrzeni czasu;
3. W przypadku tłumaczenia specjalistycznego, zarówno na etapie interpretacji oryginału, jak i przekładu, należy uwzględnić czynniki pozajęzykowe, w przypadku tekstów prawnych i prawniczych są to norma tłumaczeniowa i norma w obszarze prawa;
4. W wielu przypadkach zastosowanie wielkiej litery jest zdeterminowane użyciem wyrażenia w konkretnym tekście, co skutkuje tym, że właściwy zapis nie zawsze może być wskazany w słowniku ortograficznym bądź specjalistycznym.

Obok przedstawionych powyżej wniosków musimy również odnieść się do dwóch kwestii, które, choć nie ujawniły się w zaprezentowanej analizie, są ściśle związane z omawianą problematyką. Pierwszą z nich jest tzw. uzus, czyli „przyjęty w danej społeczności sposób posługiwania się systemem językowym, jego jednostkami i regułami ich łączenia” (Polański 2003: 623). W przypadku języka prawniczego mamy do czynienia z bardzo dużą i niejednorodną wspólnotą praktyków (*community of practice*) (Wenger 1998), która, w ramach swojego funkcjonowania i wchodząc w relacje z przedstawicielami innych zawodów (policja, urzędnicy itd.), tworzy, powiela i rozpowszechnia pewne, niejednokrotnie błędne formy i użycia języka. Przykładem jest widoczna w hiszpańskich wyrokach sądowych tendencja do zapisywania wielką literą określeń dotyczących przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości (sędzia, prokurator, adwokat itd.). Jak wskazuje raport przygotowany przez Komisję ds. Modernizacji Języka Prawnego (*Comisión para la Modernización del Lenguaje Jurídico*), działającą przy hiszpańskim Ministerstwie Sprawiedliwości, pt. *Estudio de campo: lenguaje escrito* (2015)¹⁷, nie tylko jest ona niezgodna z obowiązującą normą językową (*norma del estándar panhispánico*), ale sugeruje również nadrzędność instytucji wobec obywatela (w tych samych wyrokach określenia typu: powód, pozwany, oskarżony, pisane są małą literą), co nie odzwierciedla właściwie relacji państwo – obywatel we współczesnym demokratycznym państwie prawa (por. Tomás Ríos 2005).

Pojawia się zatem pytanie, jak traktować uzus i czy może on zastąpić normę. Musimy przede wszystkim stwierdzić, że choć uzus może w dłuższej perspektywie zmodyfikować normę językową, „nie wystarcza powszechność w jednym środowisku, w jednej odmianie języka” (Polański 1999: 623). Poza tym uzus

17| <https://lenguajeadministrativo.com/wp-content/uploads/2015/10/CMLJ-Lenguaje-escrito.pdf> (dostęp 9.09.2019).

oceniany jest zawsze w relacji zgodności z normą, jeśli jest od niej inny, stanowi odstępstwo, naruszenie normy. W przypadku tłumaczenia specjalistycznego „może mieć znaczenie przy braku normy, ale nie może być niezgodny z normą” (Jopek-Bosiacka 2017: 38). W takiej sytuacji powinien być traktowany jako błąd.

Dotykamy w ten sposób kolejnej ważnej kwestii, a mianowicie błędów w oryginale. Jak stwierdza Gómez Font (2009), hiszpańskie teksty prawne i prawnicze dalekie są od ortograficznego ideału. Potwierdza to zresztą wspomniany wyżej raport. Hiszpańscy językoznawcy mówią nawet o swego rodzaju majuskulizmie (*mayusculismo*) polegającym na patologicznej tendencji do nadmiernego, nieuzasadnionego i niejednorodnego użycia wielkich liter wbrew normom języka hiszpańskiego (Montolío Durán 2012: 78). Przypadek hiszpański z pewnością nie jest wyjątkiem; jak czytamy w ustaleniach Zespołu Rady Języka Polskiego ds. Współpracy z Tłumaczami UE¹⁸ (punkt 2.) polscy tłumacze także borykają się z trudnościami ortograficznymi, które wynikają m.in. z wpływu języka angielskiego, niepoprawnego rozwijania skrótowców oraz ogólnej tendencji do różnicowania zapisu wynikającej przede wszystkim z zasady stosowania wielkiej litery ze względów grzecznościowych.

Jak zatem powinien postąpić tłumacz w przypadku stwierdzenia w oryginale błędnego użycia wielkich liter? *Kodeks zawodowy tłumacza przysięgłego* (2018) zaleca, by nie oddawać w tłumaczeniu błędów językowych, jeżeli nie mają wpływu na treść dokumentu i nie stanowią jego ważnych elementów¹⁹ (par. 58). Oznacza to w praktyce, że tłumacz powinien mieć świadomość złożoności problemu i przyjąć krytyczną postawę wobec oryginału i kompetencji językowych nadawcy.

Bibliografia

- Aguirre Beltrán, Blanca/ Rother, Klaus (1999). *El español por profesiones. Comercio exterior*. Madrid.
- Comisión para la Modernización del Lenguaje Jurídico (2015). *Estudio de campo: lenguaje escrito*. Madrid: Ministerio de Justicia. (<https://lenguajeadministrativo.com/wp-content/uploads/2015/10/CMLJ-Lenguaje-escrito.pdf>, dostęp 23.10.2019 r.).
- Departament Języka Polskiego. Dyrekcja Generalna ds. Tłumaczeń Pisemnych. Komisja Europejska (2016). *Vademecum tłumacza. Wskazówki redakcyjne dla tłumaczy*. (https://ec.europa.eu/translation/polish/guidelines/documents/styleguide_polish_dgt_pl.pdf, dostęp 20.11.2019 r.).

18| http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1107:wielkie-i-mae-litery-w-tekstach-ue&catid=44&Itemid=145 (23.10.2019).

19| Musimy jednak pamiętać, że w niektórych przypadkach użycie wielkiej litery ma znaczenie, por. Witorska (2015).

- Gómez Font, Alberto (2009). „Abogacía y corrección idiomática”. W: *Revista de Lengua i Dret* 51. S. 187–200.
- Jopek-Bosiacka, Anna (2017). „Między normą a uzusem. O roli teorii prawa i doktryny w procesie oceny jakości przekładu prawnego”. W: Walkiewicz, B./ Kęsicka, K (red.) *Norma a uzus II. Przekład specjalistyczny w perspektywie globalizacji*. Poznań. S. 27–40.
- Kłosińska, Anna (red.) (2004). *Słownik ortograficzny PWN*. Warszawa.
- Kodeks zawodowy tłumacza przysięgłego* (2018) (<https://tepis.org.pl/wp-content/uploads/Kodeks-zawodowy-t%C5%82umacza-przysięg%C4%99g%C5%82e-go-2018.pdf>, dostęp 23.10.2019 r.).
- Komarnicki, Mieczysław/ Komarnicki, Igor (2005). *Diccionario de terminología jurídica español-polaco*. Warszawa.
- Kozłowska, Zofia (2002). „O błędach językowych w tekstach polskich przekładów”. W: Kopczyński, A./ Zaliwska-Okrutna, U. (red.) *Język rodzimy a język obcy, komunikacja, przekład, dydaktyka*. Warszawa. S. 137–147.
- Kubacki, Artur D. (2012). *Tłumaczenie poświadczone. Status, kształcenie, warsztat i odpowiedzialność tłumacza przysięgłego*. Warszawa.
- Martínez de Sousa, José (2010). *Diccionario de uso de las mayúsculas y minúsculas*. Gijón.
- Montollo Durán, Estrella (red.) (2012). *Hacia la modernización del discurso jurídico*. Barcelona.
- Nowakowska-Głuszak, Anna (2016). „Hiszpańskie imiona i nazwiska w tłumaczeniu poświadczonym na język polski”. W: *Legilingwistyka Porównawcza* 25/2016. S. 79–94.
- Pisarska, Alicja/ Tomaszewicz, Teresa (1998). *Współczesne tendencje przekładowe*. Poznań.
- Podracki, Jerzy (1999). *Słownik skrótów i skrótowców*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Polański, Edward (red.) (2016). *Wielki słownik ortograficzny PWN*. Warszawa.
- Polański, Kazimierz (red.) (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław.
- Real Academia Española (2010). *Ortografía de la lengua española*. Madrid.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”* (Dz.U. 2016 poz. 283). (<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021000908/O/D20020908.pdf>, dostęp 20.11.2019 r.).
- Supera-Markowska, Maria (2009). *Zarys prawa hiszpańskiego i polskiego*. Warszawa.
- Tomas Ríos, José (2005). „Las sentencias judiciales, estudio y análisis sociolingüístico”. W: *Tonos. Revista Electrónica de Estudios Filológicos* 9. (<https://www.um.es/tonosdigital/znum9/corpora/juridicos.htm>, dostęp 23.10.2019 r.).

.....

Uchwała ortograficzna nr 13 Rady Języka Polskiego w sprawie zapisu skrótu tytułu Dziennik Ustaw/ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (przyjęta na XXII posiedzeniu plenarnym dn. 15 maja 2006 r. (http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=85:zapis-skrotu-tytuu-qdziennik-ustawqdziennik-ustaw-rzeczypospolitej-polskiejq&catid=43&Itemid=59, dostęp 22.10.2019 r.).

Wenger, Etienne (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. New York.

Wielkie i małe litery w tekstach UE – ustalenia Zespołu Rady Języka Polskiego ds. Współpracy z Tłumaczami UE, poczynione na posiedzeniu Komisji Ortograficzno-Onomastycznej RJP 2 XII 2005 r. z uzupełnieniami z dnia 30.12.2005 r. (http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1107:wielkie-i-mae-litery-w-tekstach-ue&catid=44&Itemid=145, dostęp 23.10.2019 r.).

Witowska, Alicja (2015). „Pisownia dużą literą w tekstach polskich aktów prawnych”. W: *Przegląd Legislacyjny* 3(93). S. 145–157.

Wronkowska, Sławomira/ Zieliński, Maciej (1993). *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*. Warszawa.

Anna Nowakowska-Głuszak

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wydział Humanistyczny

Instytut Językoznawstwa

ul. gen S. Grota-Roweckiego 5

41–200 Sosnowiec, Polska

anna.nowakowska-gluszak@us.edu.pl

ORCID: 0000–0002–8246–9480

Anna Paszkowska

Uniwersytet Śląski w Katowicach/ Polska

Kultowy film a przekład – za i przeciw

ABSTRACT

Film classics versus translation – pros and cons

This article is devoted to the translation of the film *Sara* done using the voice-over technique and subtitles. The analysed film is one of the Polish classic film productions of the '90s. The peculiar character of film dialogues requires that the translator adopts translation techniques which do not conform with technical requirements for selected techniques that are applied in audio-visual translation. The viewer needs to have additional competences including the knowledge of linguistic norms, cinematographic traditions, customs, etc., in order to get a proper understanding of a specific scene.

Keywords: audiovisual translation, film translation, film classic, *Sara*

Przekład filmowy często nazywany jest złem koniecznym. Takie stwierdzenie można odnaleźć w wielu pracach poświęconych analizie tłumaczeń audiowizualnych. Właśnie tak pisze o nim na przykład Teresa Tomaszekiewicz (2006: 123), powołując się na prace francuskich badaczy G. Gauthiera i L. Marleau, którzy jako pierwsi użyli tego sformułowania w odniesieniu do tłumaczeń materiałów audiowizualnych. Jego akceptacja może sugerować, że żadna z dostępnych technik tłumaczenia audiowizualnego nie daje możliwości wykonania zadowalającego przekładu. Wynika to ze specyfiki materiału filmowego, który łączy w sobie komunikaty dźwiękowe i wizualne (por. Szarkowska 2009). Zarówno jedno, jak i drugie mogą mieć charakter werbalny, jak i niewerbalny. I chociaż głównym obiektem zainteresowania tłumaczy audiowizualnych są dialogi filmowe, czyli komunikaty werbalne przekazywane kanałem dźwiękowym (Gorškova 2006: 14), to jednak pozostają one w korelacji ze stroną wizualną filmu. Ta współzależność

obrazu i dźwięku w filmie nakłada na tłumaczy szereg ograniczeń technicznych. Są one uwarunkowane wybraną techniką tłumaczenia, jednak wszystkie mają element wspólny, którym jest długość tekstu. Niezależnie bowiem od tego, czy tekst audiowizualny tłumaczony jest techniką napisów, dubbingiem czy też *voice-overem*, tłumacz nie może dodać do niego komentarzy objaśniających kontekst kulturowy lub intertekstualny, które często są niezbędne do właściwego zrozumienia sceny.

W niniejszym artykule chciałabym poruszyć problem tłumaczenia dialogów filmowych, których zrozumienie wymaga od widza dodatkowych kompetencji. Mam tu na myśli przede wszystkim znajomość norm językowych, tradycji kinematograficznych, obyczajów, sytuacji społecznej i in. W charakterze materiału egzemplifikacyjnego wykorzystałam rosyjski przekład polskiego filmu sensacyjnego z 1997 roku pt. *Sara* w reżyserii Macieja Ślesickiego. Analizowane przeze mnie przekłady zostały wykonane techniką *voice-over* oraz napisów. Oba warianty są popularne, jednak przy żadnym nie podano nazwiska tłumacza. Tłumaczenie techniką wielogłosowego *voice-overa* zostało zrealizowane profesjonalnie. Z kolei w przypadku analizowanych tutaj napisów istnieje duże prawdopodobieństwo, że jest to przekład amatorski. Można tak sądzić, bowiem jego autor nie zawsze przestrzega określonych wymogów technicznych, w szczególności zaś tych, które mówią o długości tekstu tłumaczenia. Zaproponowane w nich rozwiązania mogą jednak stanowić ciekawą podstawę porównania oraz interesujący materiał badawczy.

Film *Sara* zyskał w polskiej kulturze miano produkcji kultowej. Stało się tak za sprawą kilku czynników – m.in. niebanalnej fabuły, a także znakomitych kreacji aktorskich. Film został pozytywnie przyjęty również w Rosji, zyskując tam bardzo dużą popularność. Nie ulega też wątpliwości, że wykonanie nowej wersji językowej takiego filmu jest dla tłumacza dużym wyzwaniem. Wymaga od niego doskonałej znajomości obu języków oraz kultur. Tylko wszechstronne przygotowanie pozwoli dostrzec elementy implicytne, odniesienia intertekstualne i in., które mogą mieć wpływ na proces tłumaczenia.

W omawianym filmie na uwagę zasługuje już sam jego tytuł. Dla odbiorców rosyjskojęzycznych został przełożony jako *Охранник для дочери*. Taka decyzja tłumacza ma jednak konsekwencje – jest nią tutaj zmiana tytułowego bohatera – w polskiej wersji bohaterką jest Sara – córka polskiego gangstera, w rosyjskiej zaś – jej ochroniarz – Leon. Jednakże z uwagi na fakt, że na plakatach reklamujących film widnieją zdjęcia obojga bohaterów, zmiana ta dla rosyjskojęzycznego widza nie wydaje się szczególnie istotna. Istotna może być jednak próba odpowiedzi na pytanie, czym została ona spowodowana? Jak się wydaje, może to wynikać z pewnych skojarzeń, które uruchamia imię głównej bohaterki – Sary. W środowisku widzów rosyjskojęzycznych imię to wywołuje asocjacje z kulturą żydowską, ponieważ postać o takim imieniu jest bohaterką licznych

anegdot dotyczących właśnie Żydów. Zachowanie oryginalnego tytułu mogłoby więc błędnie sugerować inną niż w rzeczywistości tematykę filmu. Rosyjski tytuł natomiast wskazuje od razu na gatunek filmowy, do którego należy omawiana produkcja (por. Berezowski 2004). Dzięki temu widz spodziewa się, że będzie miał do czynienia z filmem akcji. Niestety konsekwencją tych zmian są też pewne straty. Przy takim rozwiązaniu nie ma bowiem możliwości zachowania tradycji kinematograficznych, do których może być przywiązany uważny i bardziej wyrafinowany widz – wszystkie filmy reżyserowane w tym okresie przez Ślesickiego mają tytuły czteroliterowe: *Tato* (premiera w 1995 roku), *Sara* (premiera w 1997 roku), *Show* (premiera w 2003 roku) (Pazura 2017a; 2017b).

W procesie analizy tłumaczenia *Sary* okazało się, że szczególnych zabiegów tłumaczeniowych wymagały kwestie Cezarego – jednego z ochroniarzy tytułowej (w oryginalnej wersji) bohaterki. Dzięki grze aktorskiej, specyficznej i nieudbanej wymowie, nieprawidłowej intonacji oraz akcentacji bohater, w którego się wciela Cezary Pazura, jest odbierany jako osoba prosta, niewykształcona i mało inteligentna. Był to, oczywiście, efekt zamierzony (Pazura 2017a; 2017b). Indywidualne cechy języka, w tym również wymowy, są od zawsze istotnym środkiem kreowania filmowych bohaterów. Pełnią one wiele funkcji. Mogą na przykład, jak to ma miejsce w omawianym filmie, być źródłem informacji o wykształceniu bohatera, mogą wskazywać na jego brak obycia, mogą być także nośnikami informacji o jego pochodzeniu lub przynależności do określonej grupy społecznej lub zawodowej. Zastosowane środki językowe i ewentualne przesunięcia semantyczne mają też istotny wpływ na system oceny bohatera przez widza należącego do innej przestrzeni kulturowej. Istotne jest to, że takie komunikaty rzadko są przekazywane innym kanałem, na przykład opisem narratorskim. Wymagają one od widza spostrzegawczości, absorbują jego uwagę, dzięki czemu wciągają go w rzeczywistość wykreowaną w filmie. Ich rola jest więc znacząca, co powinno znaleźć odzwierciedlenie w przekładzie, mimo że nie każda technika tłumaczenia audiowizualnego daje takie możliwości. W dubbingu podczas nagrywania dialogów na nowo aktorzy mogą wypowiadać przetłumaczony tekst, nadając mu cechy analogiczne do tych w oryginale. Analizowane przeze mnie przekłady zostały jednak wykonane prostszymi w realizacji i bardziej rozpowszechnionymi technikami, tj. za pomocą *voice-over* oraz napisów. Nie pozbawiają one filmu oryginalnej ścieżki dźwiękowej, chociaż *voice-over* w nią ingeruje. Mimo to nie zmienia kanału komunikacji – dialogi wypowiedane w filmie, zostają przetłumaczone w formie dźwiękowej. Napisy nie naruszają oryginalnego dźwięku, jednak zmieniają kanał komunikacji. Tekst wypowiedany w formie przekazu ustnego zostaje przedstawiony widzowi w formie pisanej. Powyższe techniki dają tłumaczowi możliwość przekazu implicytnej informacji oryginału, jednakże z wykorzystaniem innych środków. Można to zilustrować następującymi przykładami:

Tabela 1: Dialog z filmu „Sara” (1997), reżyseria i scenariusz: Maciej Ślesicki

Cezary: <i>Słyszałem!</i>	
Voice-over <i>Я все слышал!</i>	Napisy <i>Я тебя, как бы, слышал.</i>

Tabela 2: Dialog z filmu „Sara” (1997), reżyseria i scenariusz: Maciej Ślesicki

Cezary: <i>Chciała potańczyć.</i>	
Voice-over <i>Хотела потанцевать.</i>	Napisy <i>Ну, ей, вроде как, потанцевать захотелось.</i>

Tabela 3: Dialog z filmu „Sara” (1997), reżyseria i scenariusz: Maciej Ślesicki

Cezary: <i>Szefie, zarzyga nam cały samochód.</i>	
Voice-over <i>Он же нам всю машину заблюет, шеф.</i>	Napisy <i>Босс, да он же, тупа, всю машину заблюет.</i>

Tłumaczenie w formie *voice-over* jest zgodne z oryginałem na poziomie semantycznym i stylistycznym. Zaproponowany wariant jest dostosowany do wymogów technicznych stawianych liście dialogowej przeznaczonej do odczytania przez lektora. Tekst jest spójny, poprawny i bliższy językowi literackiemu, który jest preferowany w przypadku techniki *voice-over*. W napisach zaś pojawiają się wtrącenia, których nie ma w oryginale, tłumaczenia są ponadto znacznie dłuższe. Ze strony technicznej takie rozwiązanie wymusza większe niż dopuszczalne tempo czytania. Przypomnijmy, że napis, zgodnie z wypracowanymi wymogami, powinien być wyświetlany tak długo, jak długo słyhać oryginalny tekst (Adamowicz-Grzyb 2013: 107). W zaproponowanym wariantcie okazuje się to niemożliwe, np. krótka fraza *Chciała potańczyć* jest tłumaczona za pomocą napisu *Ну, ей, вроде как, потанцевать захотелось*, który składa się z 42 znaków. Przy ekspresowym czasie wyświetlania napisu, tj. 15 znaków na sekundę (komfortowe tempo to 10 znaków na sekundę) (Adamowicz-Grzyb 2013: 105), napis powinien być widoczny około 3 sekund, podczas gdy tekst oryginalny słyhać mniej niż jedną sekundę. Jest to poważne naruszenie wymogów technicznych. Z drugiej strony jednak takie tłumaczenie o wiele lepiej przekazuje cechy charakteru bohatera. Wykorzystane wtrącenia – *как бы, вроде как, тупа* – są typowe dla języka potocznego i pojawiają się konsekwentnie w całym filmie, stanowiąc istotny element kreowania danej postaci. Nagromadzenie tych elementów językowych zwraca uwagę widza na fakt, że język Cezarego jest niedbały. Odczucia widza

rosyjskiego mogą więc być zbliżone do odczuć polskiego widza, który dostrzega niedbałą wymowę bohatera.

Nieoczywistą grę językową, której zrozumienie wymaga od widza kompetencji filologicznych, zauważamy w kolejnym przykładzie:

Tabela 4: Dialog z filmu „Sara” (1997), reżyseria i scenariusz: Maciej Ślesicki

<p>Sara: <i>Raz, dwa, trzy, już zamarzałam na tej ulicy. Wszędzie bandyci i złodzieje, zaraz mnie zgwałcą... mam nadzieję. Moi goryle się pochowali, pewnie tata ich wywali.</i></p>	
<p>Voice-over <i>Раз, два, три, я уже тут замёрзла. Вокруг одни бандиты и убийцы, сейчас меня изнасилуют – я надеюсь. Мои охранники исчезли, я уверена, что отец их уволит.</i></p>	<p>Napisy <i>Раз, два, три. Я мерзну тут на улице. Кругом одни воры и бандиты... которые только и мечтают меня изнасиловать... надеюсь. Итак, мои охранники испарились; уверена, папа их уволит.</i></p>

Wypowiadany przez Sarę tekst ma formę wierszowaną. Jest to rymowanka, którą bohaterka układa „na szybko”, mówiąc do swoich ochroniarzy przez krótkofalówkę. W jej wypowiedzi między kolejnymi wersami, a zwłaszcza na końcu, pojawiają się pauzy, które sugerują poszukiwanie rymu. W tej replice forma jest zdecydowanie ważniejsza od treści. Aby słowo *ulicy* rymowało się z *trzy* Sara przenosi akcent na ostatnią sylabę, czyli niezgodnie z normami języka polskiego. Po słowach *zaraz mnie zgwałcą* pojawia się dłuższa pauza, po której Sara dodaje *mam nadzieję*. Ta fraza rymuje się, co prawda, ze słowem *złodzieje*, lecz semantycznie stoi w sprzeczności ze słowami, które pojawiają się wcześniej (*gwałt* oznacza brak zgody, natomiast *nadzieja* sugeruje chęć lub życzenie). W obu wariantach rosyjskiego przekładu zachowano stronę semantyczną, jednak zupełnie zrezygnowano z formy. Dialogi w języku rosyjskim nie tworzą analogicznej rymowanki, nie zachowano obecnego w oryginale humoru. Ponadto sama scena w rosyjskiej wersji językowej pozostaje niezrozumiała, może nawet negatywnie kształtować ocenę bohaterki w oczach widzów.

Tekst dialogu filmowego ma imitować rozmowę w naturalnej sytuacji komunikacyjnej, jego zadaniem jest nie tylko przekazywać widzowi treści fabularne, lecz także informacje o bohaterach, ich relacjach, pochodzeniu itd. (Karpiński 2006: 246–264). Wypowiedziane w filmie kwestie mogą mieć również charakter oceniający. Właściwe odczytanie informacji przekazanych nie wprost pozwala

widzowi lepiej zrozumieć intencje bohatera. Dlatego też podczas procesu przekładu należy uwzględnić możliwe konotacje, jakie wywołują u rodzimych odbiorców słowa wykorzystane w poszczególnych replikach.

Elementu oceny można doszukać się w następującym dialogu:

Tabela 5: Dialog z filmu „Sara” (1997), reżyseria i scenariusz: Maciej Ślesicki

Ochroniarz: <i>Gdzie, gdzie, dokąd? Gdzie pijaku? Gdzie się szwendasz?</i>	
Voice-over <i>Друщущие, ты куда? Ты куда собрался?</i>	Napisy <i>Эй, а ты куда, приятель?</i> <i>Ты хоть соображаешь,</i> <i>куда тебя занесло?</i>

W obu wariantach przekładu słowo *pijak*, które w języku polskim jest elementem oceny zdecydowanie negatywnej, przetłumaczone zostało za pomocą ekwiwalentów *друщущие*, *приятель*. Są to określenia pobłażliwe, wywołujące pozytywne asocjacje. Trudno uzasadnić takie decyzje tłumaczy, tym bardziej, że stoją one w sprzeczności z warstwą wizualną – na ekranie widać agresywną reakcję ochroniarza. Chwilę później z ust Józefa, ojca Sary i szefa mafii, pada następująca fraza:

Tabela 6: Dialog z filmu „Sara” (1997), reżyseria i scenariusz: Maciej Ślesicki

Józef: <i>Jasiu, wyprowadź pana.</i>	
Voice-over <i>Ян, выведи его отсюда.</i>	Napisy <i>Ясь, выпроводи его отсюда.</i>

W cytowanej powyżej replice należy zwrócić uwagę na formę deminutywną imienia ochroniarza, do którego zwraca się Józef, oraz formę grzecznościową – *pan*, w odniesieniu do przybyłego gościa. W tej scenie istotny jest kontrast między uprzejmą na poziomie językowym prośbą a brutalnym zachowaniem ochroniarzy, które widz obserwuje na ekranie. Różnica w stylu wypowiedzi Józefa oraz jego ochroniarzy jest utrzymywana przez całą tę scenę i kolejne. Taki chwyt jest jednym z elementów budowania napięcia i odzwierciedla grę aktorską. Powinien więc zostać zaznaczony w przekładzie. Zaproponowane tłumaczenie jest jednak neutralne – zamiast *Jasia* w *voice-overze* pojawia pełna wersja imienia – *Ян*, zwrot adresatywny *pan* natomiast zostaje zastąpiony zaimkiem osobowym *ego*. Jedynie w tłumaczeniu napisowym pojawia się w języku rosyjskim zdrobnienie imienia w postaci nietypowej dla języka rosyjskiego, a mianowicie *Ясь*.

W filmie znajdują się również liczne odniesienia do elementów polskiej rzeczywistości lat dziewięćdziesiątych. Nie wszystkie udało się zachować czy

przekazać w nowej wersji językowej. Problemy tłumaczeniowe spowodowane takim właśnie odniesieniem można dostrzec w replikach przytoczonych poniżej:

Tabela 7: Dialog z filmu „Sara” (1997), reżyseria i scenariusz: Maciej Ślesicki.

Leon: <i>Ta kobieta z wdzięczności dała mi Zeptera.</i>	
Voice-over <i>Эта женщина дала мне в благодар- ность кастрюлю.</i>	Napisy <i>Эта женщина отблагодарила меня вот этой кастрюлей.</i>

Tabela 8: Dialog z filmu „Sara” (1997), reżyseria i scenariusz: Maciej Ślesicki

Józef: <i>Wiesz, że za rok będę bardziej legalny niż prezydent Kwaśniewski?</i> Leon: <i>To znaczy, że obronisz pracę magisterską?</i>	
Voice-over – <i>Знаешь, через год я буду более легаль- ным, чем президент Квасневский?</i> – <i>Ты защитишь диплом магистра?</i>	Napisy – <i>Ты в курсе, что в будущем году я стану легальней, чем сам президент Квасневский?</i> – <i>Ты имеешь в виду, когда получишь своего магистра?</i>

W pierwszym przykładzie marka garnków, która w latach dziewięćdziesiątych kojarzyła się w Polsce z produktem wysokiej jakości, dla wielu niedostępnym, została przetłumaczona za pomocą generalizacji – zamiast *Zeptera* (wywołującego u polskiego odbiorcy liczne pozytywne konotacje) w obu tłumaczeniach pojawia się neutralny ekwiwalent – *кастрюля* (pol. *garnek*). Humorystyczny wydźwięk tej sceny zostaje podkreślony przez obraz. Leon, wracając z misji wojskowej, pokazuje żonie gazetę, w której zamieszczono zdjęcie wiejskich kobiet. Jedna z nich trzyma nad głową wspomniany garnek. Ewidentnie nie pasuje on do reszty fotografii, przez co skupia na sobie całą uwagę. Powiązanie dialogu z fotografią udało się przekazać autorowi napisów, który doprecyzował tłumaczenie, dodając zaimek wskazujący *вот эта кастрюля* (pol. *ten oto garnek*). Rosyjskojęzyczny odbiorca może ocenić znaczenie tego prezentu, sugerując się wyłącznie obrazem. To jednak może nie wystarczyć do zrozumienia i zinterpretowania humorystycznego wydźwięku opisywanej sceny.

Znajomość polskich realiów konieczna jest również do zrozumienia drugiego przykładu, w którym Leon nawiązuje do zdobycia tytułu magistra i prezydenta Kwaśniewskiego. W obu przekładach dialog został przetłumaczony dosłownie. W żadnym z nich nie pojawia się sugestia, wyjaśniająca żart (na początku lat dziewięćdziesiątych prezydent Kwaśniewski podał nieprawdziwą informację dotyczącą swojego wykształcenia). Bez znajomości kontekstu politycznego i społecznego scena ta pozbawiona jest wartości humorystycznych.

W polskich produkcjach lat dziewięćdziesiątych takich nawiązań jest wiele. Przedstawione tutaj fragmenty ilustrują jedynie wybrane aspekty tłumaczenia polskich filmów i stanowią część szerszych badań nad tłumaczeniem audiowizualnym. Kultowe produkcje, które powstawały w tym okresie, są głęboko osadzone w polskiej kulturze. Bez znajomości odpowiednich kontekstów – politycznych, społecznych, bez znajomości realiów życia codziennego ich pełne zrozumienie jest niemożliwe. Stając przed koniecznością przełożenia takiego tekstu, tłumacze stoją przed wielkim wyzwaniem, któremu nie zawsze są w stanie sprostać. Przekład filmu *Sara* na język rosyjski wykonany techniką *voice-over* został wykonany bardzo poprawnie pod względem wymogów technicznych. Od strony językowej tłumaczenie to jest neutralne, przez co film traci wartości typowe dla warstwy językowej oryginału. Autor napisów natomiast wybrał inne rozwiązanie. Jego tekst wierniej odzwierciedla język oryginalnych dialogów, tj. przypomina język mówiony, nasycony jest wyrażeniami o charakterze potocznym, nie unika też wykorzystania elementów podstandardowych. Zaproponowane napisy są jednak dłuższe niż oryginalny tekst, co widać było w przytoczonych przykładach. W wyniku zastosowania takich rozwiązań odbiorca rosyjskiej wersji językowej skupia swoją uwagę głównie na czytaniu tłumaczenia. Przy niektórych dynamicznych scenach może nawet nie zdążyć ich doczytać. Takie tłumaczenie jest jednak wartościowe w kontekście badań nad jakością przekładu audiowizualnego. Daje ono widzowi możliwość pełniejszego zrozumienia produkcji. Nie spełnia jednak swojego zadania w praktyce. Napisy, w których tłumacz nie przestrzega wymogów technicznych, są nieczytelne.

Wykonanie przekładu za pomocą omawianych technik z pełnym przekazem wartości językowych dialogów oryginalnych jest bardzo trudne, czasami wręcz niemożliwe. Na przeszkodzie stoją tu wymogi techniczne, które ograniczają długość tekstu tłumaczenia. Ograniczeniem są tu również możliwości percepcyjne odbiorców.

Zaprezentowane powyżej uwagi wskazują, że badania nad przekładem audiowizualnym są ciągle bardzo perspektywiczne. Analiza konkretnego materiału faktograficznego przynosi nowe, ciekawe spostrzeżenia, które są punktem wyjścia do dalszych badań. Każda z technik, które mają zastosowanie w przypadku interesującego nas tu przekładu audiowizualnego daje duże możliwości, ma jednak również ograniczenia. To właśnie powoduje, że nadal poszukujemy złotego środka.

Bibliografia

- Adamowicz-Grzyb, Grażyna (2013). *Tłumaczenia filmowe w praktyce*. Warszawa.
Berezowski, Leszek (2004). „Skąd się biorą polskie tytuły amerykańskich filmów?”. W: Kubiński, W./ Kubińska, O. (red.). *Przekładając nieprzekładalne II*. S. 313–324.

- Gorškova, Vera Evgen'evna (2006). *Perevod v kino*. Irkutsk.
- Karpiński, Maciej (2006). *Niedoskonałe odbicie*. *Warsztat scenarzysty filmowego*. Warszawa.
- Pazura, Cezary (2017a). *Ciekawostki z filmu Sara*, 5.07.2017 (https://www.youtube.com/watch?v=moBadZynjTg&has_verified=1, dostęp: lipiec 2017).
- Pazura, Cezary (2017b) *Sara #2 – ciekawostki z planu*, 12.07.2017 (https://www.youtube.com/watch?v=xauxIqmYBr&list=TLPQMDIwNDIwMjDvqz00PN-ZS_Q&index=2, dostęp: lipiec 2017).
- Szarkowska, Agnieszka (2009). „Przekład audiowizualny w Polsce – perspektywy i wyzwania”. W: *Przekładaniec. O przekładzie audiowizualnym 20/2009*. S. 8–25.
- Tomaszkiewicz, Teresa (2006). *Przekład audiowizualny*. Warszawa.

Anna Paszkowska

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Humanistyczny
Instytut Językoznawstwa
ul. gen. S. Grota-Roweckiego 5
41-200 Sosnowiec | Polska
anna.paszkowska@us.edu.pl
ORCID: 0000-0002-2766-999X

Angelika Peljak-Łapińska
Swansea University/ United Kingdom

A relevance-theoretical approach to *King Stakh's Wild Hunt*: translating the Belarusian language and culture

---

ABSTRACT

A relevance-theoretical approach to *King Stakh's Wild Hunt*: translating the Belarusian language and culture

This paper takes a relevance-theoretical approach to the English translation of *Дзікае наляванне караля Стаха* (1964), the Belarusian novel written by Uladzimir Karatkevich – *King Stakh's Wild Hunt* (translated by Mary Mintz, 1989). In doing so, it proposes a different perspective on the alleged ‘untranslatability’ of minority literature. The analysis takes into account various procedures applied to the different elements of the novel and reveals that Mintz makes strategic choices aimed at choosing the best solution for each problem individually.

Keywords: Belarusian, Karatkevich, *King Stakh's Wild Hunt*, Relevance Theory, translation

---

Introduction

Researchers commonly describe the literature of minority languages in terms of ‘untranslatability’ (Keshavarzi 2016; Stojilkov 2018), often treating problems of translation in a binary way. The translated texts from such a corpus are either radically adjusted to the features of the target language or, conversely, retain the characteristics of the source language and culture. This approach reflects the domestication vs. foreignization distinction proposed by Venuti (1995). Despite its alleged untranslatability, Mary Mintz’s translation of *King Stakh's Wild Hunt* (Karatkevich¹

1| Belarusian words as well as bibliographic data of Belarusian sources are transliterated according to the norm PN-ISO 9: 2000; exceptions are quotes from the source text which were kept in the original Belarussian form.

1964, translated by Mintz, 1989) has been positively received by English-speaking readers. Khan recognized how rare it is for a translator to be able to make accessible “a story so contained within its own history, it threatens to alienate any reader outside of its cultural design” (Khan 2016: 1). Similarly Morgan (2012: 7) noted that “there is a cosy familiarity” to the text.

Relevance theory (henceforth, RT) might give some explanation of this phenomenon, as it offers a different perspective from other translation studies frameworks view on the issue of minority literature. RT claims that the problem does not lie in the text itself, but rather in the differences between the cognitive environments of the source and target audiences. This article uses a readercentred approach advertised in RT to analyze how Uladzimir Karatkevič’s novel *King Stakh’s Wild Hunt* earned recognition among Anglophone readers, despite the minority Belarusian language of its composition and despite the presence of a number of cultural markers foreign to non-Belarusian speakers.

After an overview of the state of the Belarusian language and its minority literature, this article considers the specific application of RT in translation studies. RT provides the theoretical framework for the subsequent textual analysis of *King Stakh’s Wild Hunt*, covering a range of elements that pose particular challenges for the translator, Mary Mintz. These include proper nouns, forms of address, locations of events, rituals and Belarusian traditions. The article concludes that the positive reception of *King Stakh’s Wild Hunt* by the English-speaking target audience can be attributed to the translator’s effective conveyance of the meaning of the Belarusian text while requiring only minimal effort on the part of the Anglophone reader.

1. Belarusian language and literature

Despite being one of the state languages in Belarus, Belarusian remains a minority language. In the latest census 53.2% of country’s citizens have indicated Belarusian as their mother tongue, however only 23% of respondents use it at home. For the majority (70%), Russian is the main language of everyday contacts². These numbers explain clearly why UNESCO regards the Belarusian language as vulnerable (Moseley 2010). Such a situation considerably influences literature written in Belarusian and its reception, not only within the country but also abroad. According to Even-Zohar’s theory of polysystem (1990) the Belarusian literature occupies a peripheral position in the European literary system, not merely due to

2| Cf. <https://belstat.gov.by/en/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/main-demographic-and-social-characteristics-of-population-of-the-republic-of-belarus/population-classified-by-knowledge-of-the-belarusian-and-russian-languages-by-region-and-minsk-city/> (accessed: 7.09.2020).

the status of the language, but also by virtue of being translated. Thus a Belarusian text has very low chances to be published, let alone be wellreceived by the audience speaking a majority language.

The current situation of the Belarusian language stems from complicated sociohistorical circumstances. As Kohler and Navumenka (2012: 3) note,

literature within today's Belarusian territory develops under conditions of a discontinued, even 'broken' cultural tradition, of multilingualism, of conflicting mono- versus multiculturalism, of absence (or rather: deficiency) of its 'own' cultural elites, of the lack of distinctive confessional self-identification, of a rural structure with an almost complete lack of urban centres.

The modern Belarus territory was incorporated into the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th to 17th centuries and into the Russian Empire in 1795, following the partition of Poland, and then assimilated into the Soviet Union. During these times the political and cultural influence of the governing powers secured the promotion, enforcement, and fashionable adoption of Polish and Russian in preference to Belarusian. This pushed the indigenous language as well as literature written in Belarusian to the peripheral zone. The Belarusian language started being associated with the province and with poorly educated people. These sociohistorical circumstances adversely impact on the chances of Belarusian texts being translated into other languages, particularly a major language, such as English. Karatkevič's *King Stakh's Wild Hunt* is a notable exception. It is worth discussing what makes this text so suitable to translation into English in the first place.

Born in 1930, Uladzimir Karatkevič published mainly in the 1960s and 1970s. His preferred style, however, is described as romanticism, emphasizing "the individual, the subjective, the irrational, the imaginative, the personal, the spontaneous, the emotional, the visionary, and the transcendental"³. Pavel Latushko, the former Minister of Culture of the Republic of Belarus, describes Karatkevič's works as "the most profound representation of the very essence of Belarusianity, of being a Belarusian" (Latushko 2010: 566). Latushko underlines Karatkevič's role in promoting knowledge of Belarusian history within the wider European context, predominantly among his fellow citizens, thus making them truly proud of descending from the Belarusian nation. This testimony is one among many that clearly state the special place of Karatkevič's works within the Belarusian literature. Although he wrote a number of plays, essays, articles and even screenplays for short movies, he remains best known for promoting the Belarusian historical past, often via detective fiction and adventure stories, with *King Stakh's Wild Hunt* providing an excellent example of these two genres. The book, published in 1964,

---

3| <https://www.britannica.com/art/Romanticism> (accessed: 28.03.2020).

has been adapted for the cinema, has provided inspiration for an opera, and is continuously re-published in Belarus as well as abroad in translation.

What seems to be universally understood and appreciated in *King Stakh's Wild Hunt* is the structure of the novel. As specialists underline (Malaūka 2015), Karatkevič creates an interesting detective story, with a welldeveloped storyline, all events involving just a handful of characters and taking place in a mysterious castle in the middle of deserted marshlands. The story is set in the 19th century but, despite expectations, the author uses no lengthy period descriptions, and yet he produces honest and lively representations of historical culture, everyday life, and mentality. In the case of *King Stakh's Wild Hunt* the reception of the events and their sociohistorical context is even more absorbing, as these are mediated by the main character, Andrej Bielański, who narrates the story. According to research in neuroscience the first-person marking is more immersive and yields a stronger reaction than the use of second or third person pronouns (Brilmayer/Werner et al. 2019).

The structure of the novel, the way the characters are represented, and the importance of *King Stakh's Wild Hunt* within the Belarusian canon may easily attract international publishers. However, these factors alone cannot account for the English translation's success with the target audiences. RT, despite being rarely used in the context of minority language translations, provides us with means to look at the translated text through the audience's eyes, thus explaining how *King Stakh's Wild Hunt* gained appreciation of English-speaking readers.

2. Relevance Theory

First introduced in the mid-1980s by Deidre Wilson and Dan Sperber (1986), RT highlights an ability to express and recognize intentions as crucial for effective human communication. According to that theory, communication is *ostensive-inferential*, which means that the producer of the utterance (Speaker) ostensibly shows her intention to communicate something and the receiver (Hearer) makes inferences about the intention of the communicator, as long as He presumes the statement to be *relevant*. A relevant statement is the one that modifies the Hearer's cognitive environment. These modifications, or benefits, are called *positive cognitive effects* and are defined as "a worthwhile difference to the individual's representation of the world: a true conclusion, for example" (Wilson/ Sperber 2004: 608). Therefore, a relevant statement has to yield cognitive effects in a given context.

Context in RT is a set of assumptions in a particular situation. These, according to RT, are not given a priori but rather appear simultaneously with the process of interpretation. Consequently, what is relevant for one person in a particular situation might be the opposite for somebody else. The cognitive effects are just

one part of the equation in the notion of relevance and they must always be related to the *cognitive effort*, or the cost, essential to achieve the effects. That effort is lower if the right context is easily accessible in Hearer's cognitive environment, e.g. when Speaker and Hearer have the same cultural background.

Optimal relevance is thus achieved when Speaker communicates in a way that enables to obtain adequate positive cognitive effects, or to understand the message intended, without redundant processing effort required from Hearer. Communication or the communicative process in RT is seen as asymmetrical – it is Speaker who is responsible for producing a message that allows yielding the intended effects. It may be difficult because when Hearer arrives at the interpretation that fulfills the condition of optimal relevance, the processing of the utterance stops, and as everybody knows the first interpretation of the Speaker's message is often wrong, therefore miscommunication is an inherent element of human life.

Another key issue in RT is the distinction made between *descriptive* and *interpretive uses* of language. Utterances can be used *descriptively*, describing a situation or set of circumstances according to the facts, authentically; conversely, they can be used *interpretively*, that is, to resemble the utterance produced by another person. An example of interpretive use of language is literature review, for instance in an article. By saying "According to X..." a researcher summarizes somebody's ideas and that summary resembles the original text. Translation is thus an *interpretive use* of language in which the text resembles the original, and, importantly, it does so to a certain extent (Gutt 2000).

What follows from RT views of communication is that translators must correctly diagnose what Ernst-August Gutt (2010) calls the *congruity* between the cognitive environments, or the level of similarity between the cognitive environment of Speaker, who is in this case the original audience, and Hearer – the target text audience. Then the translator may decide to adjust the translation to the needs of the readers. Not only that, the translator, acting as a mediator between Speaker and Hearer, is also expected to correctly recognize the message intended to be communicated by the author of the original text.

It all adds up to a complex task. According to Gutt, readers' expectations toward translators may be unworkable; therefore a solution to the problem of incongruent cognitive environments (i.e. cultural gap between the original audience and the target text audience) may be sought in educating the translators, publishers and, above all, readers in terms of knowledge about communication itself and about the translation.

Despite the complexity and the challenges in communication between different cultures some translations, such as *King Stakh's Wild Hunt*, prove to be successful. The following section discusses the solutions implemented to achieve such an effect.

3. King Stakh's Wild Hunt – challenges and solutions

A variety of factors complicate the process of translation from Belarusian into English and into other languages. Firstly, morphology constitutes a major problem, as Belarusian is rich with suffixes, both diminutive and augmentative, which can be added to nouns, adjectives, and verbs. Moreover, Belarusian admits double diminutive forms, namely adding two diminutive suffixes to one word. Morphology poses an even greater challenge when applied to the names of people. A name in Belarusian can usually take about ten different forms, e.g. Элена (Ėlena) – Альця (Al'cà), Аліся (Alisà), Алена (Alena), Гальця (Gal'cà), Галька (Gal'ka), Гальшка (Gal'shka), Галя (Galâ), Гэля (Gèlâ), Гэлена (Gèlena) (Barszczewska 2004: 49). Each of them conveys information about the approximate age of the addressee, as well as the relation between the interlocutors, and when an inappropriate form is deliberately used, the irony or humor is conveyed. The number of forms a name can take, as well as the subtle differences between them, are exceptional, even among other Slavonic languages.

Secondly, syntax poses a difficulty in translation into English. Although the basic word order in Belarusian is the same as in English, that is subject-verb-object, it can be changed freely to underline certain elements and achieve interesting stylistic effects. Complex sentences with subject appearing at the end, after the main verb, are very common. Another syntactic peculiarity in Belarusian is the omission of the verb *to be* in the present tense, as *to be* has an almost exclusively auxiliary function. Additionally, synonymy is a difficult aspect of translating Belarusian, especially in the case of the close synonyms. They do not necessarily differ in register but convey subtle stylistic variations, e.g. verb *to love* can be expressed in Belarusian in two ways – *кахаць* (kahać) and *любіць* (lùbìć). The difference is that the first variant is used in reference to people, while the latter in respect to objects and living creatures (Barszczewska 2004: 35). Moreover, Belarusian allows the tautological use of a synonym where synonyms occurring in pairs are used to express and emphasize emotions.

The above-mentioned linguistic features make the translation from Belarusian into English challenging, regardless of the content of the text. As we shall see in the following sections, language-specific problems paired with the particular meaning of the text can make the translator apply various methods in the case of similar phenomena. Over the years many translation techniques, especially for dealing with cultural items, have been identified and classified (Zarei/ Norouzi 2014). However, it must be noted that providing a systematic classification of the methods Mintz uses in her translation is beyond the scope of this article. Therefore the procedures she implemented are loosely described with the use of terms proposed by Newmark (1998) and the analysis itself is divided according to the type of problem rather than the translation solution.

3.1. Proper nouns

Transference (which can be understood as transliteration or transcription) has been applied to most of the proper nouns in the novel in order to convey the original connotations crucial to the overall meaning of the novel. Nevertheless, Mintz used *through-translation* in some cases, specifically for nicknames and place names deriving from topographic features or from past events, as opposed to other types of toponyms, e.g. deriving from surnames.

Examples of such a practice include the minor character's nickname *Little Man* (bel. *Малы Чалавек*, *Mały Čaławiek*) and the name of the estate where most of the events take place, *Marsh Firs* (bel. *Балотныя Яліны*, *Bałotnyja Jaliny*). The nickname refers directly to the character's height and has no latent meaning. Owing to that there is no reason to retain the original proper noun as it would not enrich the cognitive environment of the reader and it would only increase the effort necessary for processing the information. The same concerns the second example which explicitly defines the geographical location of the estate.

3.2. Location of events

Considering the location of events, one must take into account a wider cultural context. As mentioned above, *Marsh Firs*, the isolated castle owned by the main character, is the place where most of the plot develops. However, the castle itself is located in a very specific geographical location – not in terms of position but in terms of cultural connotations.

Гэта не была нават дрыгва [...], не, гэта быў самы жаклівы, самы безнадзейны з нашых краявідаў: трафяныя балоты (Karatkevič 2010: 25).

[I]t was not even a quagmire [...] this was the gloomiest, the most hopeless of our landscape: the peat-bogs (Karatkevič 2010: 585).

The keyword in that description is *bogs* which is used to translate the term *балоты* (*baloty*). Merriam-Webster defines *bog* as “wet spongy ground”⁴ and it reflects the basic meaning of the original; however, the Belarusian concept of *балоты* is much more complex. In the Skarnik dictionary one can find a metaphorical meaning of the word *балота* (singular of *балоты*): all that is characterized by stagnation, lack of activity, moral decline⁵; put differently, it is a place of a bad reputation. Belarusian traditional folklore gives *балота* an even more specific sense. A number of texts considers *балоты* to be the Belarusian version of chaos in classical cosmology, a space which existed even before the world was created (Vasil'čuk/ Šved 2012; Sadoŭskaâ 2015). Apart from that, *балоты* are

4| <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bog> (accessed: 28.03.2020).

5| <https://www.skarnik.by/tsbm/8886> (accessed: 28.03.2020).

regarded as a channel of contact with another world (Vasilčuk/ Šved 2013: 480), as well as the center of ‘unclean’ force, where people would throw desecrated things such as clothes of a deceased and in some regions even the body of a deceased who died in an impure way, e.g., by committing a suicide (Vasilčuk/ Šved 2013: 481). The picture of *балоты* emerging from these descriptions seems to be negative; however, in Belarusian folk tradition *балоты* are also described as a point of beginning, a source of life, and thus they appear in a positive context at times.

All these additional meanings of the novel’s setting are not evident to an English-speaking reader. Moreover, because Mintz uses a functional equivalent, the target audience might have connotations particular for their culture. However, having read the text, the audiences will most likely enrich their cognitive environment by creating cognitive connotations between the *bogs* and spooky events taking place there. The context associated with this word will therefore change and come much closer to the set of assumptions characteristic to Belarusian readers.

3.3. Forms of address

Mintz applied functional equivalents also to the forms of referring to other characters. The most frequent elements of this group are the official forms of address: *пан* (*pan*) and *пани* (*pani*) translated as *sir* and *miss* accordingly. These seemingly straightforward forms are, however, problematic due to their historical and social connotations. At the time of the narrative Belarus was already incorporated in the Russian Empire; however, just before that it had been under the reign of Poland for years. During that time Belarusians commonly used the Polish words *pan* and *pani* as form of address, especially towards the members of gentry who were regarded as the oppressor. The negative connotations of this form of address were strengthened due to the fact that in its second meaning *pan* denotes a person having power over something or someone, thus being equivalent to an English *master*. The novel is set in times when gentry is already in decline, and this fact, as well as the general aversion to the nobility, are clearly visible in the *King Stakh’s Wild Hunt*, e.g. in a statement by Nadzieja, one of the main characters:

If you could know how much blood, and dirt, how many murders, orphans’ tears are on every coat-of-arms of the gentry! [...] We haven’t the right to exist [...]. The blood in our veins is not blue, it’s dirty blood. [...] We were indifferent to the people that suffered tortures side by side with us and from us, we considered the people cuttle, we poured out wine, while they shed their blood (Karatkevič 2010: 608).

This self-critical statement was actually the reason why the main character decided to help the young lady and commented that it was only then when she changed “into a real person”.

The official forms of address could have been translated with corresponding period equivalents, and such a solution would require less effort on the part of audience; however, in the English version the characters of the novel set in the 19th century refer to each other in a modern way. This choice is justified, firstly by the threat of the reader inferring wrong connotations, characteristic of the English form of address rather than Belarusian, and secondly by the possibility of improving the audience's cognitive environment. Like in the case of *балоты*, the original meaning of *пан* and *пані* unveils itself in the text, and the reader does not need to be aware of them from the very beginning to understand the message intended.

3.4. Other forms of referring to people

Apart from the official forms of address, characters refer to each other by using common nouns, frequently diminutives and augmentatives. *Dear lady* is used to translate the word *цётка* (*cětka*) and its diminutive *цётухна* (*cětuhna*). Translated literally it means *aunt* and *auntie* and is a common form of addressing elderly women in a polite way, both in reference to well-known, as well as unacquainted persons (Kaptsiuh 2014). Mintz's translation, apart from being a polite form of address, is also old-fashioned. This is an addition to the meaning of the original form and it may underline the historical settings of the novel, and, unlike modern variants, be regarded as more natural thus minimizing the processing effort of the reader.

Дзядзька (*dzâdz'ka*) and its diminutive *дзядзечка* (*dzâdzečka*) is translated as *Uncle* (capitalization original) and *dear uncle*. These words are used by the main character, Nadzieja, when addressing her relative Mr Dubatoŭk, and it is a male form of address corresponding to the form from previous example. Mintz translates it literally, which is justified by the fact that the family connection between the two characters is explained to a newcomer, when Mr Dubatoŭk is first mentioned in the story. The literal translation of the term defining the relation is consistent with the information the reader receives. Otherwise, using a generic form of polite address might potentially have confused the reader as to the level of familiarity between the characters.

Another form of address translated with a functional equivalent is *a woman* and *the old woman* which stand for *бабуля* (*babulâ*) and its diminutive *бабулька* (*babuľka*). This form is used by characters when referring to the housekeeper, the Belarusian originals literally mean *grand-mother* and *granny*, and are common forms of addressing old women in a polite way. Mintz translates it in a neutral way, in some instances adding an adjective indicating the age of the housekeeper, as understanding the general term definitely requires less effort from the reader. However, the cognitive effect is not achieved, because the English language lacks an equivalent conveying a positive, caring attitude that is inherent to the address used in the original. Nevertheless, this latent information about how Nadzieja

treats her servant is not crucial for the plot and additionally it can be inferred from the main character's behavior.

On the other hand, the housekeeper refers to herself as an *old woman* (*старая баба*, *staraâ baba*). While *старая* means literally *old*, *баба* is a colloquial general term for woman, and it may be regarded as a method to underline the fact that the housekeeper is one of the 'simple people', not the gentry. Although, similarly to the previous example, this detail is latent in original and lost in translation, the reader may infer the information about the distinctiveness of the housekeeper's speech from the narrator's comments. At one point the narrator notes the woman "moaned and lamented, spoke with that expressive intonation of the people" (Karatkevič 2010: 592) in the presence of gentry. *People* in the cited fragment is the term used to describe representatives of the lower social class.

Minimizing the reader's processing effort is evident also in the case of Mr Dubatoŭk referring to his relative Nadzieja as *доня* (*donâ*), *донька* (*don'ka*) and *донечка* (*donečka*). These are dialectal forms; however, they are used solely to indicate the possible location of events. Mintz translated the first form with general term *daughter* and diminutive forms with phrase *my dear*, revealing the affection towards the character. Using any English dialectal form in translation would cause readers to employ an inappropriate cultural context and would be possibility confusing; consequently the translator's decision has resulted in a minimized processing effort.

The last form of address exemplifying Mintz's pursuit of the optimal relevance is *дурненкае дзяўчо* (*durnenkae dzâučo*) translated as *foolish little girl*. It is how the narrator, Bielarecki, refers to Nadzieja at the early stage of their acquaintance. This particular form of address consists of a colloquial term denoting a teenage girl, and a diminutive adjective describing a stupid, narrowminded and naive person. The phrase *little girl* might suggest a child rather than a teenager but stylistically it fits better to the adjective *foolish* and therefore it is easier to process by the reader, conveying at the same time the narrator's feeling of superiority over Nadzieja.

3.5. Rituals and customs

Even though Mintz used functional equivalents most frequently, in relation to a number of elements, the forms of referring to other characters, both formal and informal, conveyed the most latent connotations and were most challenging in terms of retaining the balance between the processing effort and cognitive effect on the reader. Using functional equivalents in some of the cases and through-translation in the other proved to be the most suitable options for the audience's understanding of the text. Nevertheless, in a handful of instances a more extensive rendering of the original was unavoidable.

Descriptive equivalent and more detailed procedure, namely *paraphrase* are solutions Mintz uses least frequently. They are applied exclusively for conveying

strict cultural terms with no English equivalents, thus not evoking even remotely similar associations. A notable example is *цырымонія з заломам* (сyрymonія z zalomam) translated as:

the ceremony, an extraordinarily important one called in Belarusian „zalom”, that is, if an enemy wished to bewitch somebody’s field, he tied together a bunch of wheatears into a knot (Karatkievič 2010: 583).

What is described in this fragment is actually a dictionary definition of *залом* and it explains the concept in such a way that it allows achieving the cognitive benefit and it also improves the reader’s cognitive environment by providing background knowledge about Belarusian culture and customs. The same concerns *накудзелле* (pakudzelle) translated as *gatherings of women spinners*. It is a long-standing tradition in Belarusian culture, quite complex and involving a specific code of conduct. Mintz’s translation only partially conveys the full meaning of the original name, however it is sufficient for comprehending the text without unnecessary effort.

4. Conclusions

This study has examined *King Stakh’s Wild Hunt*, the English translation by Mary Mintz, through the lens of the RT, treating reader cognition and the audience’s ability to access to the author-intended context as crucial to the reception of the translation. Readers arrive at the first relevant interpretation automatically, therefore it is the translator’s task to identify the assumptions available within readers’ cognitive environments, that is assumptions which will most likely be selected to understand the message conveyed. The key challenge is to optimize the process, namely to maximize the positive cognitive effect while maintaining the lowest possible processing effort. In the case of *King Stakh’s Wild Hunt*, translator’s task is further complicated by the minority status of the Belarusian language, which makes cultural contexts less readily recognizable, and by Belarusian’s grammatical and stylistic intricacies, which have no direct equivalents in English. Nevertheless, the translation of Karatkievič’s classic is a notable example of how these problems can be overcome.

Mintz has employed various translation solutions across the text, often applying different procedures in the case of elements from the same category when required. Her approach to the names of people and places provides a good example of how she adapts her technique to the needs of the target audience, as some of these were transcribed from Belarusian (that is translated with the use of transference procedure, in Newmark terms) while others were rendered with the use of functional equivalents. In contrast, the functional equivalent procedure has been applied to all forms of address. It allowed to minimize the processing effort

of the audience to decode their meaning. Even though the positive cognitive effects have not been maximized in all instances, the reader is able to understand the meaning of the original forms of address, that is the type of relations between the characters, by inferring that meaning from the plot rather than the forms themselves. Mintz used descriptive equivalent and paraphrase only to convey the names of rituals and traditions which cannot be simply transcribed or translated word-to-word as there is no English equivalent.

The fact that *King Stakh's Wild Hunt*, a novel written in a minority language and strongly embedded in a history and culture virtually unknown to the English-speaking reader, has been translated into English, re-published several times and positively received by the Anglophone audience contradicts the notion of untranslatability. Mintz does not consequently implement one strategy (i.e. domestication or foreignization); instead, she considers gains and losses making particular decisions, and the whole body of these decisions does not have to form one strategy. An analysis within the relevance framework finds that the careful examination of the target audience's cognitive environment and the recognition of the author-intended message are the keys to successful translation. While further research could assess translations between other language pairs, it is clear that Mintz's approach toward translation works for Belarusian and English.

Acknowledgements

This paper revises some of the arguments discussed in the author's master thesis in English Studies. The author would like to express her deepest appreciation to her supervisor Dr Agnieszka Piskorska.

References

Primary references

Karatkevič, Uladzimir (2010). *Dzikae palâvanne karalâ Staha/ King Stakh's Wild Hunt*. Minsk. (Multilingual edition, Belarusian version, pp. 6–193, English version trans. by Mary Mintz, pp. 566–755).

Secondary references

- Barszczewska, Nina (2004). *Belaruskâ emigracyâ — abaronca rodnae movy*. Warsaw. Pp. 15–58.
- Brilmayer, Ingmar/ Werner, Alexandra/ Primus, Beatrice/ Bornkessel-Schlesewsky, Ina/ Schlewsky, Matthias (2019). "The Exceptional Nature of the First Person in Natural Story Processing and the Transfer of Egocentricity". In: *Language, Cognition and Neuroscience*. 34(4). Pp. 411–427.

- Even-Zohar, Itamar (1990). "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem". In: *Poetics Today*. 11(1). Pp. 45–51.
- Gutt, Ernst-August (2000). *Translation and Relevance: Cognition and Context*. 2nd edition. Oxford.
- Gutt, Ernst-August (2010). "Relevance and Translation: On the Value of a Good Theoretical Foundation of Translation". In: Wałaszewska, E./ Kisieleska-Krysiuk, M./ Piskorska, A. (eds.) *In the Mind and across Minds: A Relevance-Theoretical Perspective on Communication and Translation*. Newcastle. Pp. 292–310.
- Kaptsiuh, Iryna (2014). "Tradycyjnyâ formy zvarotu da subâsednika ũ belaruskaj move". In: *Adeptus. Pismo Humanistów* 4. Pp. 52–64.
- Keshavarzi, Abdollah (2016). "Cultural Translatability And Untranslatability: A Case Study Of Translation Of *Roastam And Sohrab*". In: *Journal of Global Research in Education and Social Science* 6(3). Pp. 138–147.
- Khan, Imran (2016). The Hunted and the Haunted in "King Stakh's Wild Hunt". In: *PopMatters*. (<https://www.popmatters.com/the-hunted-and-the-haunted-in-king-stakhs-wild-hunt-2495420230.html>, accessed: 28.03.2020).
- Kohler, Gun-Britt/ Navumenka Paviel Ivanavič (2012). "Interference of Autonomization and Deautonomization in the Belarusian Literary Field. Indication of *Smallness*, or Something Different?". In: *Vesnik Belaruskaga Dzâržaŭnaga Universiteta. Seryâ 4: Filalogiâ. Źhurnalistyka. Pedagogika* 3. Minsk. Pp. 3–11.
- Latushko, Pavel (2010). "On Reading Uladzimir Karatkievich Works!". In: Karatkievič, Uładzimir. *King Stakh's Wild Hunt*. Minsk. Pp. 566–567.
- Malaŭka, B. A. (2015). "Raskrycë taâmnicy ũ apovesci U. Karatkeviča «Dzikae palâvanne karalâ Staha»". In: Tananuška, K.A. (ed.) *Mova i litaratura: materyâly 72-j navuk. kanf. studentaŭ i aspirantaŭ filal. f-ta BDU, Minsk, 28 kras. 2015 g.* Minsk. Pp. 73–76.
- Morgan, Ann (2012). Belarus: Ghosts of Christmas Past. *A Year of Reading the World*. (<https://ayearofreadingtheworld.com/2012/12/24/belarus-ghosts-of-christmas-past/>, accessed: 28.03.2020).
- Moseley, Christopher, ed. (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*. 3rd ed. Paris.
- Newmark, Paul (1988). *Approaches to Translation*. Hertfordshire.
- Sadoŭskaâ, H.D. (2015). "Balota ũ lûtêrku belaruskaj movy i êtnakuł'ury". In: Tananuška, K.A. (ed.) *Mova i litaratura: materyâly 72-j navuk. kanf. studentaŭ i aspirantaŭ filal. f-ta BDU, Minsk, 28 kras. 2015 g.* Minsk. Pp. 117–122.
- Sperber, Dan and Deirdre Wilson (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford.
- Stojilkov, Andrea (2018). "Is *Fajront* in Sarajevo the Same as *Closing Time* Elsewhere? On the Translatability of the Yugoslav Age of Rock and Roll into English". In: Large, D./ Akashi, M./ Józwickowska, W./ Rose, E. (eds.) *Untranslatability. Interdisciplinary Perspectives*. New York/; London. Pp. 179–198.

- Vasiľčuk, A. A./ Šved, I. A. (2012). "Vobraz balota âk čynn timer pryrodna-landšaftnaga koda belaruskaga fal'kloru". In: Źuk, A. I. (ed.) *Sbornik naučnych rabot studentov Respubliki Belarus' "NIRS 2011"*. Minsk. Pp. 478–82.
- Venuti, Lawrence (1995). *The Translator's Invisibility*. London/ New York.
- Wilson, Deirdre/ Sperber, Dan (2004). "Relevance Theory". In: Horn, L./ Ward, G. (eds.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford. Pp. 607–632.
- Zarei, Rouhollah and Somayeh Norouzi (2014). "Proper Nouns in Translation: Should They Be Translated?". In: *International Journal of Applied Linguistics and English Literature* 3(6). Pp. 152–161.

Angelika Peljak-Łapińska

Swansea University

Modern Languages, Translation and Interpreting

Singleton Park, Swansea SA2 8PP, Wales, UK

angelika.peljak@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6102-1815

Małgorzata Sieradzka
Universität Rzeszów, Polen

Von den übersetzungswissenschaftlichen Ansätzen bis zum beruflichen Bewusstsein der künftigen Übersetzer. Einige Bemerkungen am Beispiel der Typologie von Übersetzungsverfahren nach Ulrich Kautz

---

ABSTRACT

From translation theories to the future translators' professional awareness. Some remarks related to the typology of translation techniques by Ulrich Kautz

The paper is devoted to selected issues related to the strategies and procedures used in the translation process. It considers the description of the selected classification, i.e. the typology of translation techniques according to Ulrich Kautz, illustrated by numerous examples. The considerations include an evaluation by bachelor students of the Department of German Studies at the University of Rzeszów, concerning the identification/ selection/ application/ verification of translation strategies and techniques in the practical training of translation efficiency and mastering new vocabulary in a given subject area.

Keywords: university education, German studies, translation theory and practice, translation techniques

---

1. Einleitung

Der Übersetzungsprozess ist bekanntlich ein komplexes und mehrdimensionales Phänomen, das sich aus zahlreichen im Unterbewusstsein des Übersetzenden nicht selten automatisierten Tätigkeiten zusammensetzt, die sich gegenseitig ergänzen. Jeder professionelle Übersetzer ist sich dessen bewusst, dass es eigentlich eine insbesondere geeignete Technik der Übersetzung nicht gibt. Der Übersetzungsprozess wird u.a. nicht nur durch die Textsorte und die Botschaft

des Autors des AS-Textes, sondern auch durch die Bestimmung einer potenziellen Gruppe der Rezipienten des ZS-Textes und ihrer Erwartungen hinsichtlich des Translats, bedingt. Für die Übersetzung von Bedienungsanleitungen werden selbstverständlich andere Prinzipien festgesetzt als die Regeln für die Wiedergabe literarischer Texte. Im Allgemeinen stehen dem Übersetzer zwei Wege offen, die Bestimmung einer allgemeinen Strategie im Übersetzungsprozess als Analyse- und Entscheidungsprozess von ihm erfordern. Die Benennung zweier grundlegenden alternativen Methoden, die dem Übersetzer zur Verfügung stehen, wird von Schleiermacher 1813 in seinem Vortrag *Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens*, gehalten in der Preußischen Akademie der Wissenschaften, vorgeschlagen: „Entweder der Uebersetzer läßt den Schriftsteller möglichst in Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen; oder er läßt den Leser möglichst in Ruhe, und bewegt den Schriftsteller ihm entgegen“ (Schleiermacher 1813, zit. nach Störig 1969: 47). Die Dichotomie zwischen einbürgernder und verfremdender Übersetzung ist nicht eine, die vom Übersetzer in seiner übersetzerischen Tätigkeit berücksichtigt werden sollte. Es drängt sich beispielsweise die Frage auf, wie man (z. B. kulturbedingte) Probleme, die im Übersetzungsprozess auftauchen, erfolgreich bewältigen kann. Hilfreich kann dabei ein theoretisches Instrumentarium sein, welches Vorschläge für praxisorientierte Lösungen mit berücksichtigt und ermöglicht, das angestrebte Ziel, und zwar das Anfertigen eines optimalen ZS-Textes, zu erreichen.

2. Ziel des Beitrags

Der vorliegende Beitrag ist den ausgewählten Fragen gewidmet, die sich auf die *Strategien und Verfahren der Übersetzung* beziehen und im Translationsprozess eingesetzt werden. Sie werden aus der didaktischen Sicht geschildert, und zwar im Kontext der Fachvorlesung zur Wahl zu dem bereits angegebenen Thema.

Im Mittelpunkt der Darstellung steht eine der repräsentativsten Klassifikationen der Übersetzungsverfahren, die von Kautz (2000) entwickelt und mit zahlreichen Beispielen untermauert wurde. Die Typologie wurde vor 20 Jahren veröffentlicht und gehört immerhin zu den Klassikern der Übersetzungswissenschaft. Sie ist dem ersten Handbuch zur Übersetzung- und Dolmetschdidaktik entnommen worden, für das die Einführung in den Beruf, kurzer Abriss der Entwicklung der Übersetzungswissenschaft, ein Überblick über gültige Curricula, zahlreiche Ideen, Vorschläge und Anleitungen im Bereich der Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens sowie Unterrichtsmodelle und eine umfangreiche Bibliographie konstitutiv sind. In den Ausführungen werden auch die Ergebnisse der Evaluation geschildert, die von den Studenten des BA-Studiengangs im Lehrstuhl für Germanistik an der Universität Rzeszów in Bezug auf die im Rahmen der Fachvorlesung zur Wahl *Strategien und Verfahren der Übersetzung* besprochenen Inhalte vorgenommen worden ist.

3. Strategien und Verfahren der Übersetzung als Gegenstand einer Fachvorlesung

Das für die 10-stündige Lehrveranstaltung vorgeschlagene Konzept resultierte aus der in den letzten Jahren gewonnenen Erfahrung der Autorin des vorliegenden Beitrags in Vermittlung des theoretisch fundierten Wissens im Rahmen der Vorlesung zu den Übersetzungstheorien, die im Bachelorstudium mit dem Studienschwerpunkt Germanistik-Translatorik an der Universität Rzeszów angeboten wurde. Die Vorlesungsreihe, gehalten in den letzten zwei Jahren im vierten Semester des BA-Studiengangs, in der die relevantesten Theorien der Übersetzung präsentiert wurden, hat bewiesen, dass die Studierenden das Interesse an Problemen bekunden, in denen geschilderte theoretische Fragen die Grundlage dafür bilden, genau richtige Entscheidungen im Übersetzungsprozess zu treffen und entsprechende angemessene Lösungen bei der Anfertigung von Übersetzungen zu finden. Dementsprechend wurde eines der im Rahmen der o.g. Vorlesung erörterten Themen, nämlich *Strategien und Verfahren der Übersetzung*, zu einem Schwerpunkt einer anderen Lehrveranstaltung gemacht. Gemeint ist die Fachvorlesung zur Wahl unter dem bereits angeführten Thema, die in den Studienjahren 2018/2019 und 2019/2020 im letzten, sechsten Semester des Studiums ersten Grades (translatorische Spezialisierung) im Studienangebot vorgesehen wurde.¹

3.1. Richtlinien im Lehrplan für die Vorlesungsreihe

Im Folgenden sollen die Angaben geschildert werden, welche dem Syllabus (‚Lehrplan für die Lehrveranstaltung‘) in den Bildungszyklen 2016–2019 und 2017–2020 für die angegebene Fachvorlesung entnommen wurden. Als Vorbedingungen gelten: Sprachkenntnisse mindestens auf dem Niveau B2, das Wissen aus dem Bereich der Übersetzungswissenschaft und Translatorik, das durch die Testate in den Lehrveranstaltungen aus dem o.g. Bereich bestätigt wurde. Der Unterricht wird mit der Stundenzahl 10 in der traditionellen Form als Vorlesung im 6. Semester geführt und endet mit einem Testat mit Note. Als Ziele gelten:

1. Bekanntmachung der Studenten mit ausgewählten Fragen im Bereich der Übersetzungswissenschaft;
2. synthetische Analyse der erörterten Probleme, die den Erwerb und die Entwicklung der translatorischen Fähigkeiten, darunter die Identifizierung/ die Wahl/ die Anwendung/ die Verifizierung der eingesetzten Strategien und Verfahren der Übersetzung betreffen; das Aneignen des neuen Wortschatzes aus den bestimmten Themenbereichen;

1| Die im Rahmen der Vorlesung präsentierten Klassifikationen für Übersetzungsverfahren wurden im Rahmen eines E-Learnings Kurses in gekürzter Form behandelt. Näheres: vgl. Sieradzka (2011).

3. Ermutigung der Studierenden zur Bekanntmachung mit Strategien und Verfahren der Übersetzung, die im Übersetzungsprozess eingesetzt werden; Anregung zum kritischen Denken und zum Einsatz der präsentierten Strategien und Übersetzungsverfahren in der translatorischen Praxis.

Den oben genannten Zielen wird Folgendes nachgestellt: die Bestimmung der für die Bildungszyklen 2016–2019 und 2017–2020 für Germanistikstudenten an der Universität Rzeszów geltenden Bildungsergebnisse – im Original: EK – *efekt kształcenia* – ‚Bildungsergebnis‘ / ‚BE‘ – für das Fach *Fachvorlesung zur Wahl*, die auf die Ergebnisse des Studienganges – im Original: KEK – *odniesienie do efektów kierunkowych* – ‚Bezug auf die Ergebnisse des Studienganges‘ / ‚BES‘ in den Bereichen *Wiedza* – ‚Wissen‘ / ‚W‘, *Umiejętności* – ‚Fähigkeiten‘ / ‚F‘ und *Kompetencje* – ‚Kompetenzen‘ / ‚K‘ aufbauen.

Die Inhalte für die angenommenen und geplanten Bildungsergebnisse, für die o.g. Fachvorlesung mit der Berücksichtigung des Bezugs auf die Ergebnisse des Studienganges (KEK / ‚BES‘) von dem Koordinator der Spezialisierung festgelegt, setzen sich aus fünf Bildungsergebnissen zusammen. Sie werden folgendermaßen bestimmt:

Der Student:

- identifiziert und definiert ausgewählte Trends in der Übersetzungswissenschaft (EK_01 / BE_01: K_W02 / BES_W02, K_W05 / BES_W05, K_W06 / BES_W06, K_W07 / BES_W07);
- weist die Kenntnis der Inhalte von den im Rahmen der empfohlenen Lektüren in Bezug auf translationswissenschaftliche Veröffentlichungen nach, wobei er einzelne Typologien und Verfahren der Übersetzung nennt (EK_02 / BE_02: K_W05 / BES_W05, K_W09 / BES_W09);
- führt eine Analyse und sachliche Kritik der ausgewählten Texte mit Berücksichtigung der Veröffentlichungen aus dem Bereich der Translationswissenschaft (EK_03 / BE_03: K_U02 / BES_F02, K_U03 / BES_F03, K_U05 / BES_F05, K_U08 / BES_F08, K_U11 / BES_F11, K_U12 / BES_12);
- wählt, benennt, erwähnt, definiert, beschreibt und erläutert einzelne Klassifikationen der Übersetzungsverfahren mit Berücksichtigung von inhaltlichen Argumenten und der Fähigkeit, synthetische Formulierungen anzufertigen (EK_04 / BE_04: K_U01 / BES_F01, K_U03 / BES_F03, K_U06 / BES_F06, K_U11 / BES_F11);
- stellt mit dem Hochschullehrer einen Dialog her, der die Inhalte der Lehrveranstaltung anbetrifft (EK_05 / BE_05: K_K02 / BES_K02, K_K03 / BES_K03, K_K04 / BES_K04).

Die im bereits besprochenen Lehrplan genannten Inhalte der Vorlesungsreihe werden im Unterkapitel 3.2. dieses Artikels detailliert präsentiert. Als eingesetzte didaktische Methoden werden zwei Punkte erwähnt, nämlich: Problemvorlesung und multimediale Präsentationen. Die vorausgesetzten Bildungsergebnisse

werden im Verlauf der Vorlesungsreihe aufgrund der Ergebnisse der Zwischentests und des Abschlusstests sowie der Beobachtung im Unterricht verifiziert. Die Studierenden bekommen ein Testat aufgrund einer schriftlichen Arbeit / eines Abschlusstests (Notenskala: 60% – 3,0, 70% – 3,5, 80% – 4,0, 90% – 4,5, 95% – 5,0) und des Erreichens sowie der Verifizierung der angenommenen Bildungseffekte. Für die erfolgreich abgeschlossene Fachvorlesung zur Wahl wird ein ECTS-Punkt vergeben, der 10 Unterrichtsstunden in traditioneller Form, 10 Stunden der Eigenarbeit (einschließlich der Vorbereitung für den Unterricht und der Aufgabenlösung) und 10 Stunden der Vorbereitung für den Abschlusstest, also insgesamt 30 Stunden umfasst. Den letzten Punkt des Lehrplans für die präsentierte Lehrveranstaltung bildet das Literaturverzeichnis, das die dem vorliegenden Beitrag angeschlossenen Veröffentlichungen auflistet.

3.2. Angaben zum Verlauf der Vorlesungsreihe

Wenden wir uns den Inhalten und dem Verlauf der Vorlesungsreihe zu. Zuerst wurden Ziele des Kurses kurz umrissen, danach wurden die Studenten in die Forschungslage und die wichtigste Terminologie aus dem Bereich *Übersetzungsstrategien und Übersetzungsverfahren* eingeführt. Dabei wurde auf „einen begrifflichen Dschungel von sich überschneidenden Termini für Subklassen der wörtlichen / nicht wörtlichen“ (Henschelmann 2004: 389) Übersetzungsverfahren hingewiesen.² Während der Präsentation der einführenden Inhalte wurde in Bezug auf die Fachterminologie Sorge getragen, dass sich die Studierenden im Verlauf des Kurses ausschließlich der erörterten Fachtermini bedienen. Die einleitenden Informationen wurden mit den Angaben zu Übersetzungstypen und zum Problem der (Un-)Übersetzbarkeit abgerundet.

In den Vordergrund der Lehrveranstaltung wurde der Überblick über die ausgewählten Klassifikationen der Techniken der Übersetzung gestellt. Es wurde selbstverständlich nur eine Auswahl an Typologien in den Blick genommen. In den einzelnen Unterrichtseinheiten wurden einzelne Konzepte ausführlich dargelegt und miteinander konfrontiert. Die Präsentation vollzog die chronologischen Schritte in der Entwicklung der allgemeinen Klassifikationen der übersetzerischen Mikrooperationen in der Fachliteratur: von der Typologie der *Übersetzungstransformationen* in der Auffassung von Barchudarov (1979), über die Auflistung der *Übersetzungsverfahren* in der Klassifikation nach Schreiber (²1999), bis hin zur Erörterung der *Verfahren der Übersetzung* in der Typologie von Kautz (2000). In

---

2| Im vorliegenden Beitrag werden die aus der breiten Palette der Termini in der translationswissenschaftlichen Literatur ausgewählten Begriffe *sprachliche Operationen beim Übersetzen* (vgl. Doherty/ Angermüller 1983), *Übersetzungsprozeduren* (vgl. Wilss 1977, vgl. Reiß 1985), *Übersetzungs- / Translationsverfahren* (vgl. Schmidt 1984; vgl. Fleischmann 1987), *Techniken der Übersetzung* (vgl. Wotjak 1985), *Übersetzungsoperationen* (vgl. Doherty 1989) als synonyme Bezeichnungen betrachtet.

einem weiteren Schritt wurden »Realien« als Objekte der translationswissenschaftlichen Forschung thematisiert und mit drei Klassifikationen zu den Operationen bei der Übertragung von Realienlexemen illustriert. Den Kern der Überlegungen bildeten: *translatorische Lösungen* bei der Wiedergabe von Realienbezeichnungen in der Typologie von Markstein (²1999), *Verfahren bei der Übersetzung von Realia-Bezeichnungen* in der Einteilung von Koller (⁸2011) und *Übersetzungsmöglichkeiten von Realien* in der Typologie von Kujamäki (2004).

Der Besprechung der jeweiligen Klassifikation wurden insgesamt sechs Zwischentests angeschlossen, in denen markante Fachtermini, Textbeispiele und Angaben sowie Erläuterungen zu den entsprechenden Translationsverfahren zusammengestellt wurden, so dass die im Zentrum der Typologien stehenden Probleme zum Tragen kommen. Die Aufgaben zu jeder Klassifikation wurden sowohl für das gemeinsame Erarbeiten in Kleingruppen als auch für die eigenständige Arbeit gedacht.³ Sie dienten als praxisorientierte Hilfestellung beim Einstieg in die bewusste Wahl und in den begründeten Einsatz der entsprechenden Übersetzungstechniken in konkreten ZS-Texten wie auch die Reflexion über die Bewertung der Adäquatheit von gewählten Lösungen.

Im Abschlusstest wurde der aktuelle Kenntnisstand der Studenten aufgezeigt und beurteilt. Die Textfragmente und Textbeispiele wurden sowohl der deutsch- als auch der polnischsprachigen Literatur sowie entsprechenden Übersetzungen entnommen. Sie enthielten Beispiele u.a. für Realia-Bezeichnungen, Eigennamen und Abkürzungen. Die Aufgaben waren nach dem zunehmenden Schwierigkeitsgrad geordnet. Nach der Bewertung der Ergebnisse der schriftlichen Arbeit erfolgte die zusammenfassende Diskussion und Evaluation des Kurses von den Studenten.

3.3. Übersetzungsverfahren in der Typologie von Kautz (2000)

Im Folgenden soll die von Kautz ausgearbeitete kommentierte Liste der Techniken der Übersetzung präsentiert werden, die besonders für didaktische Zwecke geeignet ist und von den Studierenden als Anregung für das Umsetzen der theoretisch fundierten Ausführungen in die Praxis betrachtet wurde. Es ist eine besonders aufschlussreiche Typologie, die – im Gegensatz zu den Auflistungen von Barchudarov oder Schreiber – den Vorrang der Lösungen auf der lexikalischen Ebene nicht gibt, sondern die Übersetzungsverfahren auf der grammatischen und der semantischen, darunter auch der stilistischen, Ebene hervorhebt. Diese Typologie wurde von den Studenten nach der Vortragsreihe unter den

3| Das Wissen der Studenten wird mit den folgenden Aufgaben getestet: Arbeitsblätter mit Fragen zum Inhalt der Lehrveranstaltung; Lückentexte, in denen Hyponyme / Hyperonyme, Bezeichnungen oder Beispiele für einzelne sprachliche Operationen einzusetzen sind sowie Richtig-Falsch-Übungen und Zuordnungsübungen.

präsentierten Inhalten als eine der interessantesten und zugleich der kompliziertesten Klassifikationen angesehen. Da der Übersetzungsprozess selbst und die ihn bestimmenden Faktoren als ein mehrdimensionales und vielschichtiges Phänomen aufzufassen sind, das von der Subjektivität der von dem Übersetzer getroffenen Entscheidungen abhängt, ist es wohl unmöglich, einen „Katalog mit fertigen Patentrezepten“ zu erstellen, der bei der Lösung von Übersetzungsproblemen behilflich sein könnte.

In den Vorüberlegungen zu den Verfahrensweisen, die im Übersetzungsprozess Anwendung finden, wird von Kautz (2000: 127) darauf hingewiesen, dass die „in Wörterbüchern sowie kontrastiv-linguistischen „Vergleichenden Grammatiken“ usw. fixierte Entsprechungsregeln (z.B. bezüglich des Lexikons; der Wortbildung; der Phraseologie einschließlich der Verwendung von textsortenspezifischen Textbausteinen und Klischees; der Syntax) keine Übersetzungsverfahren, sondern auf das Sprachsystem bezogene Entsprechungstypen“ sind. Diesbezügliche Kenntnisse sind für die Anfertigung von gelungenen Übersetzungen unabdingbar, zumal sie als „Standardlösungen“ von Übersetzungsproblemen aufgefasst werden können und für die Kompetenzen im Bereich der Mutter- und Fremdsprache grundlegend sind. Als *Übersetzungsverfahren* versteht Kautz (ebd.)

mikrostrategische Operationen, zu denen der Übersetzer greift, um im Rahmen seiner übergreifenden Makrostrategie bestimmte Übersetzungsprobleme funktionsadäquat – unter Berücksichtigung der spezifischen Kommunikationssituation, in der Ausgangs- und Zieltext stehen – ad hoc zu lösen.

Der Präsentation der Einteilung der mikrostrategischen Operationen werden ein paar Bemerkungen zu ausgewählten Auffassungen von diesem Phänomen in der translationswissenschaftlichen Forschung vorausgeschickt, in denen u. a. die Begriffsbestimmungen von Wilss (1988), Krings (1986), Vannerem/ Snell-Hornby (1986) kurz präsentiert werden.

Der von Kautz (2000: 129–134) aufgestellte Katalog von übersetzerischen Mikrostrategien umfasst die sog. „nichtwörtlichen“ – summa summarum dreißig – Übersetzungsverfahren, bei denen die Veränderung der sprachlichen Bedeutung vorliegt. Die Liste besteht aus zwei Untergruppen, welche im grammatischen und semantischen Bereich anzusiedeln sind, so dass die lexikalische Ebene nicht berücksichtigt wird. Des Weiteren werden sie in sechs Teilbereiche aufgliedert.

Es liegen einige Einschränkungen vor, und zwar: Grenzen zwischen den betreffenden Veränderungen sind fließend, die konkreten Operationen sind unterschiedlichen Bereichen zuzuordnen oder eine eindeutige Abgrenzung ist nicht immer möglich. Die von Kautz ausgearbeiteten Übersetzungsverfahren wurden nicht als eine vollständige und geschlossene Liste ausgedacht. Es wird auch vorbehalten, dass die angegebenen Verfahren gewöhnlich nicht isoliert, sondern in verschiedenen Kombinationen auftreten und nicht obligatorisch sind. Sie werden

an die betreffenden Sprachen und die Textsorten angepasst sowie sie lassen sich nicht voraussagen (vgl. Kautz 2000: 129).

3.3.1.

Die Liste eröffnen grammatische Übersetzungsverfahren mit den Veränderungen auf der morphologischen und / oder syntaktischen Ebene. Sie enthält insgesamt zwölf Operationen, die in drei Untergruppen gegliedert werden, nämlich: Veränderungen innerhalb der Kategorie, Kategorienwechsel und syntaktische Umstellungen und Veränderungen der Satzstruktur.

3.3.1.1.

Veränderungen innerhalb der Kategorie bestehen aus vier Operationen, unter denen im Falle von drei Mikrostrategien das Verb in den Vordergrund gestellt wird:

- Wechsel des Numerus beim Substantiv: dt. Singular *Der afrikanische Elefant ist vom Aussterben bedroht.* → en. Plural; *African elephants face the danger of extinction.*; ru. Singular *Višnju sušili, vareñe varili...* → dt. Plural *Die Kirschen wurden getrocknet oder zu Marmelade verarbeitet...*;
- Veränderung des Genus beim Verb: dt. Aktiv *Man applaudierte ihm.* → en. Passiv *He was applauded.*; ru. Aktiv *Višnju sušili...* → dt. Passiv *Die Kirschen wurden getrocknet...*;
- Wechsel der Form des Verbs: en. Gerundium *Stop lying to me!* dt. Infinitiv → *Hör auf, mich anzulügen!*;
- Veränderung des Tempus beim Verb: en. Present Perfect *This development has provided unprecedented opportunities...* → dt. Präsens *Diese Entwicklung eröffnet ungeahnte Möglichkeiten...* (vgl. Kautz 2000: 129).

3.3.1.2.

Kategorienwechsel betrifft zwei Varianten, zu denen zuzurechnen sind:

- Veränderung der Wortart: en. Substantiv *I'm no dancer.* → dt. Verb *Ich tanze nicht.*; ru. Substantiv *V komnate stojala strašnaja žara.* → dt. Adjektiv *Im Zimmer war es furchtbar heiß.*; en. Verb *He appears to be...* → dt. Aderb *Er ist anscheinend...*; en. Demonstrativum *We consider this a major problem.* → dt. Pronominaladverb; *Wir sehen darin ein großes Problem...* en. Possessivpronomen *He blew his nose.* → dt. bestimmter Artikel *Er putzte sich die Nase.* (vgl. ebd.);
- Entkategorisierung: ru. unvollendeter Aspekt *Každyju subbotu on chodil b kino.* → dt. aspektlose Verbform *Er ging jeden Samstag ins Kino.*; dt. bestimmter Artikel *Der Mann ist nicht schlecht.* → ru. Demonstrativum *Etot čelovek chorošo.*; en. Gerundium *his being here* → dt. Substantiv *seine Anwesenheit*; dt. Modalpartikel *Du kennst ihn wohl?* → en. Frageanhängsel *You know him, don't you?* (vgl. Kautz 2000: 130)

3.3.1.3.

Syntaktische Umstellungen und Veränderungen der Satzstruktur sind unter den Übersetzungsverfahren im Bereich der Grammatik die am zahlreichsten vertretene Gruppe, die mit sechs Möglichkeiten der Änderungen repräsentiert wird:

- Transformationen auf der syntaktischen Ebene: en. Partizipialkonstruktion *The person named as the heir...* → dt. Relativsatz *Die Person, die als Erbe angegeben wird...*; ru. Adverbialpartizip *Izučiv vse materialy po delu...* → dt. präpositionale Wortgruppe *Nach Prüfung aller Unterlagen...*;
- Umstellung vom Satzteil: en. Satzende *The boys was here again this evening.* → dt. Satzanfang *Heute abend war der Junge wieder da.*; ru. Satzanfang *V komnatu vošel malčik.* → dt. Satzende *Ein Junge kam ins Zimmer.*;
- Wechsel vom Satzglied: en. Subjekt *Low gravity allows for...* → dt. Adverbialbestimmung *Durch die geringe Schwerkraft ist es möglich...*; dt. Adverbialbestimmung *In der Zeitung heißt es...* → en. Subjekt *The newspaper writes...*;
- Veränderung der Satzgliedfolge: „Im Deutschen ist die Satzgliedfolge so variabel, dass geringere Variabilität, z. B. das S-P-O-Schema des Englischen und weitgehend auch des Chinesischen, im Zieltext schnell monoton wirkt (aus Platzgründen geben wir kein Beispiel).“ (ebd.);
- Änderungen im Bereich der Satzfolge: dt. Erst Haupt-, dann Nebensatz *Wir bleiben zu Hause, weil es regnet.* → ch. erst Neben-, dann Hauptsatz *Yinwei xia yu, women dai zai jia li.*
- Umverknüpfung von Sätzen: dt. hypotaktisches Satzgefüge *Mein Onkel, der mit 65 eigentlich zu alt ist, sollte man meinen, hat doch letzte Woche tatsächlich zum dritten Mal geheiratet!* → en. parataktische Hauptsätze *My uncle is 65 this year – too old for marriage, one would think. Nevertheless, he did marry a third time last week.*; ru. zwei parataktische Hauptsätze *Zakončil svoju žizn ded predsedatelem komiteta ministrov. Umer on v 1880 godu.* → dt. ein Hauptsatz *Mein Großvater starb im Jahre 1880 als Vorsitzender der Minister des Ministerkomitees* (vgl. ebd.).

3.3.2.

Semantische Übersetzungsverfahren mit den Veränderungen der propositionalen, stilistischen und / oder Sprechaktbedeutung setzen sich aus achtzehn Mikrostrategien zusammen, die im Folgenden präsentiert werden.

3.3.2.1.

Veränderungen der propositionalen Bedeutung (des Sinngehalts) umfassen die größte Zahl der übersetzerischen Operationen auf der semantischen Ebene, zu denen zugerechnet werden:

- synonymische Übersetzung, bei der die Wiedergabe durch lexikalische Mittel mit annähernd identischer propositionaler Bedeutung vorliegt:

ru. *sniženje zaboлеваemosti* → dt. *Senkung des Krankenstandes*; en. *The Ukrainian president stated... gravity allows for...* → dt. *Das ukrainische Staatsoberhaupt erklärte...*;

- antonymische Übersetzung, für die die Wiedergabe durch lexikalische Mittel mit entgegengesetzter propositionaler Bedeutung in Verknüpfung mit Negation charakteristisch ist: en. *He failed in the test.* → dt. *Er bestand die Prüfung nicht.*; ru. *...čto oni okazalis' zdes' slučaino* → dt. *... dass sie nicht hierhergehörten*; dt. *Er hat das Buch von seinem Freund geborgt* → sp. *Su amigo le prestó el libro.*;
- Kompression / Implikation, bei der formal bzw. inhaltlich ökonomischere sprachliche Realisierung der propositionalen Bedeutung in der ZS vorhanden ist: ru. *Izložít členam kabineta* → dt. *... dem Kabinett erläutern*; en. *without the aid of* → dt. *ohne*; en. *the river Thames* → dt. *die Themse.*;
- Expansion / Explikation, bei der die propositionaler Bedeutung in der ZS formal / inhaltlich aufwendiger sprachlich realisiert wird: en. *The pressure of work is such that...* → dt. *Der Arbeitsdruck, der auf uns lastet, ist so groß, dass...*; sp. *Le gusta tanto el Metusalén!* → dt. *Ihm schmeckt der „Metusalén“-Rum so gut!*; ru. *v GUME* → dt. *im GUM, dem bekannten Moskauer Warenhaus*; en. *At the recent ASEAN conference...* → dt. *Auf der Konferenz der ASEAN (Association of South East Asian Nations), die kürzlich stattfand...*;
- Generalisierung, die auf der semantisch weniger reichen, abstrakteren sprachlichen Realisierung der propositionalen Bedeutung in der ZS beruht: en. *The competition is cutthroat...* → dt. *Der Konkurrenzkampf wird erbittert geführt...*; dt. *Ich dachte, was für eine verdammte Sache ist es doch...* → ru. *Ja dumal do čego že strašno...*; en. *Don't forget to change gear!* → dt. *Vergiss nicht zu sachalten!*;
- Konkretisierung, die zu der semantisch reicheren, differenzierteren sprachlichen Realisierung der propositionalen Bedeutung in der ZS führt: en. *he said* → dt. *er erwiderte*; ch. *Ni zenme hai xiao?* → dt. *Wieso grinst du da noch?*; sp. *literatura extranjera* → dt. *Werke ausländischer Schriftsteller.*;
- Remetaphorisierung, für die das Ersetzen einer AS-Metapher durch eine ZS-Metapher mit anderer propositionaler Bedeutung fundamental ist: dt. *Der Unfall forderte acht Menschenleben.* → en. *The accident took eight lives.*; en. *Norma looked daggers at her husband* → dt. *Norma funkelte ihren Mann wütend an.*; en. *Why, you can't eat fish-nchips every day!* → dt. *Schließlich kann man ja nicht jeden Tag Bratwurst mit Sauerkraut fressen!* (vgl. Kautz 2000: 131–132);
- Paraphrasierung, die dann vorliegt, wenn ein Lexem in der AS wegen des Fehlens eines Äquivalents in der ZS umschrieben wird: en. *The bar is open to non-residents.* → dt. *Die Bar ist auch für die Gäste geöffnet, die nicht im Hotel wohnen.* (vgl. Kautz 2000: 132);

- Mutation, deren Basis der Einsatz semantisch unterschiedlicher sprachlicher Elemente in der ZS ist, was die Beibehaltung der unveränderten Form in expressiven Texten ermöglicht: ch. *Xian huanggua you mao / yao chi xian tao. / Xian tao you zur, / ao chi youbir...* (Kindergedicht; Endreim fett, dokumentarische Übersetzung: *Frische Gurken haben Haare, / wollen frische Pfirsiche essen. / Frische Pfirsiche haben Öffnung, / wollen Ölfladen essen...* → dt. *,ne Gurke sie wollte, / die war ihr zu grün. / Da wollte sie Nudeln, / die warn ihr zu dünn.*;
- Textsortenanalogon wird im Falle unterschiedlicher Textsortenkonventionen verwendet, beruht auf dem Gebrauch semantisch unterschiedlicher Mittel in der ZS: ch. *anzuhang chengxu* (wörtl. *Montageverfahren*) → dt. *Ein- und Ausbau* (Beispiel aus einem Kfz-Werkstatthandbuch). (vgl. ebd.)

3.3.2.2.

Veränderungen der stilistischen Bedeutung beinhalten sechs Möglichkeiten. Quantitativ gesehen stehen sie in der Klassifikation der Übersetzungsverfahren im semantischen Bereich an zweiter Stelle. Gemeint sind:

- Entmetaphorisierung, für die die Substitution einer Metapher in der AS durch einen neutralen Ausdruck in der ZS konstitutiv ist: dt. *Er ist nämlich bekannt wie ein bunter Hund.* → en. *He's quite notorious, you know.*;
- Metaphorisierung, die sich auf die Ersetzung eines neutralen AS-Ausdrucks durch eine Metapher in der ZS stützt: en. *He's clever, isn't he?* → dt. *Er ist ein ganz schönes Schlitzohr, was?;*
- Einsatz von kommentierenden Paratexten in Form von Fußnoten, Anmerkungen am Textende, Vor- und Nachworten, „z. B. in Fällen, wo mit Sprache etwas über Sprache gesagt wird; wo Begriffe nicht im Text selbst geklärt werden können oder sollen; wo dem Übersetzer keine bessere Lösung für ein scheinbar „unübersetzbares“ Textelement einfällt usw.“ (ebd.);
- stilistische Anhebung;
- stilistische Absenkung;
- Ersetzen von Dialekt durch Umgangssprache u.a. (vgl. ebd.)

3.3.2.3.

Veränderungen der Sprechaktbedeutung werden durch zwei Mikrostrategien vertreten:

- Wechsel von Aufforderungssatz zu Fragesatz: dt. *Machen Sie doch bitte das Fenster zu!* → en. *Would you shut the window, please?;*
- Wechsel von Fragesatz zu Aussagesatz: dt. *Könnten Sie mir bitte sagen, wo ich Herrn X. finde?* → en. *Excuse me, I'm looking for Mr. X.* (vgl. Kautz 2000: 133).

3.4. Evaluation der Inhalte der Vorlesungsreihe

In den Mittelpunkt der Evaluation der Vorlesung wurden hauptsächlich die im Rahmen der Lehrveranstaltung angeeigneten Kenntnisse der Studenten sowie die von ihnen erworbenen und geschulten Fähigkeiten gestellt, und zwar in Bezug auf die Identifizierung, die Wahl, den Einsatz und die Verifizierung der Übersetzungsverfahren und ihre bewusste Anwendung in der praxisorientierten Schulung von translatorischen Kompetenzen, im Erwerb neuen Wortschatzes in bestimmten Themenbereichen und in der Bildung von korrekten syntaktischer Strukturen in den ZS-Texten.

Wie aus den Bemerkungen der Studierenden hervorgeht, haben sie in der Vorlesungsreihe gelernt, wie die theoretische Literatur zur Translationswissenschaft „bewältigt“ werden kann und dass das Beziehen übersetzungstheoretischen Wissens auf konkrete translatorische Lösungen und auf den bewussten Einsatz von Mikrostrategien in der Praxis durchaus möglich ist. Dabei wurden von den Studenten des Bachelor-Studiums Barrieren überwunden, und zwar in der Umsetzung von theoretisch präsentierten Problemstellungen hin zum gegebenen Text. In den einzelnen Unterrichtseinheiten wurde jeweils eine Klassifikation der Übersetzungsverfahren fokussiert, die aufgeworfenen Übersetzungsprobleme wurden exemplifiziert. Durch das Durchlaufen der einzelnen Schritte und die Hinweise darauf, wie einzelne Probleme gelöst werden können, hatten sie die Gelegenheit, die Metasprache der Übersetzungswissenschaft zu ergänzen und zu vervollkommen. Die Studierenden sind zu der Überzeugung gekommen, dass theoretisches Wissen durch praktische Fertigkeiten unterstützt und ergänzt werden muss. Dementsprechend schätzten sie die Möglichkeit, erworbenes nüchternes Überblickwissen in Zwischentest und im Abschluss test überprüfen zu können, besonders hoch. Wie auch die Tatsache, dass die in multimedialen Präsentationen erörterten einzelnen übersetzerischen Operationen mit zahlreichen Beispielen, sogar mit adäquat gewählten Symbolen und Abbildungen illustriert wurden. Solch eine Vermittlung von Kenntnissen leistete eine wirklich unschätzbare Hilfe, insbesondere für Augenmenschen. Die Bewusstmachung der möglichen Strategien und Verfahren bei der Lösung eines Problems, die Bewertung der Adäquatheit der in der Eigenarbeit gewählten Mikrooperationen sind weitere Vorteile des Unterrichts. Die im Rahmen der Vorlesungsreihe gewonnenen Erkenntnisse haben die Studenten zur vertiefenden Beschäftigung im weiteren Studium angeregt, was ich als Autorin des Szenarios des Kurses für besonders relevant halte. „Wissen darüber, wie man's macht.“ (Kußmaul 2007: 114) – dieser Satz galt als Motto für den oben präsentierten Vorlesungszyklus. Es scheint in die Praxis umgesetzt zu werden.

4. Schlussbemerkungen

Theoretisch fundiertes Wissen, das von den angehenden Übersetzern in die Praxis umgesetzt werden kann, ist in ihrer Ausbildung nicht wegzudenken. Es ist

wohl unmöglich, an einem ZS-Text zu arbeiten, ohne über theoretische Translationskenntnisse zu verfügen. Die Beherrschung translatorischer Grundlagen unterstützt bewusstes translatorisches Vorgehen. Der Überblick über übersetzerische Mikrostrategien soll den künftigen Übersetzern in einer konzentrierten Form vermittelt werden, so dass sie mit entsprechenden Übersetzungsmethoden umgehen lernen, geeignete Übersetzungsverfahren gezielt anwenden und ihre translatorische Kompetenz entwickeln.

Literaturverzeichnis

- Barchudarow, Lew (1979). *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und der speziellen Übersetzungstheorie*. Autorisierte Übersetzung ins Deutsche von M. Zwilling. Leipzig.
- Doherty, Monika/ Angermüller, Hartmut (1983). „Sprachliche Operationen beim Übersetzen“. In: *Fremdsprachen* 3. S. 166–170.
- Doherty, Monika (1989). „Übersetzungsoperationen“. In: *Fremdsprachen* 33. S. 172–177.
- Fleischmann, Eberhard (1987). „Zum Problem der Übersetzungsverfahren und ihrer Klassifizierung“. In: *Fremdsprachen* 31.4. S. 231–235.
- Henschelmann, Käthe (2004). „Übersetzungsverfahren“. In: Kittel, H./ Frank, A. P./ Greiner, N./ Hermans, T./ Koller, W./ Lambert, J./ Fritz, P. (Hg.) *Übersetzung – Translation – Traduction. Ein internationales Handbuch zu Übersetzungsforschung*. 1. Teilband. Berlin/ New York. S. 388–407.
- Kautz, Ulrich (2000). *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. München.
- Koller, Werner (⁸2011). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Tübingen/ Basel.
- Krings, Hans P. (1986). *Was in den Köpfen der Übersetzer vorgeht: Eine empirische Untersuchung der Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Tübingen.
- Kujamäki, Pekka (2004). „Übersetzung von Realienbezeichnungen in literarischen Texten“. In: Kittel, H./ Frank, A. P./ Greiner, N./ Hermans, T./ Koller, W./ Lambert, J./ Fritz, P. (Hg.) *Übersetzung – Translation – Traduction. Ein internationales Handbuch zu Übersetzungsforschung*. 1. Teilband. Berlin/ New York. S. 920–925.
- Kußmaul, Paul (2007). *Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen.
- Markstein, Elisabeth (²1999). „Realia“. In: Snell-Hornby, M./ Hönig, H. G./ Kußmaul, P./ Schmitt, P. A. (Hg.) *Handbuch Translation*. Tübingen. S. 288–291.
- Reiß, Katharina (1985). „Paraphrase und Übersetzung“. In: Gnillka, J./ Rüger, H. P. (Hg.) *Die Übersetzung der Bibel*. Bielefeld. S. 272–287.

- Schleiermacher, F. (1813), „Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens“. In: Störig, Hans. J. (Hg.) (1963). *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt. S. 38–70.
- Schmidt, Heide (1984). „Translationsverfahren in der Übersetzungslehre“. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Gesellschaftswissenschaftliche Reihe 33.5. S. 667–672.
- Schreiber, Michael (²1999). „Übersetzungstypen und Übersetzungsverfahren“. In: Snell-Hornby, M./ Hönig, H. G./ Kußmaul, P./ Schmitt, P. A. (Hg.) *Handbuch Translation*. Tübingen. S. 151–154.
- Sieradzka, Małgorzata (2011). *Strategien und Verfahren der Übersetzung als Lernobjekt im E-Learning. Einige Bemerkungen über die Durchführung eines Projekts*. In: Bartoszewicz, I./ Szczek, J./ Tworek, A. (Hg.) *Germanistische Linguistik im interdisziplinären Gefüge I*, (=Linguistische Treffen in Wrocław, vol. 6). Wrocław/Dresden. S. 209–216.
- Vannerem, Mia/ Snell-Hornby, Mary (1986). „Die Szene hinter dem Text: ‚scenes-and-frames semantics‘ in der Übersetzung“. In: Snell-Hornby, M. (Hg.) *Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung zur Integrierung von Theorie und Praxis*. Tübingen/Basel. S. 184–205.
- Wilss, Wolfram (1977). *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Stuttgart.
- Wilss, Wolfram (1988). *Kognition und Übersetzen. Zu Theorie und Praxis der menschlichen und der maschinellen Übersetzung*. Tübingen.
- Wotjak, Gerd (1985). „Techniken der Übersetzung“. In: *Fremdsprachen* 29. S. 24–34.

Małgorzata Sieradzka

Uniwersytet Rzeszowski

Instytut Neofilologii

Katedra Germanistyki

Al. mjr. W. Kopisto 2 B

35–315 Rzeszów, Polen

masieradzka@ur.edu.pl

ORCID: 0000-0001-5841-9574

Joanna Sulikowska-Fajfer

Aleksander-Brückner-Zentrum für Polenstudien/ Deutschland

Alle Wege führen nach Rom? Die Entscheidungen des Übersetzers Olaf Kühl am Beispiel des Romans „Wie ich Schriftsteller wurde. Versuch einer intellektuellen Autobiographie“ von Andrzej Stasiuk¹

ABSTRACT

All roads lead to Rome? Olaf Kühl's translatory decisions on the example of the novel "How I became a writer: an attempt at an intellectual autobiography"

This article discusses the strategies that may be used during the process of translation of a literary work. It will be shown that the translators' choices are context driven. The starting point for an analysis are four theoretical approaches to translation strategies (Markovina 1993, Koller 2004, Gercken 1999 and Hejwowski 2006). The analysis of the translator's choices will be carried out at the example of Andrzej Stasiuk's novel "Jak zostałem pisarzem. Próba autobiografii intelektualnej" translated into German by Olaf Kühl.

Keywords: translation, translations strategies, culture translation, Polish literature

---

Im vorliegenden Artikel wird eine Analyse der deutschen Übersetzung des Romans „Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)“ des polnischen Autors Andrzej Stasiuk vorgenommen. Der Fokus dieser Untersuchung liegt darauf, wie der Übersetzer diejenigen Fragmente auf Deutsch wiedergibt, die kulturell geprägt sind. Die Annahme, dass nur bestimmte Fragmente kulturelle

---

1| Dieser Beitrag basiert auf Forschungsarbeiten, die durch die Deutsch-Polnische Wissenschaftsstiftung (DPWS/FWPN) gefördert wurden.

Besonderheiten aufweisen, kann jedoch Bedenken auslösen, weil der jeweilige (literarische) Text per se als Produkt der jeweiligen Kultur zu verstehen ist. In diesem Zusammenhang wird auf die Äußerung von Krzysztof Hejwowski hingewiesen, wonach es sich hier um Textstellen handelt, die in besonderer Weise den kulturellen Charakter des Ausgangstextes widerspiegeln. Im Kontext der Übersetzung ist es wichtig hervorzuheben, dass ihre kulturelle Spezifika Probleme bei ihrer Wiedergabe in der Zielsprache bereitet (vgl. Hejwowski 2004: 71–72)².

Grundlegend für diesen Beitrag ist die Erkenntnis, dass kulturelle Elemente nicht nur explizit, sondern auch implizit vorkommen. Als explizit können in der Regel *Realia* bezeichnet werden, die als „Ausdrücke[-] und Namen für Sachverhalte politischer, institutioneller, sozio-kultureller, geographischer Art, die spezifisch sind für bestimmte Länder“ definiert werden (Koller 2004: 232). Aber auch Bedeutungen, die implizit im Text vorkommen, signalisieren kulturelle Besonderheiten und sind der Untersuchung wert.

1. Palette der Möglichkeiten: Klassifikation der übersetzerischen Strategien

Ziel des vorliegenden Artikels ist es, die Übersetzung von Stasiuks Roman zu analysieren und anhand konkreter Beispiele darzustellen. Um dieses Ziel zu erfüllen, ist es vorab notwendig, eine Klassifizierung der dem Übersetzer zur Verfügung stehenden translatorischen Lösungen durchzuführen. Aus diesem Grund werden in dem folgenden Abschnitt vier Vorschläge der Klassifikation erörtert (Markovina 1993; Koller 2000; Gercken 1999 und Hejwowski 2006). Diese vier Klassifizierungsmodelle können zwar das Thema nicht erschöpfen, sie bieten aber eine gute Basis für weitere Überlegungen.

Alle diese Ansätze haben eine gemeinsame Basis – das Übersetzungskonzept von Schleiermacher. Der Wissenschaftler, der zum Klassiker in dieser Disziplin geworden ist, unterscheidet zwei Wege für das Verstehen des Übersetzungswesens:

Der eigentliche Uebersetzer, der diese beiden ganz getrennten Personen, seinen Schriftsteller und seinen Leser, wirklich einander zuführen, und dem letzten, ohne ihn jedoch aus dem Kreise seiner Muttersprache heraus zu nöthigen, zu einem möglichst richtigen und vollständigen Verständniß und Genuß des ersten verhelfen will, was für Wege kann er hierzu einschlagen? Meines Erachtens giebt es deren nur zwei. Entweder der Uebersetzer läßt den Schriftsteller möglichst in

2| Hejwowski schreibt: „Z tłumaczeniowego punktu widzenia ich wspólnym mianownikiem będzie to, że ich kulturowa specyficzność [...] rodzi problemy przekładowe. Tak rozumiane elementy kulturowe obejmują większość imion własnych [...], nazwy i zwroty związane z organizacją życia [...], obyczajami i przyzwyczajeniami [...], cytaty i aluzje mające ścisły związek z literaturą danego kraju [...], aluzje do historii kraju i do innych sfer kultury, takich jak muzyka, film, malarstwo itd.” (Hejwowski 2004: 71–72).

Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen; oder er läßt den Leser möglichst in Ruhe und bewegt den Schriftsteller ihm entgegen (Schleiermacher 1973: 47).

Diesen Gedanken folgend, wird in diesem Beitrag die Frage gestellt, ob sich die Übersetzung dem Original unterwerfen oder ob sich das Original der Übersetzung unterordnen muss. Die genannten vier Vorschläge der Klassifizierung von translatorischen Strategien sollen bei dieser Frage behilflich werden.

Irina Markovina nennt zwei Strategien: Füllen und *Kompensation* (vgl. Markovina 1993: 176). Die erste Strategie kann durch einen Kommentar oder eine Erklärung realisiert werden. Die Genauigkeit der Erklärung ist von der Relation zwischen Ausgangs- und Zieltext abhängig: „Das Füllen kann in Umfang und Tiefe unterschiedlich sein, das hängt von der konkreten Situation des Verkehrs und von der Größe der kulturellen Distanz zwischen den Kommunikanten ab“ (Markovina 1993: 176). Eine zweite Möglichkeit bietet die *Kompensation*, bei der gleichwertige Elemente beider Kulturen einander gegenübergestellt werden. Laut Markovina wird ein Element implizit oder explizit durch ein anderes ersetzt, z.B. durch eine Gegenüberstellung gleichwertiger Personen aus beiden Kulturen. Diese Methode ist nicht nur populärer, sondern hat im Vergleich zur ersten Methode (Füllen) auch mehr Vorteile. Die *Kompensierung* führt zu bestimmten Verlusten, trägt aber auch zum besseren Verständnis fremder Nationen bei (vgl. Markovina 1993: 176f.).

Eine genauere Klassifikation bietet Werner Koller. Außerdem setzt er sich in seiner Arbeit explizit mit den Übersetzungsstrategien (bei Koller Übersetzungsverfahren genannt) der (unter anderem) *kulturspezifischen Elemente* auseinander (vgl. Koller 2004: 232). Er geht davon aus, dass die Lücken im Text (wie er die *Realia* bezeichnet) nur „vorläufige Lücken“ sind und es die Aufgabe des Übersetzers ist, diese Lücken zu schließen. Dafür bieten sich folgende fünf Übersetzungsstrategien an (vgl. Koller 2004: 232ff.):

1. *Übernahme des ausgangssprachlichen Ausdrucks* (AS-Ausdruck) in die Zielsprache (ZS) (ggf. in Anführungszeichen), die (a) unverändert als Zitatwort (Fremdwort) oder als (b) vollständige oder teilweise Anpassung an die phonetischen, graphischen und morphologischen Normen der ZS (Lehnwort) vorkommt;
2. *Lehnübersetzungen*, die auf der wortwörtlichen Übersetzung basieren;
3. *Entsprechung* – diese Übersetzungsstrategie beruht auf der Wahl der nächstliegenden Entsprechung des AS-Ausdrucks zur ZS;
4. *Explikation (definitivische Umschreibung)* – der AS-Ausdruck wird in der ZS umschrieben oder kommentiert in Form einer Fußnote oder Anmerkung;
5. *Adaptation* – d.h. „die Ersetzung des mit einem AS-Ausdruck erfaßten Sachverhalts durch einen Sachverhalt, der im kommunikativen Zusammenhang der ZS eine vergleichbare Funktion bzw. einen vergleichbaren Stellenwert hat“ (Koller 2004: 234).

Wie schon erwähnt, erarbeitet Koller sein Klassifizierungsmodell der Übersetzungsstrategien im Hinblick auf *Realia*-Bezeichnungen (vgl. Koller 2004: 232). Diese sind auf der Ebene der einzelnen Worte zu finden und als kulturspezifische Lexeme zu verstehen. Die kulturelle Spezifik eines Textes ist aber auch in den größeren Einheiten des Textes zu finden. Der Ansatz von Jürgen Gercken, der als Klassifikation von Arten der inhaltlichen Beziehungen zwischen den Ausgangstextelementen (ATE) und Zieltextelemente (ZTE) zu verstehen ist, zielt auf diese Tatsache ab und sollte deshalb seinen Platz in den theoretischen (methodologischen) Überlegungen haben.

Bevor aber auf die Klassifikation von Jürgen Gercken eingegangen wird, sollen die Begriffe *Bezeichnung*, *Bedeutung* und *Sinn* nach Eugenio Coseriu eingeführt werden: Dies ist für die Untersuchung von Gercken im Hinblick auf die Vergleiche kulturspezifischer Textinhalte von großer Bedeutung (vgl. Gercken 1999: 43). Coseriu unterscheidet drei Hauptarten des sprachlichen Inhalts (vgl. Coseriu 2007: 79):

- 1) *Bedeutung* meint den einzelsprachlich gegebenen Inhalt, d.h. „die besondere Gestaltung der Bezeichnung in einer bestimmten Sprache“ (Coseriu 2007: 79).
- 2) *Bezeichnung* bezieht sich auf den außersprachlichen Sachverhalt. Die Übersetzung muss das gleiche bezeichnen, kann jedoch verschiedene Bedeutungen haben. Den Unterschied zwischen der *Bedeutung* und der *Bezeichnung* fasst Coseriu folgendermaßen zusammen:

Das Problem beim Übersetzen ist in dieser Hinsicht das Problem der identischen Bezeichnung mit verschiedenen Sprachmitteln, d.h. nicht etwa „Wie übersetzt man diese oder jene Bedeutung dieser Sprache?“, sondern „Wie nennt man den gleichen Sachverhalt bzw. Tatbestand in einer anderen Sprache in der gleichen Situation?“ (Coseriu 1988: 299).

- 3) „Sinn ist der besondere Inhalt eines Textes. So kann z.B. der Sinn von *S o k r a t e s i s t s t e r b l i c h* in einem Syllogismus ‚Was für die ganze Klasse gilt, gilt notwendigerweise für jedes Glied dieser Klasse‘ sein; [...] derselbe Ausdruck [kann] in einem Gedicht den Sinn eines dichterischen Symbols für die Sterblichkeit und Ohnmacht des Menschen [haben]“ (Coseriu 1988: 299).

Im Kontext der Übersetzungskunst ist entscheidend, dass es die Aufgabe des Übersetzers ist, „nicht die gleiche Bedeutung, sondern die gleiche *Bezeichnung* und den gleichen *Sinn* durch die Mittel (d.h. eigentlich durch die *Bedeutungen*) einer anderen Sprache wiederzugeben“³ (Coseriu 1988: 299).

3| Hervorhebung wie im Original.

Mit Hilfe dieser Begrifflichkeit lässt sich die Klassifikation von Gercken verfolgen. Gercken klassifiziert die übersetzerischen Entscheidungen, die gleichzeitig die inhaltlichen Beziehungen zwischen Ausgangstextelementen (ATE) und Zieltextelementen (ZTE) repräsentieren, in sechs Kategorien (vgl. Gercken 1999: 111f.):

1. *Entsprechung* (ATE $\approx$ ZTE): Das ATE und ZTE haben den gleichen Bezeichnungsinhalt.
2. *Erweiterung* (ATE < ZTE): Das ATE hat einen spezifischeren Bezeichnungsinhalt als das ZTE.
3. *Einengung* (ATE > ZTE): Das ZTE hat einen spezifischeren Bezeichnungsinhalt als das ATE.
4. *Ersetzung* (ATE $\neq$ ZTE): Das ATE und ZTE haben unterschiedliche Bezeichnungsinhalte, aber sie lassen sich einander vom Sinn her zuordnen.
5. *Auslassung* (ATE – 0): Einem ATE lässt sich weder von der Bezeichnung noch vom Sinn her ein ZTE zuordnen.
6. *Hinzufügung* (0 – ZTE): Einem ZTE lässt sich weder von der Bezeichnung noch vom Sinn her ein ATE zuordnen.

Auch der polnische Translationswissenschaftler Krzysztof Hejwowski bietet eine Klassifikation der dem Übersetzer zur Verfügung stehenden Strategien. Meines Erachtens unterscheidet er z.B. die Kategorie *Entsprechung* (Gercken) in *Reproduktion ohne Erläuterung*, *anerkanntes Äquivalent* und *syntagmatische Übersetzung ohne Erläuterung*. Es fehlt aber in seiner Klassifikation u.a. die Strategie, die bei Gercken als *Einengung* oder bei Koller als *Spezifizierung* vorkommt.

Die Ausführungen von Hejwowski werden folgend mit den anderen vorgestellten Klassifikationen in einer Tabelle zusammengestellt, um zu veranschaulichen, inwieweit sie sich voneinander unterscheiden bzw. einander ergänzen. Bei der Deutung der einzelnen Strategien handelt es sich um meine eigene Interpretation:

Tab. 1: Zusammenfassung der Übersetzungsstrategien nach Gercken 1999; Hejwowski 2006; Koller 2004 und Markovina 1993.

Gercken 1999	Hejwowski 2006 ⁴	Koller 2000	Markovina 1993
Entsprechung	Reproduktion ohne Erläuterung	Übernahme	_____

4| Alle Übersetzungen der Übersetzungsstrategien nach Hejwowski 1999 (bei Hejwowski translatorische Techniken genannt) stammen von der Autorin dieses Artikels. Im polnischen Original werden folgende Strategien unterschieden: „Reprodukja bez objaśnienia“, „Uznany ekwiwalent“, „Tłumaczenie syntagmatyczne bez objaśnienia“, „Hiperonim“, „Ekwiwalent funkcjonalny“, „Opuszczenie“, „Reprodukja z objaśnieniem“, „Tłumaczenie syntagmatyczne z objaśnieniem“, „Ekwiwalent opisowy.“ (Hejwowski 2004: 76–85)

Gercken 1999	Hejwowski 2006 ⁴	Koller 2000	Markovina 1993
Entsprechung	Anerkanntes Äquivalent	Übernahme	_____
Entsprechung	Syntagmatische Übersetzung ohne Erläuterung	Lehnübersetzungen	_____
Erweiterung	Hyperonym	Verallgemeinerung	_____
Einengung	_____	Spezifizierung	_____
Ersetzung	funktionales Äquivalent	Adaptation	Kompensation
Auslassung	Auslassung	_____	_____
Hinzufügung	Reproduktion mit Erläuterung	Explication (definitiorische Umschreibung)	Füllen
Hinzufügung	Syntagmatische Übersetzung mit Erläuterung	Explication (definitiorische Umschreibung)	Füllen
_____	Deskriptives Äquivalent	_____	_____

Die hier vorgestellten Ansätze bieten einen Überblick über die Vielfalt der theoretischen Überlegungen, mit denen versucht wird den Prozess des Übersetzens eines Textes zu beschreiben.

Bevor ich zur Analyse der Übersetzung des Romans „Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)“ komme, werde ich die kulturelle Einbettung des Romans erläutern. Das Wissen darüber erleichtert das Textverstehen und die darauf folgende Textinterpretation, welche für die Analyse der Übersetzung unabdingbar ist.

2. Kulturelle Einbettung des Romans „Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)“

Andrzej Stasiuk schrieb diesen Roman innerhalb von zwei Wochen (vom 25. September bis zum 8. Oktober 1998), und er wurde noch im gleichen Jahr veröffentlicht. Die deutsche Übersetzung von Olaf Kühl erschien 2001 beim Suhrkamp Verlag unter dem Titel „Wie ich Schriftsteller wurde. Versuch einer intellektuellen Autobiographie“. Der Titel des Romans verweist darauf, dass seine Handlung sich

auf das Leben des Autors bezieht. Und tatsächlich handelt es sich hier um eine Art Autobiographie: Stasiuk beschreibt zehn Jahre seines Lebens, von 1976 bis 1986. Der Leser erfährt u.a. von seinem Rauswurf aus der Schule, der Desertion vom Militär und der darauf folgenden Zeit im Jahr 1980 im Gefängnis. Stasiuk verbrachte in seiner Jugend viel Zeit auf Partys, mit Freunden, Alkoholkonsum und zahllosen Gesprächen über Rock'n'Roll und Literatur. Das autobiographische Erzählen hat aber nicht das Ziel, ausführlich über das Leben des Schriftstellers zu berichten: „Ich hatte eine ernsthafte Affäre. Schwer erträgliches Gefühl. Ich werde nicht darüber schreiben, denn dies ist kein intimes Tagebuch, sondern die Chronik einer geistigen Formation“ (Stasiuk 2001: 74). Es gibt dem Schriftsteller vielmehr die Möglichkeit, u.a. die politische Lage der damaligen Volksrepublik Polen widerzuspiegeln: Es wird auf viele dramatische Momente der neuesten polnischen Geschichte implizit Bezug genommen (z.B. die Verhängung des Kriegsrechts 1981). Stasiuk stellt gleichzeitig durch die autobiographischen Motive dem Leser das Leben in der VRP dar, das er nicht durchweg als eine grausame Zeit empfunden hat: „Heute herrscht doch angeblich Freiheit, aber die Leute sind unfrei wie nie zuvor. Damals waren wir komplett versklavt, und dennoch tat jeder, was er wollte“ (Stasiuk 2001: 76). Neben den strikt autobiographischen und historischen Motiven nimmt die umfangreiche Beschreibung der Warschauer *Realia* einen großen Teil im Buch ein, weil die Handlung des Buches überwiegend in Warschau spielt.

3. Welchen Weg wählt der Übersetzer? Analyse der translatorischen Entscheidungen

Die Analyse der übersetzerischen Entscheidungen basiert auf 220 Beispielen, die besonders stark durch kulturelle Eigenschaften geprägt sind. 166 Beispiele davon weisen direkt (explizit) auf die polnischen Spezifika hin. Diese Gruppe wird vor allem durch *Realia* (z.B. geografische Eigennamen oder Namen polnischer Schriftsteller, Künstler und Musiker – 72 Beispiele), aber auch Alltagsleben (vor allem in der Zeit des kommunistischen Polens – 22 Beispiele) und polnische Mentalität (22 Beispiele) repräsentiert. Die 54 Textstellen weisen indirekt (implizit) auf die kulturellen Besonderheiten hin, die meisten davon – auf historische Ereignisse (35 Beispiele). Im ersten Schritt möchte ich anhand der Beispiele die Übertragungsstrategien der expliziten, kulturell geladenen Textausschnitte präsentieren und sie dann um die impliziten Fragmente ergänzen.

Beispiele 1a und 1b illustrieren zwei unterschiedliche Strategien der Übersetzung des Markennamens der in Zeiten der Volksrepublik Polen populären Zigaretten „ekstra mocne“. Der Übersetzer entscheidet sich im Sinne Kollers jeweils für eine andere Übersetzungsstrategie: *Übernahme des ausgangssprachlichen Ausdrucks* und *Lehnübersetzung*, wobei die beiden Übersetzungsstrategien

von Gercken als *Entsprechung* klassifiziert werden. Diese Strategie nennt auch Hejwowski (*Reproduktion ohne Erläuterung*) und weist bei dieser Strategie auf die Anpassung des Schriftbildes hin. Im Beispiel 1a übernimmt der Übersetzer das ausgangssprachliche Element unter Berücksichtigung der deutschen Rechtschreibung. Im Beispiel 1b wiederum übersetzt er wortwörtlich. Diese Strategie wird in der Klassifikation von Hejwowski als *syntagmatische Übersetzung ohne Erläuterung* bezeichnet.

Beispiel 1a

- Najchętniej paliliśmy extra mocne bez filtra, bo najbardziej szkodziły (Stasiuk 1998: 9f.).
- Am liebsten rauchten wir *Extra Mocne*⁵ ohne Filter, die waren am schädlichsten (Stasiuk 2001: 10).

Beispiel 1b

- Jak nie było extra mocnych [...] (Stasiuk 1998: 21).
- Wenn es keine *Extra Starken* gab [...] (Stasiuk 2001: 22).

In dem nächsten Beispiel sind ebenfalls im Kontext der Zigarettenmarke zwei unterschiedliche Strategien zu beobachten. In dem ersten Textabschnitt entschied sich der Übersetzer zur *syntagmatischen Übersetzung ohne Erläuterung* (Hejwowski), im zweiten erweitert er das semantische Feld des Wortes „populär“, behält aber gleichzeitig den Eigennamen bei. Diese Strategie findet sich in jedem der in diesem Artikel vorgestellten Ansätze und wird als *Hinzuführung* (Gercken 1999), *Reproduktion mit Erläuterung* (Hejwowski 2006), *Explication* (Koller 2000), bzw. *Füllen* (Markovina 1993) bezeichnet.⁶

Beispiel 2a

- [...] paliło się *popularne* (Stasiuk 1998: 21).
- [...] rauchten wir *Popularne* (Stasiuk 2001: 22).

Beispiel 2b

- I *popularne*. I herbatę. I biały chleb (Stasiuk 1998: 49).
- Und *Popularne-Zigaretten*. Und Tee. Und Weißbrot (Stasiuk 2001: 51).

Diese Entscheidung, die auf dem ersten Blick als Inkonsequenz beurteilt werden kann, ist im Hinblick auf den Kontext durchaus berechtigt. Im ersten Fragment wird das Rauchen erwähnt, deswegen kann der Leser daran anknüpfen und „populär“ als Zigarettenmarke entziffern. Im zweiten Beispiel ist es schwer zu entschlüsseln, was „populär“ bedeuten könnte, vor allem, da dieser Eigenname im Kontext der Nahrungsmittel auftaucht. Auch die Tatsache, dass dieses Wort

5| Alle Hervorhebungen in Beispielen stammen von der Autorin dieses Artikels.

6| Siehe oben die Tabelle mit der Zusammenfassung der Übersetzungsstrategien.

das erste Mal auf der 22. und das zweite Mal auf der 51. Seite der deutschen Übersetzung erscheint, konnte Einfluss auf die Entscheidung des Übersetzers haben. Er konnte nämlich davon ausgehen, dass der deutsche Leser sich nicht mehr daran erinnern könnte, was „populär“ bedeutet. Die 29 Seiten scheinen zwar nicht viel zu sein, aber wenn man das Tempo der Narration und die Anzahl der Informationen berücksichtigt, kann man diese möglichen Bedenken des Übersetzers wohl nachvollziehen.

Das nächste Beispiel verweist neben den expliziten kulturellen Bezügen auch auf deren implizites Erscheinen im Text. Hier wird indirekt die polnische Mentalität thematisiert. Der Erzähler stellt die These auf, dass in Polen (ähnlich wie in Russland), der *Jurodiwy*, der geistig kranke Mensch verehrt wird, weil er seiner Krankheit wegen angeblich Gott näher ist. In Deutschland wird der Leser dieses Motiv dank des Romans „Der Narr in Christo Emanuel Quint“ von Gerhart Hauptmann kennen. Deswegen entschied sich der Übersetzer im Sinne von Gercken 1999 zur *Ersetzung* (auch als *funktionales Äquivalent* – Hejwowski 2006, *Adaptation* – Koller 2000 oder *Kompensation* – Markovina 1993 genannt):

Beispiel 3

- Zabrali Jakubowi film i chcieli go odstawić na kontrwywiad, ale był z Esoesu i miał zaświadczenie, że jest wariatem. [...] Robiło wrażenie. Gliny zazwyczaj dawały spokój. *To musiało przyjść z Rosji, ten szacunek dla jurodiwych* (Stasiuk 1998: 75).
- Sie nahmen Jakubek den Film ab und wollten ihn der Spionageabwehr übergeben, aber er war vom SOS und hatte eine Bescheinigung, daß er verrückt war. [...] Das machte Eindruck. Die Bullen ließen dann meistens ab. *Das muß aus Rußland gekommen sein, diese Verehrung der Narren in Christo* (Stasiuk 2001: 80).

In diesem Fragment tauchen zwei Eigennamen auf, die die explizite Manifestation der kulturellen Inhalte verkörpern. Im Beispiel 4 kommt in der deutschen Übersetzung die Diminutivform („Jakubek“) vor, obwohl im polnischen Original die Grundform dieses Namens („Jakub“) verwendet wird. Üblich ist – aufgrund der Spezifik der deutschen Sprache – dass in der Übersetzung aus dem Polnischen oft auf die Diminutiva verzichtet wird. Diese Entscheidung kann durch den Willen motiviert werden den Charakter der Figur zu unterstreichen, die *Jurodiwy* ähnelt. Die Verniedlichung der Namen von erwachsenen Männern ruft nämlich den Effekt der Infantilität hervor, was eine der Charakterzüge von Narren sein kann. Diese Strategie wird von keinem der Theoretiker berücksichtigt.

Beispiel 4

- Zabrali *Jakubowi* film [...] (Stasiuk 1998: 75).
- Sie nahmen *Jakubek* den Film ab [...] (Stasiuk 2001: 80).

Der zweite Eigenname betrifft das Akronym SOS, das für „Szkolny Ośrodek Socjoterapii“ steht. In der Übersetzung wird bei der erstmaligen Erwähnung die

polnische Abkürzung des Zentrums („SOS“) hinzugefügt (Beispiel 5a), womit dem deutschen Leser das Verständnis der weiteren Textfragmente, in denen das Schulzentrum (in Form der Abkürzung) Erwähnung findet (hier Beispiel 5a), ermöglicht wird⁷. Bei dieser Entscheidung entsteht zwar die Gefahr, dass der deutsche Leser diese Abkürzung als Druckfehler (oder Fehler des Übersetzers) einstufen kann, die Vorteile dieser Lösung sind aber nicht zu unterschätzen: Der deutsche Leser wird mit der für den Plot des Romans wichtigen Abkürzung vertraut gemacht und kann gleichzeitig ohne Verständnisverluste die kulturellen Spezifika des Textes genießen. Damit lässt sich auch nachvollziehen, warum der Übersetzer das Akronym prägt, anstatt es – wie es im Original der Fall ist – auszuschreiben. Diese Strategie kann als *Reproduktion ohne Erläuterung* (Hejwowski 2006) oder *Übernahme* (Koller 2000) eingestuft werden: Ihre Spezifik wird aber in dem vorgestellten wissenschaftlichen Diskurs nicht vollständig beschrieben.

Beispiel 5a

- Przy rondzie Wiatracza była wtedy kultowa szkoła warszawskiej kontrkultury. Nazywało się to *Szkolny Ośrodek Socjoterapii* (Stasiuk 1998: 72).
- Am Wiatracza-Platz gab es damals eine Kultschule der Warschauer Gegenkultur. Sie hieß *Schulzentrum für Soziotherapie, kurz SOS* (Stasiuk 2001: 77).

Beispiel 5b

- Chodził do *Esoesu*. Chyba w *Esoesie* właśnie założył Still. (Stasiuk 1998: 74)
- Er ging ins SOS. Ich glaube, im SOS hat er auch Still gegründet (Stasiuk 2001: 79).

In den nächsten Beispielen kommt der polnische Fatalismus zum Vorschein, der eine typische Denkweise der Polen bildet. Das Wort „trudno“ heißt wörtlich „schwierig“, wird aber immer dann benutzt, wenn man einsieht, dass irgendein Faktum nicht mehr zu ändern ist. Die Aussage „und widersetzte mich nicht“ verstärkt den Fatalismus noch, indem hier die Passivität unmittelbar ausgesprochen wird. In den Beispielen 6a und 6b wird die Wendung *pomyślałem „trudno“* als *was soll's*, im 6c als *sei's drum* übersetzt.

Beispiel 6a

- Zimno mi było jak w psiarni [...]. *Pomyślałem „trudno”* i się nie sprzeciwiałem (Stasiuk 1998: 84).
- Dort war es saukalt [...]. *Was soll's, dachte ich mir*, und widersetzte mich nicht (Stasiuk 2001: 89f.).

Beispiel 6b

- W końcu przemówił i się okazało, że nic z tego nie będzie, bo książka jest ciut za bardzo więzienna jak na obecne czasy. *Trudno, pomyślałem* (Stasiuk 1998: 95).

7| Vgl. Stasiuk 2001: 79, 80, 86, 93.

- Am Ende rückte er damit raus und sagte, das werde nichts, das Buch sei eine Spur zu knastig für diese Zeiten. *Was soll's, dachte ich* (Stasiuk 2001: 101).

Beispiel 6c

- *Pomyślałem – trudno i właściwie byłem pogodzony z losem, ale zaraz potem zaczęli się drzeć* (Stasiuk 1998: 53).
- *Sei's drum, dachte ich*, und hatte mich schon mit dem Schicksal abgefunden, da brüllten die auf einmal los (Stasiuk 2001: 56).

Der Übersetzer hat in diesem Fall zwei Übersetzungen für dieses stark kulturell geprägte Phänomen angewendet. Es bleibt zu hoffen, dass die deutschen Muttersprachler mit diesen sprachlichen Ausdrücken den gleichen (oder wenigsten einen ähnlichen) Sinn wie die polnischen Muttersprachler assoziieren können.

Im Beispiel 7 wird die ironische Aussage des Textabschnitts über den Alltag im Kommunismus mit Hilfe von Paradoxa erzielt. Hier werden die Erscheinungen der kommunistischen Realität durch die Phrase „taki paradox“ (dt.: so ein Paradox) explizit als Paradox bezeichnet, was die ironische Aussage des Textabschnitts unterstreicht, vor allem mit dem Wort „taki“ (dt.: so ein). Der Übersetzer hat in diesem Fall – vermutlich aus stilistischen Gründen – die *Erweiterung* (Gercken 1999) / *Hyperonym* (Hejwowski 2006) / *Verallgemeinerung* (Koller 2000) angewendet, wodurch die Ironie nicht mehr so deutlich zu erkennen ist.

Beispiel 7

- Nie wolno było kłaść się na łózkach, ale było wolno. *Taki paradoks* (Stasiuk 1998: 49).
- Man durfte sich nicht auf die Betten legen, aber man durfte doch. *Paradox* (Stasiuk 2001: 52).

Zusammenfassend möchte ich folgende Fragen beantworten: Welche Strategie hat der Übersetzer am meisten angewendet? Diese Frage ist eng mit dem Übersetzungskonzept Schleiermachers verbunden: Welche Aufgabe hat der Übersetzer mit seiner Arbeit zu erfüllen: Soll er den Leser in Ruhe lassen und den Autor an ihn heranbringen oder umgekehrt, soll er den Autor in Ruhe lassen und den Leser an den Autor heranbringen? Aus den vorgestellten Beispielen lässt sich erkennen, dass der Übersetzer einen Mittelweg sucht. Tatsächlich versucht er „den Geist“ des Originaltextes in seiner Übersetzung wiederzugeben, will aber gleichzeitig dem deutschen Leser den Zugang zum polnischen Text nicht erschweren. Das lässt sich feststellen, wenn er in seiner übersetzerischen Tätigkeit nicht nur Strategien wie Übernahme oder Lehnübersetzung (z.B. Beispiele 1a, 1b, 2a), sondern auch Hinzufügung (Beispiel 2b) oder Ersetzung (Beispiel 3) verwendet. Es ist vor allem wichtig, dass er die von ihm angewendeten Strategien von dem jeweiligen Kontext abhängig macht, was das Beispiel der Übersetzung der Zigarettenmarke „Populärne“ deutlich macht.

Eine andere wichtige Erkenntnis bezieht sich auf die Klassifikationen der Übersetzungsstrategien. Nicht jede in der Praxis umgesetzte Methode findet ihre theoretische Beschreibung. Dies beweist die Kreativität der Übersetzer und zeigt das Potenzial weiterer übersetzungswissenschaftlicher Überlegungen.

Literaturverzeichnis

Primärliteratur

- Stasiuk, Andrzej (1998). *Jak zostałem pisarzem. Próba autobiografii intelektualnej*. Czarne.
- Stasiuk, Andrzej (2001). *Wie ich Schriftsteller wurde. Versuch einer intellektuellen Autobiographie*. Frankfurt a. M. (Übers. Olaf Kühl).

Sekundärliteratur

- Coseriu, Eugenio (1988). „Falsche und richtige Fragestellungen in der Übersetzungstheorie“. In: Albrecht, J./ Lüdtkke, J./ Thum, H. (Hg.) *Energeia und Ergon. Sprachliche Variation – Sprachgeschichte – Sprachtypologie. Studia in honorem Eugenio Coseriu*. Tübingen. S. 295–309.
- Coseriu, Eugenio (2007). *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*. Tübingen.
- Gercken, Jürgen (1999). *Kultur, Sprache und Text als Aspekte von Original und Übersetzung. Theoretische Grundlagen und Exemplifizierung eines Vergleichs kulturspezifischer Textinhalte*. Frankfurt a. M./ Bern.
- Hejwowski, Krzysztof (2004). *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa.
- Koller, Werner (2004). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 7., aktualisierte Auflage. Wiesbaden.
- Markovina, Irina (1993). „Interkulturelle Kommunikation: Eliminierung der kulturlogischen Lakunen“. In: Ertelt-Vieth, A. (Hg.) *Sprache, Kultur, Identität. Selbst- und Fremdwahrnehmung in Ost und Westeuropa*. Frankfurt a. M./ Berlin. S. 174–178.
- Schleiermacher, Friedrich (1973). „Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens“. In: Störig, H. (Hg.) *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt. S. 38–70.

Joanna Sulikowska-Fajfer

Aleksander-Brückner-Zentrum für Polenstudien
 Emil-Abderhalden-Straße 26–27
 06108 Halle (Saale) | Deutschland
 joanna.sulikowska-fajfer@geschichte.uni-halle.de
 ORCID 0000-0003-4625-8931

Andy Stauder, Michael Ustaszewski
University of Innsbruck/ Austria

Syntactic complexity as a stylistic feature of subtitles

ABSTRACT

Syntactic complexity as a stylistic feature of subtitles

In audiovisual translation, stylometry can be used to measure formal-aesthetic fidelity. We present a corpus-based measure of syntactic complexity as a feature of language style. The methodology considers hierarchical dimensions of syntactic complexity, using syllable counting and dependency parsing. The test material are dialogues of several characters from the TV show *Two and a Half Men*. The results show that characters do not differ syntactically among themselves as much as might be expected, and that, despite a general tendency to level differences even more in translation, the changes in syntactic complexity between the original and translation depend mostly on the respective character-feature combination.

Keywords: translation style, stylometry, subtitles, syntactic complexity, corpus approaches

---

1. Introduction

Linguistic style has been a popular topic for a while, although a widely adopted definition of the concept is lacking. There seems to be a notion of *choice of linguistic expression*. The concept is similar to that of *translation quality* – quality literally meaning “how-ness”, which is similarly poorly defined and thus has elicited what House (1977: 1) calls “anecdotal, biographical and neohermeneutic approaches to judging translation quality”, i.e. approaches that have hardly anything to say about linguistic features in the narrow sense of the word.

A more objective and much less vague approach is the seminal corpus-based methodology by Baker (2000). This proposes a clearly defined set of measurable features for describing what is called *translator style*: frequencies of certain words or parts of speech, mean sentence length, standardized type-token ratio,

etc., “typical of a [given] translator” (ib.: 245). From this, it is clear that style can be layered: the style of the original may be changed in a consistent fashion by the translator. Also, style does not necessarily have to consist of conscious choices, but may be habitual and due to a variety of influencing factors. These can be described very well with the *diasystem* by Coşeriu (cf. 1981[1958], Goossens 1977, Faust 1988), which classifies linguistic modes of expression according to social context. Thus, a person’s mode of linguistic expression may be influenced by class, age, geographical provenance, historical period, and target audience/situation. All of these may also be fictitious: an author may *want* to have one of their characters sound a certain way. This adds a third layer of style: on top of the personal one of the author, which may be influenced by the aforementioned *dia* factors, comes the one of the possible characters created by the author, which may then be superseded by the alterations due to the translator’s style, which may again be influenced by the *dia* factors and conscious choices of the translator.

So, on the one hand, style characterizes the way a person writes and translates, and, on the other, can also be used as a creative device for writers (or translators) to shape the characters in their works. This is especially true for audiovisual entertainment: this is usually very character-heavy and one main feature characterizing the protagonists is the way they talk. The goal of this research is therefore the following: it is interested in operationalizing one feature of linguistic style – syntactic complexity – for Audiovisual Translation, with the results having possible application in the identification of translator style and also translation quality, at least as far as similarity of source and target text are concerned. Thus, the paper’s aim could be said to fall within the area of *translation stylometry* (cf. Lynch 2017; Rybicki 2006; Rybicki 2012). The research is to be conducted on subtitles because these present audiovisual language data in a form that lends itself to machine-processing.

There are few studies that specifically target syntactic complexity as a stylistic feature: most seem to focus on lexical, i.e. semantic and pragmatic (cf. e.g. Kenny 2001; Winters 2007; Saldanha 2011), but not so much syntactic phenomena. Those that do seem to do so indirectly, by examining the feature of readability, and by applying it to whole texts rather than individual sentences/utterances (cf. e.g. the insightful Huang 2015: 95 ff.). According to Huang (2015: 115) “It is found that statistics about readability provided by manual calculation or computer software cannot effectively differentiate one text from another in terms of style.” This study, on the other hand, looks to pin down syntactic complexity as a stylistic feature of individual utterances, in the context of the dialogue-heavy field of Audiovisual Translation. Here, as in any (quasi-)literary work, it is not only important what is being said, but also the way it is being said (cf. what Jakobson 1972[1960] called the *secondary structure* of literary texts). Therefore, the research questions are:

- A) Is syntactic complexity a meaningful stylistic feature of linguistic utterances in the form of subtitles, i.e., do the characters of a TV show discernibly differ from each other with regard to this feature?
- B) To what extent is the syntactic complexity of a specific TV show's characters' utterances reproduced in their translation, i.e., by how much do complexity scores change?

While finding answers to these research questions, the study also aims to tackle a problem that may not be relevant to readability studies, but which is to translation studies: the scores of linguistic complexity calculated for the subtitles from the test corpus are to be adjusted for language-specific variation with the help of representative corpora. The reason for this is that a specific English sentence may, in comparison to the English language in general, be more complex than its German translation in comparison to the German language in general.

The methodology for measuring syntactic complexity is one devised by the authors and takes into account word count per sentence, syllable count per word, and dependency tree complexity. The reason for devising a dedicated methodology is that classical readability or syntactic complexity calculation methods are somewhat limited and may not capture the phenomenon of syntactic complexity adequately: they mostly limit themselves to linear features (word and sentence length; cf. e.g. Flesch 1948; Björnsson 1968; Björnsson 1983) or account for structural information only heuristically, e.g. by including verb count (cf. Fichtner 1981).

The test material consists of a parallel corpus compiled by the authors, containing the English and German subtitles of the first season of the show *Two and a Half Men*, with a size of approximately 60,000 words in total. The corpora for standardizing the scores are the German and English versions of W2C (Majliš/Žabokrtský 2012).

2. Research Design

The first thing that was required for attempting to find answers to the aforementioned research questions was the gathering and preparing of data. The material in question was the first season of the TV show *Two and a Half Men* (Warner 2012). The subtitles were sourced from the German-language 8-season box set of the show (ib.) using the built-in OCR function of the free software *SubtitleEdit* (Olsson 2019). After correcting a considerable number of OCR errors, the subtitles were character-tagged manually with the help of the same software, using tags consisting of a pound sign and two letters each, e.g. #CH for Charlie Harper, one of the show's main protagonists, portrayed by Charlie Sheen.

The next step consisted in performing basic parsing of the material. For this, the *udpipe* package (Wijffels 2018) for the R programming language was used. This was used for tokenizing the material and parsing the dependency trees of

all the contained sentences. Based on this, the features used for assessing the syntactic complexity of each sentence (and ultimately the parlance of each character of the show) could be calculated. The features used (and calculated for each sentence) were the following:

- word count,
- average syllable count per word,
- hierarchical complexity: edges per leaf (in the dependency-parsed tree).

The word count could be calculated directly using R, as the data had been tokenized before. The syllable count of each word, which was the basis for determining the average syllable count per word of each sentence (also using R), was calculated using two R packages: *quanteda* (Benoit et al. 2017) for the English subtitles, and *hyphenatr* (Rudis 2016) for the German subtitles because *quanteda* had been found to perform poorly for German. This is probably due to the higher degree of inflection of the German language, which leads to a larger number of types per a given number of tokens and consequently the need to develop a more refined approach as compared to a mostly isolating language such as English. In terms of a hierarchical dimension of syntactic complexity, which is missing from most approaches to measuring syntactic complexity as discussed above, a rather simple but effective approach has been chosen. The simple part of the approach is, in fact, the last step of the calculation. This consists in counting how many edges per number of leaves there are in the respective syntactic (dependency) tree of a given sentence. Figure 1 shows this concept: two trees may have the same number of leaves (i.e., terminal nodes, represented by hollow circles in the figure), but may differ as far as their numbers of edges (connecting the nodes) are concerned. This method provides a computationally efficient way of assessing what the typical path depth within a tree is.

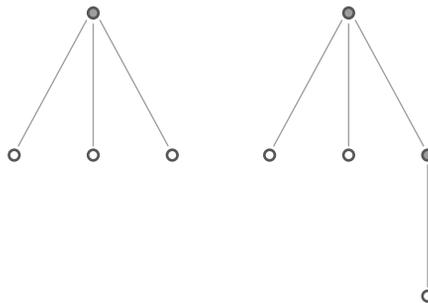

Figure 1. Trees with the same number of leaves (here in white), but more nodes, are more complex.

The first step consisted in calculating the values for each of these three features for each of the sentences, in both languages: German and English. Then, the mean

value for each character from the show was calculated for each of the three features by summing up all the calculated values of all the sentences of a character and then dividing by the number of sentences of that character. The typical values for each language might reasonably vary: e.g., the typical sentence length of a German sentence can be assumed to be greater than that of the typical English sentence and judging a German sentence of a length of say, ten words, in the same way as an English one of the same length would be unfair. Therefore, to bring the character-specific values to the same scale, the same calculations as for the test corpus, i.e., the German and English subtitle sentences, were made for each sentence in a reference corpus for each language and, again, their mean was calculated. The reference corpora were the German and English version of W2C (Majliš/ Žabokrtský 2012). For the evaluation of the test corpora, the calculated feature values for each character of the show were expressed as fractions of the form

$$\text{test corpus value} \div \text{reference corpus value}$$

such that, e.g., a character speaking, on average, using sentences of 40% of the length of the average length of sentences in the reference corpus for the respective language would be assigned the value of 0.4. This calculation was performed for each of the seven main characters of the show, for each of the three aforementioned categories: word count per sentence, dependency complexity expressed as the number of edges per leaf of a sentence's dependency tree, and average syllable count of all the words in a sentence.

3. Results

Table 1 shows the results for each main character of the show for both languages. The characters are: AH – Alan Harper; BE – Berta; CH – Charlie Harper; EH – Edith Harper; JH – Jake Harper; JU – Judith (Harper, then Melnick); RO – Rose.

Table 1: The calculated values for each character and both languages (rounded to two decimal places)

Character	wc_en	wc_de	dc_en	dc_de	sc_en	sc_de
AH	0.38	0.39	0.85	0.87	0.82	0.90
BE	0.42	0.42	0.88	0.86	0.82	0.92
CH	0.38	0.38	0.84	0.87	0.81	0.89
EH	0.43	0.46	0.87	0.88	0.85	0.87
JH	0.31	0.31	0.83	0.89	0.79	0.89
JU	0.42	0.43	0.87	0.90	0.85	0.89
RO	0.39	0.41	0.85	0.89	0.84	0.89

The values are (_en for English, _de for German): wc – average word count of a character's sentences; dc – average dependency complexity (=edges per leaf) of a character's sentences; sc – mean of all average syllable counts per word of each of a character's sentences.

Figure 2 shows the changes in complexity that happened during the translation in graphical form.

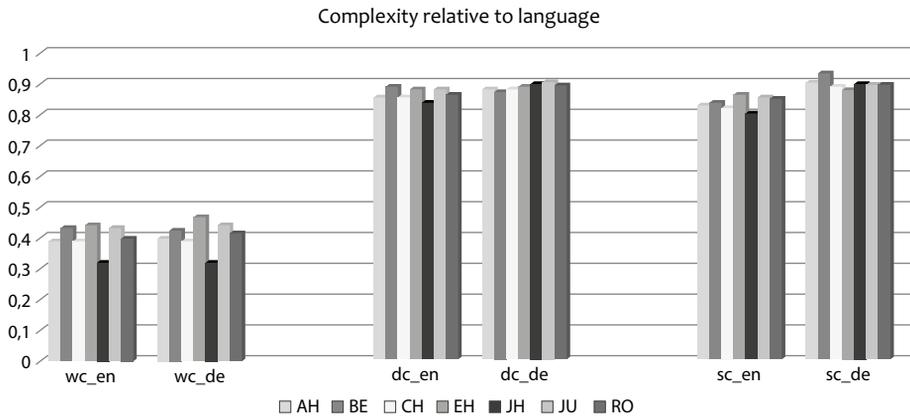

Figure 2: Changes in complexity during translation

Based on these data, Research Question A): “Is syntactic complexity a meaningful stylistic feature of linguistic utterances in the form of subtitles, i.e., do the characters of a TV discernibly differ from each other with regard to this feature?” can be answered, by looking at the degree to which the values of each character differ from those of the other characters. A tool that helps assess this variation between characters more summarily than a mere comparison of the individual values is the calculation of the coefficient of variation for each feature and each language. These coefficients of variation (rounded to the first decimal) are shown in Table 2.

Table 2: Coefficients of variation of syntactic complexity features

Language	wc	dc	sc
en	11.0% (σ : 0.043, μ : 0.391)	2.1% (σ : 0.019, μ : 0.856)	2.5% (σ : 0.021, μ : 0.828)
de	11.9% (σ : 0.047, μ : 0.398)	1.4% (σ : 0.013, μ : 0.881)	1.8% (σ : 0.016, μ : 0.892)

Research Question A can thus be answered as follows: there is noticeable variation between the various characters of the studied show when it comes to the

syntactic complexity of their utterances, but its degree is dependent on the type of feature in question. The word count per sentence varies the most, with a coefficient of variation of more than 10% in both languages; the average syllable count per word of each sentence varies considerably less, at a variation on the order of 2% with a more pronounced degree in the English original than in the German translation. The least variation could be found with regard to dependency complexity (edges per leaf of the dependency tree of a sentence), with values of barely 2% for the English original and well below 2% for the German translation; so, again a reduced degree of variation in the translated text.

The second indicator for which data was gathered and processed is the difference in the syntactic fidelity of the translations, i.e., in how far the syntactic complexity of the original, quantified by the three factors discussed, changed in the respective translation. The average changes from the English original to the German translations are listed, in the form of percentages, in Table 3.

Table 3: syntactic fidelity – percentages of change in syntactic complexity between English original and German translation

Character	wc (%)	dc (%)	sc (%)
AH	1.68	3.17	9.06
BE	-1.28	-1.94	12.05
CH	0.43	3.37	8.99
EH	6.21	1.07	2.12
JH	0.51	7.65	1.12
JU	0.84	3.21	1.05
RO	4.22	3.85	5.55
σ	2.56	2.90	3.78
μ	1.80	2.91	7.89

The value categories (wc, dc, and sc) and character designations (AH, BE, etc.) are the same as the ones described for Table 1. In the following, Figure 3 shows these differences in the form of a bar chart. The scale is decimal, not in percentages.

These data help answer Research Question B): “In how far is the syntactic complexity of a specific TV show’s characters’ utterances reproduced in their translation, i.e., by how much do complexity scores change?”

As can be seen from the presented data, the change varies depending on the respective feature-character combination, ranging from -1.28% to 12.05%. The general tendency for this show and this language pair is an upwards one:

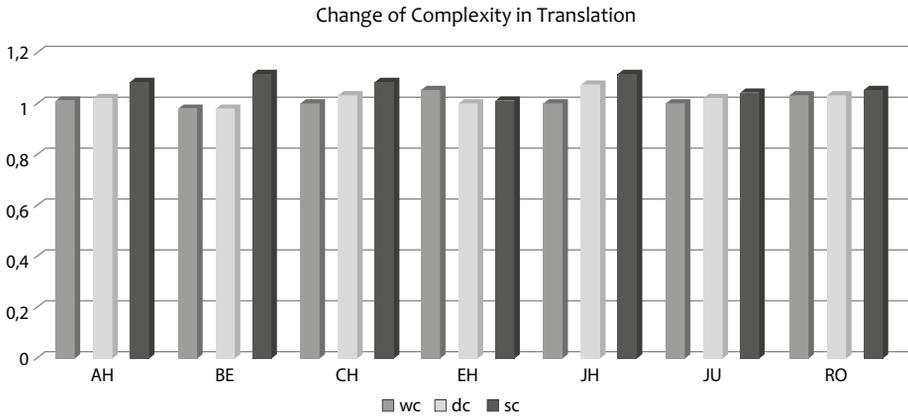

Figure 3: Complexity changes in translation, relative to character

the material gets more complex for most feature-character combinations. This means that the syntactical complexity in the German translation is higher than the one in the English original. It must be borne in mind that the scores being compared were first adjusted for the overall difference in typical syntactic complexity between the two languages (see Section Research Design). Therefore, a possible rise in complexity due to a generally higher syntactic complexity of the German language has been accounted for here and is not responsible for the higher scores of the translation. This is somewhat striking because the English subtitles are a verbatim transcript of the original dialogue, and therefore themselves already violate the recommended character frequency for subtitles of about 13 characters per second: a full, two-line subtitle with a maximum of 39 characters per line, i.e., 78 characters total, should be displayed for no more than six seconds according to industry standards (Díaz-Cintas/ Remael 2014: 84; 89). In the majority of cases, this is much less text than the equivalent of the spoken words of the original dialogue. The recommended character frequency of industry standards for subtitles is to enable viewers to be able to read the subtitles in time and follow the on-screen action at the same time. The German subtitles of the surveyed show are generally longer than the already too long English original ones, and even longer in relation to the German language than the English ones in relation to the English language. This increased text length is in part responsible for the increase in syntactic complexity. However, as has been said, this does not hold for all feature-character combinations. So, to answer the research question: although there is a noticeable upwards tendency as far as a change in syntactical complexity comparing original and translation is concerned, this change is not universal and syntactic complexity changes mainly depending on the respective combination of a syntactic feature and a character.

This means that the syntactic individuality of the original characters' ways of speaking has not been maintained because it changed to a different extent for each character and each syntactic feature. What can also be observed, is a general tendency of leveling syntactic complexity in the translated subtitles: from Table 2 can be seen that for two of the three syntactic features both the standard deviation and the coefficient of variation of the characters values for these features are lower compared to the original. So, stylistic individuality of characters, at least as far as syntax is concerned, is somewhat distorted in translation in two ways: it changes non-uniformly for the different characters, and it is generally leveled.

4. Discussion and Outlook

The first thing that needs to be discussed is a possible weakness of the presented approach. This is due to the fact that, first, the reference corpora used were web corpora, whose quality and representativeness for a given language is not beyond dispute. This, however, is true of any corpus and it would have gone beyond the scope of this survey to enter the discussion of corpus representativeness and the corpora were mainly chosen due to their size. Second, the software used for parsing, i.e., *UDPipe* (Wijffels 2018), is, as any parser, not perfect and a follow-up study could include a qualitative evaluation of its performance. The same is true of the packages used for syllabification.

Apart from these caveats, the gathered data and subsequent analyses raise a number of questions, which cannot be answered within the scope of this paper, but which are worth pointing out possibly going into in future work. One such interesting finding is the fact that the variation between characters (syntactic) speech patterns was not extremely marked, be it in the original or the translation, where it was even more leveled. The reasons for this can only be speculated about here. A likely explanation for this may be that the research material is scripted TV dialogue (and its representation in the form of subtitles) and therefore pseudo-natural speech. A leveling of syntactic patterns due to the simplification/shortening of utterances during the production of subtitles can be ruled out because, as has been stated, the original subtitles are verbatim transcripts and their German translations are even longer than that. It would be interesting to research if the syntactic complexity of completely natural speech differs more from person to person than that of scripted dialogue does. Pertinent data would be required in order to assess the significance of the observed variation in syntactic complexity between the fictional characters of the surveyed show. For this purpose, corpora of spoken language that has also been translated would be required. The only likely candidates for this would most likely be interpreting corpora. These, however, document a highly special mode of oral communication, i.e., mostly prepared

statements that are translated under special circumstances: those of interpreting. It would probably be more promising to use monolingual, but comparable corpora in order to find out about the syntactometric properties of natural spoken language, and even better, to empirically compile such corpora specifically for this purpose.

Another interesting question is whether the demonstrated lack of syntactic variability in scripted dialogue and even more so in its translation does in any way correlate with the enjoyment of a media product. Or, conversely, could an increase in syntactic variation, especially in translated subtitles, increase the enjoyment of a show? A pertinent study could establish whether syntactic complexity and its variation is an important stylistic feature as far as its bearing on the quality of original writing and its translation is concerned.

References

- Baker, Mona (2000). "Towards a Methodology for Investigating the Style of a Literary Translator?" In: *Target* 12(2). Pp. 241–266.
- Benoit, Kenneth/ Watanabe, Kohei/ Wang, Haiyan/ Nulty, Paul/ Obeng, Adam/ Müller, Stefan/ Matsuo, Akikata. (2018). "quanteda: An R package for the quantitative analysis of textual data". In: *Journal of Open Source Software* 3(30). Pp. 774–777.
- Björnsson, Carl Hugo (1968). *Läsbarhet* (with an English summary). Stockholm.
- Björnsson, Carl Hugo (1983). "Readability of newspapers in 11 languages". In: *Reading Research Quarterly* 18(2). Pp. 480–497.
- Coşeriu, Eugenio (1981[1958, oral presentation]). "Los conceptos de 'dialecto', 'nivel' y 'estilo de lengua' y el sentido propio de la dialectología". In: *Lingüística española actual*, III. Pp. 1–23. [n.v.]
- Díaz-Cintas, Jorge/ Remael, Aline (2014). *Audiovisual Translation: Subtitling*. London/New York.
- Faust, Manfred (1988). „Diaphasische Variation im Sprechen mit Ausländern“. In: Albrecht, Jörn/ Lüdtke, Jens/ Thun, Harald (eds.). *Energeia und Ergon: sprachliche Variation, Sprachgeschichte, Sprachtypologie. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, vol. 2. Tübingen. Pp. 501–510.
- Fichtner, Edward G. (1981). „Measuring Syntactic Complexity: The Quantification of One Factor in Linguistic Difficulty“. In: *Die Unterrichtspraxis/ Teaching German* 13(1). Pp. 67–75.
- Flesch, Rudolph (1948). "A New Readability Yardstick". In: *Journal of Applied Psychology* 32(3). Pp. 221–233.
- Goossens, Jan (1977). *Deutsche Dialektologie*. Berlin.
- House, Juliane (1977). *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen.
- Huang, Libo (2015). *Style in Translation: a Corpus-Based Perspective*. Berlin.

- Kenny, Dorothy (2001). *Lexis and Creativity in Translation. A Corpus-based Study*. Manchester.
- Lynch, Gerard (2017). “Strange bedfellows. Shifting paradigms in the corpus-based analyses of literary translations”. In: *inTRAlinea. Online translation journal* 19. (www.intralea.org/specials/article/2257, accessed 05.02.2020).
- Majliš, Martin/ Žabokrtský, Zdenek (2012). “Language Richness of the Web”. In: *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC’12)*. Paris. Pp. 2927–2934.
- Olsson, Nikolaj Lynge (2019). Subtitle Edit. (www.nikse.dk/SubtitleEdit, accessed 24.03.19).
- Rudis, Bob (2016). *Package ‘hyphenatr’. Tools to Hyphenate Strings Using the ‘Hunspell’ Hyphenation Library*. (www.rdocumentation.org/packages/hyphenatr/versions/0.3.0, accessed 10.09.2018).
- Rybicki, Jan. (2006). “Burrowing into Translation: Character Idiolects in Henryk Sienkiewicz’s Trilogy and its Two English Translations”. In: *Literary and Linguistic Computing* 21(1). Pp. 91–103.
- Rybicki, Jan (2012). “The great mystery of the (almost) invisible translator: Stylometry in translation”. In: Oakes, M.P./ Ji, M. (eds.): *Quantitative Methods in Corpus-Based Translation Studies*. Amsterdam. Pp. 231–248.
- Saldanha, Gabriela (2011). “Style of Translation: The Use of Source Language Words in Translations by Margaret Jull Costa and Peter Bush”. In: Kruger, Alet/ Wallmach, Kim/ Munday, Jeremy (eds.): *Corpus Based Translation Studies: Research and Applications*. New York. Pp. 237–258.
- Warner Bros. Entertainment Inc. (2012). *Two and a half Men, Staffeln 1–8 [Season 1–8]*. DVD box set.
- Wijffels, Jan (2018). *Udpipe: Tokenization, Parts of Speech Tagging, Lemmatization and Dependency Parsing with the ‘UDPipe’ ‘NLP’ Toolkit*. [R package version 0.4]. (<https://CRAN.R-project.org/package=udpipe>, accessed 10.09.2018).
- Winters, Marion. (2007). “F. Scott Fitzgerald’s *Die Schönen und Verdammten*: A corpus-based study of loan words and code switches as features of translators’ style”. In: *Meta* 35(1). Pp. 412–425.

Andy Stauder

University of Innsbruck
 Department of Translation Studies
 Herzog-Siegmund-Ufer 15
 A-6020 Innsbruck, Austria
 csaf3004@gmail.com
 ORCID: 0000–0002–2253–0614

Michael Ustaszewski

University of Innsbruck

Department of Translation Studies

Herzog-Siegfried-Ufer 15

A-6020 Innsbruck, Austria

michael.ustaszewski@uibk.ac.at

ORCID: 0000-0002-2000-5920

Aneta Wysocka

Maria Curie-Skłodowska University/ Lublin

Linguistic aspects of subjectivity in song translation (in the light of Wojciech Młynarski's works and self-referential remarks)

ABSTRACT

Linguistic aspects of subjectivity in song translation
(in the light of Wojciech Młynarski's works and self-referential remarks)

The article discusses the manifestations of subjectivity in the translation of songs created by Wojciech Młynarski, one of the best-known Polish songwriters of the second half of the 20th century. His personalized translation strategies have been presented on examples of Polish translations of the lyrics written by Irving Berlin, Vladimir Vysotsky and Bobby McFerrin. The analyses have shown that Młynarski gave absolute priority to three aspects of translation: prosodic equivalence; equivalence of intentional meaning (pragmatic equivalence) and comparability of the recipients' aesthetic experiences. Wherever possible, the translator sought equivalence at the lexical-semantic level or at the imaging level, for example, he searched for lexemes or idioms that would evoke a picture similar to the original. However, if it was impossible to reproduce literal meanings or images in the target language, he focused on the three priorities listed above, leaving the other aspects of the original song in the far background.

Keywords: subjectivity of translation, song translation, translator's individual style, Wojciech Młynarski as a translator, equivalence levels' hierarchy in translation

---

Introduction

Songs as a genre are regarded as difficult, if not impossible, to translate properly, and they are relatively seldom translated. Some even say that "if the purpose of such translation is to be a singable text, then of course any *cultural immersion* becomes an impassable barrier" (Hejwowski 2004: 123). Nevertheless, there are

situations in which lyrics must be rendered into a foreign language, for example, when a song is a part of a performance, such as a musical, which is to be adapted as a whole to be staged in another country. Song translation requires not only very good language skills and musical competence, but also some kind of intuition, which enables the translator to figure out what could work well on stage. Wojciech Młynarski was the artist who had all these competences developed to a high degree. In interviews, he admitted that what counted for him was not to achieve fidelity, or what philologists call equivalence (for a critical discussion of this category, see: Tabakowska 2001; Panou 2013; Lewicki 2017: 127–143), but to remain true to the widely understood spirit of the original and, at the same time, to create a Polish version that would have a comparable artistic value¹. Młynarski was a Polish philologist himself, but his competence went far beyond that of a philologist: he had been born into a family with musical traditions and had performed on stage, mainly in cabarets, since he had been a student. His philological background made it easier for him to search for means of expression² and his stage experience taught him to anticipate what impression a particular wording would make on the audience. He was well aware of the fact that a stage performance was a demanding communicative situation, which excluded the use of some stylistic – or even semantic³ – solutions that in other circumstances might be considered appropriate. Looking through the typescripts of his translations (with handwritten corrections), which are collected in the Museum of Literature in Warsaw, one can conclude that he tackled some of the texts primarily for his own satisfaction and the joy of co-creating⁴. Regardless of the reason why

-
- 1| A. Bednarczyk (1995) stated, that, in general, Vysotsky's songs were translated into Polish too creatively and as a result some important semantic and even stylistic qualities of the originals had been lost; e.g. in the Polish version of the song "Moscow–Odessa", Młynarski used the swear word *po cholere* „why the hell”, while there were no swear words in the Russian version. Indeed, vulgarization is, according to Bednarczyk, a frequent sin committed by translators of Vysotsky's songs. One could argue whether „po cholere” is still a vulgarism or just a colloquialism, but there is no doubt that owing to the use of this phrase the stylistic register was lowered.
  - 2| Sometimes Młynarski translated the texts from scratch, and sometimes he worked on someone else's philological translation. He used philological translations, i.e. translations oriented towards semantic equivalence, as raw material to be interpreted and processed, sometimes quite freely, to achieve certain artistic results.
  - 3| Due to the special character of the communicative situation of a stage performance, both the author and the translator need to “avoid densifying” the text (Barańczak 1983: 98), so they should use words that do not have a very specific meaning, preferably basic level terms, as well as uncomplicated syntax and other solutions that help one ensure the message is as structurally transparent as possible. The recipient of a song should be able to make out its structure from the very first bars and anticipate the elements that will follow” (Barańczak 1983: 83).
  - 4| The translations of English songs discussed here are in the form of typescripts in the Wojciech Młynarski Archive at the Museum of Literature in Warsaw, while translations

he translated a particular song – whether it was at someone’s request or on his own initiative – he always seemed to have a highly individual and goal-oriented attitude to the task. The subjectivity⁵ of his translations, understood here as the clear presence of „ego” which directs its message to a specific „you” (Benveniste 2008/1966), other than the addressee of the original, can be observed on different levels of linguistic organization of texts and in various planes of correlation of “text phrases” (Sierosławska 2008) with the melodic line.

Linguists generally agree that the difficulty of translating songs mainly results from the fact that songs are polysemiotic (or, in Pisarkowa’s terms, “intersemiotic” (Pisarkowa 1998), which means that their content is conveyed via more than one type of sign. The meaning is inferred mainly from “text phrases” (Sierosławska 2008), so the language code is still the main carrier of conceptual meaning, but understanding is also influenced by the accompanying “musical phrases” (Sierosławska 2008)⁶. The melody not only significantly limits the choice of lexical and syntactic structures, but also has a role in interpretation, because it “plays up” the accompanying words (Zagórski 1975: 361), arouses emotions⁷ and sometimes evokes specific images; for example the march rhythm in Vysotsky’s song *Вершина* (lit. *Peak*) (translated by Młynarski as *W górach* (lit. *In the Mountains*)) (Wysocki 1983: 9–10) makes listeners imagine a scene of a hike⁸. Sometimes, especially in the case of songs that are part of a stage performance, semiotic value can also be ascribed to performers’ movements – the way they walk and dance, their gestures and facial expressions, which are sometimes detailed in the stage directions.

---

from the Russian language were published in the „Akcent” quarterly (No. 4, 1983), currently available online: <http://akcentpismo.pl/archiwum/>.

- 5] When it comes to subjectivity of the text, important are not only egocentric expressions, but also a variety of other linguistic means of communicating “intentions, attitudes and convictions” (Pajdzińska 2008: 239), such as “exponents of illocutions, modality, valuation and emotions” (Pajdzińska 2008: 239), including lexical and syntactic means of “construing the scene” which serve to create a subjectified textual interpretation of the world (Tabakowska 2008: 122).
- 6] “Periodic structure – in most general terms – is one in which a musical work is divided into more or less symmetrical sections. It regulates, to some extent, the dependencies and similarities between motifs. In this way, it creates a framework for an arrangement of parallel phrases. This type of structure of a musical text requires that the poetic text be fragmented in an analogous way” (Barańczak 1983: 68).
- 7] Taking this into account, the translator at least needs to “make sure that the meanings associated with the music of a given phrase, written to emphasize a certain mood, say – sunny or gloomy, are not shifted in the translation. For example, when the sun shines under the given notes, then the translation may picture the sun or brightness, or a ray of sunshine, but not a gloomy night or rain, and vice versa” (Zagórski 1975: 361).
- 8] Self-referential remarks about the ways of including in the translation the “chanting structure” of this work see: Młynarski 1983: 40.

Analysis

Since the original version of a song is a coherent whole composed of heterogeneous components, the biggest challenge for a translator is to preserve the correlation between the parts and the whole in the target language. When it comes to text and music, there are three main aspects of this correlation: rhythm, the melody of speech and the phonetic properties of the consecutive vowels and consonants.⁹ The level of difficulty of the task of re-creating the whole structure in the target language differs from one song to another. Let us begin with an example that seems relatively simple.

Table 1: Irving Berlin's song *Cheek to Cheek* – original language version and its translation into Polish by Wojciech Młynarski – fragment

Heaven, I'm in heaven, And my heart beats so that I can hardly speak And I seem to find the happiness I seek When we're out together dancing, cheek to cheek.	W niebie / Jestem w niebie Gdy muzyki rytm do tańca daje znak. Widzę szczęścia blask / I tchu mi w piersiach brak, Gdy policzek przy policzku / Tańczę tak.
Heaven, I'm in heaven, And the cares that hang around me through the week Seem to vanish like a gambler's lucky streak When we're out together dancing, cheek to cheek.	W niebie / Jestem w niebie Czuję się jak gracz / Gdy mija passa zła, Gdy tańczymy przytuleni / Aż do dnia Tak policzek przy policzku / Ty i ja.

Despite some differences in the composition and syntax between the original written by Irving Berlin and the translation, the main aspects of the organization of the two texts – such as rhyme and rhythm, semantics, imagery, and even word choice show a high level of equivalence, except for two details. We notice here that in the Polish version the loving couple dances “aż do dnia” (en. “until the morning light”), which is consistent with the Polish stereotype of good fun (pl. „zabawa do białego rana”, en. “partying till the break of dawn”). In the original, however, there is no information about the time at which the scene takes place. The expression “aż do dnia”, which conveys this detail, may have been chosen by Młynarski for prosodic reasons – presumably he wanted to find a masculine rhyme¹⁰. It was

9| According to Maliszewski, the key factors are: “a) rhythm, which is a strict algorithm, the violation of which destroys the artistic unity of a work, b) the melodic line, characterized by a specific syntactic, versification and metrical arrangement, which can be called a ‘macrotonal’ system, c) a characteristic alliterative system consisting of a sequence of consonants and vowels implied by the melody of the song, [...], which is a ‘microtonal’ system” (Maliszewski 2004: 113).

10| An important problem when translating songs from English to Polish (Barczewska-Skarboń 2004: 178), as well as when writing songs in Polish (see: Barańczak 1995), is the relatively small number of monosyllabic words in the target language, which is an obstacle especially when one tries to find masculine rhymes.

probably for the same reason that the translator chose the expression “tchu mi w piersiach brak” (en. “I am breathless”). The predicative “brak” rhymes with the particle “tak”: they are one-syllable words, not very common in Polish. At the same time, they form a masculine rhyme, which is especially desirable in the song genre. The expression itself is a somatic metaphor, and in this respect it resembles the expression “my heart beats so that I can hardly speak”. However, the two differ both in their semantics and imagery.

The intriguing change Młynarski made to the text regards the verses in which the dancing man is compared to a gambler. The simile is found in both the original and the translation, but the English and Polish versions of the text depict different situations in which the gambler finds himself: while in the English lyrics “the cares [...] seem to vanish like a gambler’s lucky streak”, in the Polish text the man dancing with his beloved woman “feels like a gambler, whose *unlucky* streak is coming to an end”, which, by the way, intuitively seems to be a more accurate illustration of the feeling of relief and joy. This makes one wonder whether we might be dealing here with the translator’s attempt to improve the original.

Unlike *Cheek to Cheek*, most songs do not lend themselves easily to translation and do not allow a translator to achieve such a high level of equivalence. Problems can appear in different text dimensions, especially prosody, wording and imaging. A good illustration of how Młynarski tried to reconcile the question of prosodic equivalence with an attempt to maintain the intentional meaning of the text is his translation of Vladimir Vysotsky’s *Song of the Sentimental Boxer*¹¹. Młynarski wrote about the challenges he had had to face in a letter to the editor-in-chief of the quarterly *Akcent*. The letter gives us a unique insight into the process of translation:

Each refrain ends with the phrase: «И жизнь хороша, и жить хорошо». This phrase, a well-known quote from the poem “Хорошо” by V. Mayakovsky must be translated so that it fits in a phrase composed of ten syllables, specifically accented by music (Młynarski 1983: 42–43).^{12,13}

Młynarski did not want to make any compromises when it came to the melody of speech. Because, in his opinion, the quotation from Mayakovsky “did not lend itself to any treatment” in Polish (Młynarski 1983: 42–43), he decided to

11| We can find an online video recording of Marek Kondrat’s performance, which brilliantly shows the polisemioticity of the song: <https://www.youtube.com/watch?v=rVKqmWe1xrl>, accessed: 17.09.2020.

12| Я / земной шар / чуть не весь / обошёл, — / И жизнь / хороша, / и жить / хорошо”. (Владимирович Маяковский: Хорошо, <https://ru.wikisource.org>, accessed 17.09.2020).

13| Unless mentioned otherwise, the quotes were translated by the author.

use a very bold and controversial trick: he replaced the problematic quote with another one that was easily recognizable to Polish recipients:

It must be a quote in a similar spirit; after all, the idea of the original is that the attacker landing a blow justifies it with a quote. I decided to use the quote: „Człowiek brzmi dumnie” (en. “Man! – that has a proud ring”). And then I was still trying to answer the question why Vysotsky cuts the last phrase of the refrain with two accents? Ah, yes, these are the blows that the “brave son of Krasnodar” is dealing. These blows cut the phrase, so I decided to use a similar device – I clipped the quotation. So the last verse of the refrain went like this: „I życie jest pięk! I człowiek brzmi dum!” (Młynarski 1983: 42–43).

Table 2: Vladimir Vysotsky’s *Песня о сентиментальном боксере* (en. Song of the Sentimental Boxer) – original language version and its translation into Polish by Wojciech Młynarski – fragments

И думал Буткеев, мне челюсть кроша: И жить хорошо, и жизнь хороша!	I myślał sięgając pięściami mych szczęk, Że człowiek brzmi dum... i życie jest pięk...
---	---

The scene in the boxing ring is clearly metaphorical, just like Vysotsky’s other sport songs. The sentimental boxer keeps receiving blows from the opponent, but does not punch back, because “He’d never hit a human’s face”. The song can be interpreted as a manifesto against violence and a reminder of the individual’s right to follow his/her own convictions. The idea, strongly implied in the song, was in stark contrast to the communist doctrine of the supremacy of collective interests over those of the individual. Mayakovsky was the victim of the communist system he had previously championed, so Vysotsky quoted him to achieve the effect of bitter irony. Mayakovsky’s early poem, however, is recognizable to a relatively small group of Polish recipients, unlike the quotations used by Młynarski in its place. The first phrase “Człowiek! [...] to brzmi dumnie”¹⁴ functions as a winged word and comes from another Soviet author – Maxim Gorky, who is known for supporting Stalin’s cultural policy¹⁵. However, the irony, which rests on the contrast between the lofty content of the quotation and the context of the brutal fight scene, remains clear regardless of whether the recipient recognizes Gorky’s work or not.

14| A line (Человек [...] это звучит ... гордо!) from Maxim Gorky’s drama «The Lower Depths»(Markiewicz/ Romanowski 1990: 242).

15| There are some analogies between Gorky and Mayakovsky, however, the latter had sympathized with the Bolsheviks long before Stalin took power, and then he had the courage to criticize socialist realists and, as a result, became enemy and victim of the system. Historical details are nonetheless less important here than the whole context, which gives both quotations an ironic tone.

A *High-jumper's Song* (ru. *Песенка про прыгуна в высоту*), another of Vysotsky's sport songs translated by Młynarski, provides a vivid example of the limited possibilities available to overcome the problem of the lack of lexical and conceptual equivalence in the target language:

Here, I believe, the whole difficulty lay in translating the term referring to the “jumper's take-off leg”, which was “толчковая”. One cannot translate that into Polish literally. [...] So I decided to create a naive neologism and describe the process of creating it in the translation (Młynarski 1983: 42–43).

Table 3: Vladimir Vysotsky's *Песенка про прыгуна в высоту* (A High-jumper's Song) – original language version and its translation into Polish by Wojciech Młynarski – fragments

Но съем плоды запретные с древа я, И за хвост подёргаю славу я. У кого толчковая — левая, А у меня толчковая — правая!	Neologizmy kwitną w naszym klubie, gdyż tę nogę zwa' wybitną, co wybija wzwyż. I niech tam kto wybitną lewą sobie ma, Ja mam wybitną prawą, z prawej skacze' ja!
---	---

The adjective “wybitny” in the expression “noga wybitna” means ‘used to generate the power needed to jump up from the ground’. This particular meaning is limited only to the context of the song, because in conventional usage “wybitny” means “outstanding”. Młynarski revived here a frozen metaphor based on a spatial image schema, in which GOING UP is identified with IMPROVING. Nevertheless, the wordplay “noga wybitna” – “wybitny skoczek” (en. ‘outstanding jumper’) is not particularly easy to process mentally when one listens to the song. In this genre, maximum clarity of the text is required, because “if there is any dimness in it and the recipient pauses to wonder what it is all about, they will get lost completely” (Młynarski 2018: 198–199). In order to avoid any misunderstanding, Młynarski included in his version a metalinguistic comment about neologisms and as a result added to it an entire new text phrase. In an effort to retain the correlation between the textual and the musical phrases, he removed a fragment of the original. The replaced verse featured the motif of the forbidden fruit from the tree of knowledge – the athlete acted contrary to his trainer's instructions, well aware of the punishment, but the temptation was too great and he “ate a forbidden fruit from a tree”. This biblical association, however, is absent in the translation. It seems that lexical-semantic equivalence was achieved here at too high a cost.¹⁶

16| Unlike the song about the sentimental boxer, which is willingly sung by various performers, Młynarski's translation of *A High-jumpers Song* with the metalinguistic component has met with a rather poor reception.

Finally, let us take a look at Młynarski's version of an English-language song, which maintains full sound equivalence but at the same time is so semantically distant from the original that it can hardly be called a translation:

Table 4: Bobby McFerrin's song *Don't Worry, Be Happy* – original language version and its reworking into Polish by Wojciech Młynarski – fragments

Here's a little song I wrote You might want to sing it note for note Don't worry, be happy In every life we have some trouble But when you worry you make it double Don't worry, be happy	Amerykański pewien kmieć Raz rzucił myśl, co będzie brzmieć Dość łory-ginalnie Kłopoty wszelkie z głowy strąć Nie przejmuj się, szczęśliwy bądź Bądź łory-ginalny
Ain't got no place to lay your head Somebody came and took your bed Don't worry, be happy	Gdy wszyscy czarno widzą wkrąg Ty jeden nie załamuj rąk Bądź łory-ginalny
The landlord say your rent is late He may have to litigate Don't worry, be happy...	Wiemy, że masz kłopoty swe Lecz martwiąc się, podwajasz je Bądź łory-ginalny...

In this (let us call it) reworking of Bobby McFerrin's song, the translator was concentrated on the refrain, which had already been widely known to Polish recipients and could therefore be used as a basis for a play on words. To imitate the phrase with the verb "worry", Młynarski created a phrase containing the adjective "oryginalny" 'original', pronounced in a manner characteristic of certain dialects "łoryginalny": pronunciation of a vowel "o" as "ło", for example "łojciec" instead of "ojciec" (en. 'father'), marks rural speech, and here it constitutes an additional source of comic effect. As a result of this device, in the Polish version, we are encouraged not to be happy, but to be original. One could ask what being happy has to do with originality. In Western cultures, it could be hard to find a direct connection between the two, but in the East, and particularly in Poland, both concepts have a lot in common with each other. According to social psychologists and ethnolinguists (Wojciszke/ Baryła 2002; Wierzbicka 1999), our culture promotes the habit of manifesting dissatisfaction and hiding the fact that we feel good, so much that Polish culture is sometimes called the "culture of complaining". In our tradition, a non-complaining and openly happy attitude in everyday life can be perceived as being inappropriate. This is the opposite of the "keep smiling" attitude favored by American culture, from which the song originates. The refusal to participate in the social "game of grumbling" may be therefore considered unusual or, in other words, original. The awareness of this cultural phenomenon is necessary to understand the specific goal Młynarski wanted to achieve. Instead of translating the American hit song, he created a satirical portrait of the Poles, whose tradition differs significantly from the Western one in terms of their approach to showing satisfaction.

Conclusions

The presented above brief analysis of Wojciech Młynarski's song translations allows to make some cautious generalizations about translation of songs as a genre and the individual attitude to the task showed by this particular translator. Observations made here lead to the conclusion that, unlike translators of non-artistic texts, who are expected to be as literal and accurate as possible in their renditions, translators of literature do not necessarily set semantic equivalence at the top of their priority list. This particularly refers to the translation of songs. In fact, the translator is forced to reconcile differences and conflicting interests, coping, in the process, with various determinants of the source language and the target language, different cultural factors (including linguistic images of the world with different scripts and scenarios of how things work), as well as the ephemeral quality of the text that is contingent on the individual characteristics of its creator. The negotiating is at its most complex when it comes to translating polysemiotic texts, such as songs. A song translator has to make far-reaching compromises, to the extent of becoming a co-creator rather than a mere 'renderer' of the text.

It follows from Młynarski's self-referential remarks that the musical layer was a guiding light in his translation work, and that he focused his efforts on maintaining the coherence between "musical phrases" and the Polish "text phrases", trying, at the same time, to preserve the "general message" of the original (Młynarski 1983: 40). He did not tolerate any compromise in this respect, which is not surprising as any disruptions to this coherence could have an impact on the recipients, for example shifts in word accents can, in Pisarkowa's words: "shock (listeners), as if someone [...] were choking on a bone" (Pisarkowa 1998: 105). The works of Wojciech Młynarski show clearly, that in the case of translation of songs, especially when they are to be performed on stage, melody inevitably takes supremacy over text¹⁷. The whole process of translation boils down to subordinating the component that needs to be changed – that is "text phrases", to that part of the whole structure that remains unaltered – the music. In this context, it is worth mentioning that Młynarski often re-translated works that already had a Polish language version (sometimes more than one, as in the case of Vysocky's songs) and he did so precisely because the versions developed by his predecessors – even though semantically equivalent and often artistically valuable – were, in his opinion, "useless" for the stage, as they did not maintain the required prosodic equivalence¹⁸.

17| "I am not interested in translations in which the rhythm of the original is strained or changed for convenience, or, for example, a feminine rhyme is put in place of the original masculine rhyme; they have nothing to do with solid craftsmanship and the trade (of a translator)" (Młynarski 1983: 40).

18| "I know several translations of this song. For example, K. Sieniawski [...] translated it as: „I życie jest dobre i dobrze nam żyć" (literally: "And life is good and we live well"), so,

Prominent singers and actors who have sung songs translated by Młynarski seem to share his opinion on this matter. Experiences of stage performers, therefore, completely contradict Bryll's theory, according to which in translation of polysemiotic texts "any supremacy of one of the codes always leads to the degradation of the translated text in relation to the original" (Bryll: 160; similarly Maliszewski 2004: 142–143 and 147).

Moreover, excessive pursuit of lexical-semantic equivalence, which in theory might seem more important than prosodic equivalence, can lead a translator astray, as shown by the case of Młynarski's translation of *A High-jumper's Song*: the use of the neosemantism "noga wybitna" as a lexical-semantic equivalent of "нога толчковая" came across as being awkward to many listeners, among others the actor and singer Marian Opania, who in his latest compilation of Polish versions of Wysocky's songs included Młynarski's translation of *Song of the Sentimental Boxer* but chose a different author's version of *A High-jumper's Song*. It should be noted that the translator also made far-reaching changes to the semantics and imagery of the refrain of *Song of the Sentimental Boxer*, which is a particularly important component of this piece. However, these profound changes have been accepted by stage artists. Despite the fact that alternative translations are available, Młynarski's version has gained by far the most popularity. It seems that the decisions taken by Młynarski as a translator in most cases met the expectations of both the singers and the recipients although they were not necessarily accepted by philologists (like Bednarczyk 1995). Listeners seem to be aware that modifications are unavoidable in translations of this particular genre. Of course, a rendering that makes dramatic changes to the original text, as is the case with the song *Don't Worry, Be Happy*, cannot pretend to be a translation. That is why Młynarski's version, inspired by the well-known American hit song, could only be used on stage in a cabaret performance, as the author's satire on Polish society. Be that as it may, I mentioned here the example of this song for a reason: it prompts one to ask the question of the limits of the creative freedom of a song translator.

Młynarski had asked himself this question, and the answer he gave was typical of an artist rather than a philologist. He clearly stated in an article for *Akcent* that he always started translating another author's songs with "all the awareness of the destruction that translation involved", and he believed that reorganization of the structure of the text could not be avoided. The most important quasi-theoretical

---

firstly, he adds a syllable, and, secondly, „dobrze nam żyć” is very inept. I've also consulted the well-known translation of the poem *Xopoшо* by St. J. Lec. Lec translates this passage in the following way: „Jam ziemi obręb prawie cały obszedł / I życie jest dobre i żyć jest dobrze”. This is a fantastic translation, but there's no way it can be used (on stage), because when fitted into the melodic phrase of this song, it has a displaced accent that is unbearable in Polish: „i życie dob-re i żyć jest dob-rze”, with the stress on the fifth and tenth syllables” (Młynarski 1983: 42–43).

category that appears in his self-reflections on translation is the concept of the “key idea”, without which one should not proceed with a translation at all, because “to translate wrongly [...], to translate without an idea, is to do great harm” (Młynarski 1983: 42–43):

What is this key idea? Unfortunately, I can't give any abstract definition here, but I'd like to use an example: Ziemowit Feddecki translates the chorus of the charming “Song of Notes” as follows: “Nuty wolą tańczyć solo / ale wiedzą do-re-mi-fa-sol-la-si, / że to pachnie samowolą / i że chór najlepiej brzmi!” (Notes prefer to dance solo / but they know do-re-mi-fa-sol-la-si / that it smells of anarchy / and that the choir sounds the best!). This repetitive quatrain is perfectly built into the chorus structure of the song, it “sits” flawlessly in Polish, it is precisely the “idea” in question. These choruses are the pillars of a bridge which the translator uses to span the strophes (Młynarski 1983: 41–42).

Młynarski commented on his own “key ideas” as follows: “Is it good or bad? [...] Let the recipients think. It seemed funny to me to reflect on the spirit and intention of the original” (Młynarski 1983: 42–43).

To sum up briefly, Młynarski's subjectified attitude to song translation manifests itself mainly through giving absolute priority to three aspects of translation: 1) prosodic equivalence; 2) equivalence of intentional meaning; and 3) comparability of the recipients' aesthetic experiences. My analyses have shown that wherever possible, the translator sought equivalence at the lexical-semantic level or at the imaging level, for example, he searched for lexemes or idioms that would evoke a picture similar to the original. However, if it was impossible to reproduce literal meanings or images in the target language, he was focused on the three priorities listed above, leaving the other aspects of the original song in the far background.

Bibliography

- Barańczak, Anna (1983). *Słowo w piosence. Poetyka współczesnej piosenki estradowej*. Wrocław.
- Barczewska-Skarboń, Magdalena (2004). “Koty Eliota śpiewane po polsku”. In: Fast, P. (ed.) *Kultura popularna a przekład*. Katowice. Pp. 175–185.
- Bednarczyk, Anna (1995). *Wysocki po polsku. Problematyka przekładu poezji śpiewanej*. Łódź.
- Benveniste, Émile (2008/1966). O subiektywności w języku. In: Bartmiński, J./ Pajdzińska, A. (eds.) *Podmiot w języku i kulturze*. Lublin. Pp. 21–29. (transl. M. Abramowicz).
- Bryll, Alina (2004). “Cohen mówiony i śpiewany, czyli o przekładzie poetyckim i melicznym tekstów piosenek”. In: Fast, P. (ed.) *Kultura popularna a przekład*. Katowice. Pp. 159–173.

- Hejwowski, Krzysztof (2004). *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa.
- Lewicki, Roman (2017). *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin.
- Maliszewski, Julian (2004). “Nic dwa razy się nie zdarza – strategia poetyckiego i melicznego przekładu wiersza Wisławy Szymborskiej na język angielski i niemiecki”. In: Fast, P. (ed.) *Kultura popularna a przekład*. Katowice. Pp. 141–157.
- Markiewicz, Henryk/ Romanowski, Andrzej (1990). *Skrzydlate słowa*. Warszawa.
- Młynarski, Wojciech (1983). *** (the letter to Editor in Chief Bogusław Wróblewski). In: *Akcent* 4(14). Pp. 39–43. ([http://akcentpismo.pl/pliki/archiwum/1983_4\(14\).pdf](http://akcentpismo.pl/pliki/archiwum/1983_4(14).pdf), accessed: 16.09.2020).
- Młynarski, Wojciech (2018). *Rozmowy*. Warszawa.
- Pajdzińska, Anna (2008). “Sposoby uobecniania się podmiotu w tekście”. In: Bartmiński, J./ Pajdzińska, A. (eds.) *Podmiot w języku i kulturze*. Lublin. Pp. 225–239. (transl. M. Abramowicz).
- Panou, Despoina (2013). “Equivalence in Translation Theories: A Critical Evaluation”. In: *Theory and Practice in Language Studies* 3/1. Pp. 1–6. (<http://www.academypublication.com/issues/past/tpls/vol03/01/01.pdf>, accessed: 16.09.2020).
- Pisarkowa, Krystyna (1998). *Pragmatyka przekładu. Przypadki poetyckie*. Kraków.
- Sierosławska, Elżbieta (2008). *Fraza muzyczna a fraza tekstowa. Prozodia w przekładzie arii operowych*. Kraków.
- Tabakowska, Elżbieta (2001). *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Kraków. (transl. A. Pokojska).
- Tabakowska, Elżbieta (2008). “Kategoria podmiotu literackiego w gramatyce”. In: Bartmiński, J./ Pajdzińska, A. (eds.) *Podmiot w języku i kulturze*. Lublin. Pp. 109–122. (transl. M. Abramowicz).
- Wierzbicka, Anna (1999). *Język – umysł – kultura*. Warszawa.
- Wojciszke, Bogdan/ Baryła, Wiesław (2002). *Jak odstrzelić sobie nogę: funkcje i konsekwencje narzekania*. Warszawa. (www.academia.edu/15296816/Psychologiczne_funkcje_narzekania, accessed: 16.09.2020).
- Wysocki, Włodzimierz (1983). “Piosenki”. In: *Akcent* 4(14). Pp. 6–38. ([http://akcentpismo.pl/pliki/archiwum/1983_4\(14\).pdf](http://akcentpismo.pl/pliki/archiwum/1983_4(14).pdf), accessed: 16.09.2020).
- Zagórski, Jerzy (1975). “Tłumaczenie tekstów do muzyki”. In: Pollak, S. (ed.) *Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenia*. Wrocław. Pp. 353–366.

Aneta Wysocka

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
 Instytut Filologii Polskiej
 Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4a
 20–031 Lublin, Poland
 aneta.wysocka@poczta.umcs.lublin.pl
 ORCID: 0000–0002–4029–4328

RECENZJE • REZENSIONEN • REVIEWS

Michał Gaśka

Universität Wrocław/ Polen

Literarische Einbettung von Fachsprachlichkeit als Herausforderung für den Übersetzer¹

DOI: 10.23817/strans.11-15

Received: 18.03.2020

Accepted: 11.07.2020

Das Übersetzen fachsprachlicher Elemente in literarischen Texten stellt einen Forschungsbereich der Translationswissenschaft dar, dem bisher zu Unrecht nur ansatzweise Aufmerksamkeit im translationswissenschaftlichen Diskurs geschenkt wurde. Da die Problematik des Übersetzens von Fachsprachlichkeit in der Literatur an der Schnittstelle der Translations-, Sprach- und Literaturwissenschaft angesiedelt ist, setzt die Erforschung dieses Themas interdisziplinär angelegte Untersuchungen voraus, wobei in den translationswissenschaftlichen Analysen Formen der Einbettung fachsprachlicher Elemente und ihre Rolle im literarischen Text unter Einbeziehung der fachsprachlichen Ausprägung der jeweiligen Fachbereiche berücksichtigt werden sollten. An diese Aufgabe hat sich Ursula Wienen in der Monografie *Translation von Fachsprache in literarischen Texten. Ein deutsch-romanischer Vergleich* herangewagt, die 2017 im Röhrig Universitätsverlag erschienen ist.

Das Buch ist in sieben Kapitel gegliedert, wobei das erste Kapitel die Einleitung und das letzte Kapitel ein Literaturverzeichnis bildet. Die Autorin verfolgt das Ziel, „anhand eines in mehrere romanische Sprachen übersetzten deutschen Korpustextes systematisch das Potential, aber auch die Herausforderungen zu prüfen, die bei der Übersetzung von Fachsprache als einer speziellen Varietät im literarischen Text sichtbar werden können“ (S. 17). Das Untersuchungsobjekt bilden fachsprachliche Elemente aus dem Ökothriller *Der Schwarm* von Frank

---

1| Wienen, Ursula (2017): *Translation von Fachsprache in literarischen Texten. Ein deutsch-romanischer Vergleich*. (Hermeneutik und Kreativität. Band 5) St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag, 490 S.

Schätzing, der mit seinen Übersetzungen ins Französische, Spanische und Italienische einer vergleichenden Analyse unterzogen wurde.

Das zweite Kapitel der Monografie gibt einen Überblick über den Forschungsstand zur Fachsprache als besonderer Form der Sprachverwendung in literarischen Texten. Dabei richtet die Autorin ihr Augenmerk vor allem auf die Untersuchungen im Bereich der Linguistik und Translationswissenschaft. Da ein literarischer Text das Forschungsobjekt der Studie darstellt, wurden die translations- und sprachwissenschaftlichen Forschungsansätze in diesem Kapitel noch um Ansätze aus dem Gebiet der Literaturwissenschaft ergänzt.

Im dritten Kapitel setzt sich die Autorin mit der Definition von Fachsprache auseinander, wobei sie zu Recht hervorhebt, dass „[d]ie Schwierigkeiten einer Definition von Fachsprache im Kontext literarischer Texte mit dem Ziel insbesondere der Identifizierung zugehöriger Elemente [...] bislang erst ansatzweise erörtert worden [sind]“ (S. 68). Überdies beschreibt Wien ausführlich die Formen der Fachsprache in literarischen Texten, wobei sie sich nicht nur auf die am meisten mit der Fachsprache assoziierte Komponente – die Terminologie – beschränkt, sondern auch andere Bestandteile der Fachsprachlichkeit von Texten in Betracht zieht, wie u.a. die Graphemik, Morphologie, Phraseologie, Syntax, Textualität. Des Weiteren erläutert die Verfasserin eingehend die Formen der Einbettung von fachsprachlichen Elementen in einen literarischen Text sowie verschiedene Funktionen, die solche Elemente in einem literarischen Text erfüllen können.

Das vierte Kapitel stellt einen translationstheoretischen Ausgangspunkt für die Untersuchung dar. Hierbei präsentiert Wien die Grundsätze des von ihr entwickelten Analysemodells, das aus zwei Etappen – der Vorabuntersuchung und der eigentlichen Übersetzungsanalyse – besteht. Die Vorabuntersuchung setzt eine Recherche zum (fachlichen) Lebensumfeld des Autors sowie des Translators voraus, wobei nicht nur die translatorische und Translationskompetenz des Übersetzers, sondern auch sein Wissen und seine Kompetenzen im Bereich der konkreten Fachsprache berücksichtigt werden. Die eigentliche Übersetzungsanalyse beruht auf einem Vergleich des AS-Textes mit dem ZS-Text, wobei das Augenmerk auf die bezüglich der im Text enthaltenen fachsprachlichen Elemente verwendeten Übersetzungsverfahren gerichtet wird. In diesem Kapitel stellt die Autorin einen groben Überblick über die möglichen Übersetzungsverfahren vor, der im nächsten Kapitel für die unternommene Untersuchung feiner aufgefächert wird.

Im fünften Kapitel wird eine translationswissenschaftliche Untersuchung präsentiert, in der die Forscherin eine linguistisch-hermeneutisch ausgerichtete Perspektive einnimmt. Sie wird im Einklang mit den im vierten Kapitel bestimmten Grundsätzen durchgeführt. Der eigentlichen vergleichenden Analyse fachsprachlicher Textstellen im Roman Frank Schätzing geht eine ausführliche

Besprechung des Ausgangstextes voran. Hier erörtert die Autorin, welche Formen der fachsprachlichen Elemente im analysierten Roman zu finden sind, welche Funktionen sie im Text erfüllen und auf welche Art und Weise sie in den Text eingebettet wurden. Des Weiteren behandelt die Verfasserin die Lebensumfelder der Übersetzer, was vom Bewusstsein der Autorin für die Notwendigkeit der Berücksichtigung des menschlichen Faktors in den translationswissenschaftlichen Untersuchungen zeugt, der die Translation als Kommunikation auf jeder Ebene determiniert. Anschließend wird der Ausgangstext einer vergleichenden Analyse mit seinen Übersetzungen ins Französische, Spanische und Italienische unterzogen. Lobenswert ist, dass in der Analyse der Vorgehensweisen der Übersetzer bei der Übersetzung der Fachsprachlichkeit auch verschiedene Formen ihrer Einbettung in einen literarischen Text berücksichtigt werden. Neben den Translationsverfahren, die bezüglich der Fachausdrücke verwendet wurden, wird auch der Umgang der Übersetzer hinsichtlich der strategischen Verfahren des Autors in Betracht gezogen, wie u.a. die im Ausgangstext vorkommende Experten- oder Laienmarkierung, metasprachliche Signale der Zuordnung eines Ausdrucks zur Fachsprache, metasprachliche Äußerungen zur Verständlichkeit oder Unverständlichkeit von Fachsprache sowie Markierung bezüglich der Organisation des fachsprachlichen Diskurses. Die Analyse schließt mit einer Reflexion der gewählten Untersuchungsmethode, wobei die Forscherin nicht nur ihre Vorteile nennt, sondern auch angibt, welche Einschränkungen die verwendete Methode aufweist.

Das sechste Kapitel stellt eine Zusammenfassung der aus der Analyse hervorgehenden Ergebnisse dar. Zu begrüßen ist, dass die Autorin zum Abschluss weitere Forschungsdesiderata in Bezug auf die Übersetzung von Fachsprachlichkeit in nicht-fachlichen Texten formuliert. Neben weiteren Arbeiten zu gegenwärtigen Romanen, die sie als wünschenswert bezeichnet, nennt sie auch Abhandlungen zu anderen Genera, wie Theaterstücken und Poesie, mit unterschiedlichen Fachsprachen. Darüber hinaus schlägt Wienen vor, die aufgegriffene Problematik um Untersuchungen zu fachsprachlichen Merkmalen im audiovisuellen Übersetzen sowie im Übersetzen von Hörbüchern zu erweitern, die sich bisher eines eher geringen Interesses unter den Translationswissenschaftlern erfreuten.

Das Einzige, was an dieser Monografie zu bemängeln ist, ist die Tatsache, dass die Autorin an einigen Stellen über die Translation bzw. Übersetzung von Fachsprache spricht, was als eine Gedankenabkürzung betrachtet werden kann. Wenn man nämlich annimmt – der anthropozentrischen Theorie der Sprachen von Franciszek Grucza folgend – dass „[e]ine (konkrete) Fachsprache, wie jede andere (konkrete) Sprache eines (konkreten) Menschen, [...] seine immanente Eigenschaft [ist], genauer gesagt eine Eigenschaft seines Gehirns“ (Grucza S. 2010: 33; vgl. Grucza F. 1994) lässt sich eine Fachsprache in Wirklichkeit nicht übersetzen. Der Translator übersetzt eigentlich (Fach)Texte, die als sprachlich-materielle

Repräsentationen der „intentional organisierte[n] kognitive[n] Konstrukte mit sprachsystemaktualisierter Abdeckung innerhalb der ideell-geistigen Dimension des Menschen“ (Żmudzki 2006: 43) zu verstehen sind. Aus diesem Grund kann hier nicht von der Translation der Fachsprache die Rede sein. Dieser Lapsus scheint allerdings im analytischen Teil korrigiert worden zu sein, wo die Autorin die präzise Formulierung „Übersetzung von fachsprachlichen Elementen“ benutzt.

Ein besonderer Vorzug der Monografie ist das von Wien ausgearbeitete Analysemodell, das zweifelsohne als eine translationswissenschaftliche Untersuchungsmethode in weiteren Forschungsarbeiten, in denen fachsprachliche Elemente in nicht-fachlichen Texten zum Untersuchungsobjekt werden, Anwendung finden kann. Durch eine interdisziplinäre Ausrichtung der Untersuchung, bei der sprach-, translations- und literaturwissenschaftliche Ansätze zusammengeführt wurden, ist es der Autorin überdies gelungen, die in den jeweiligen Übersetzungen des analysierten Romans angewendeten Translationsverfahren hinsichtlich der fachsprachlichen Elemente und Merkmale unter Berücksichtigung ihrer Art, Funktion und der Form ihrer Einbettung im Text zu beleuchten.

Abschließend lässt sich feststellen, dass das Buch von Ursula Wien eine seit vielen Jahren bestehende Lücke in der Translationswissenschaft schließt, zumal die Problematik des Übersetzens von Fachsprachlichkeit in der Literatur bisher noch nicht in Form einer umfassenden monographischen Bearbeitung besprochen wurde. Aus diesem Grund ist das Buch eine durchweg zu empfehlende Lektüre, besonders für diejenigen, die an der Verankerung der Fachsprache in literarischen Texten und der daraus resultierenden Problematik des Übersetzens von fachsprachlichen Elementen in der Literatur interessiert sind. Da die Autorin auch Fallstricke beim Übersetzen fachsprachlicher Elemente im literarischen Text aufzeigt, kann sich das Buch nicht nur für Translationswissenschaftler, sondern auch für Übersetzer der Literatur sowie junge Adepten der Übersetzungskunst als wertvoll erweisen.

Literaturverzeichnis

- Grucza, Franciszek (1994). „O językach specjalistycznych (= technolektach) jako pewnych składnikach rzeczywistych języków ludzkich”. In: Grucza, F./ Kozłowska, Z. (Hg.) *Języki specjalistyczne. Materiały XVII Sympozjum ILS UW (Warszawa, 9–11 stycznia 1992)*. Warszawa. S. 7–27.
- Grucza, Sambor (2010). „Sprache(n) – Fachsprache(n) – Fachsprachendidaktik“. In: *Studia Germanica Gedanensia* 22. Gdańsk. S. 31–46.
- Żmudzki, Jerzy (2006). „Texte als Gegenstände der translatorischen Forschung“. In: Grucza, F./ Schwenk, H.–J./ Olpińska, M. (Hg.) *Gegenstände*

germanistischer Forschung und Lehre: Texte. Materialien der Jahrestagung des Verbandes Polnischer Germanisten. 12.–14. Mai 2006, Toruń. Warszawa. S. 41–60.

Michał Gąska

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Germańskiej
Zakład Translatoryki i Glottodydaktyki
pl. Nankiera 15b
50–140 Wrocław, Polen
michal.gaska@uwr.edu.pl
ORCID: 0000–0003–4384–3756

Karolina Kazik

Universität Wrocław/ Polen

Karl Dedecius' Herangehensweise an literarische Texte. Die Lyrik von Tadeusz Różewicz in deutscher Übersetzung²

DOI: 10.23817/strans.11-16

Received: 15.03.2020

Accepted: 11.07.2020

Die Dissertationsschrift von Ilona Czechowska unter dem Titel: „Sprachliche Bilder in den Übersetzungen der Lyrik von Tadeusz Różewicz durch Karl Dedecius“ befasst sich mit der übersetzerischen Tätigkeit Karl Dedecius' mit besonderer Berücksichtigung seiner individuellen Herangehensweise an die Texte von Tadeusz Różewicz. Die Autorin bringt nicht nur methodologische Ansätze im interdisziplinären Diskurs zur Sprache, sondern diskutiert auch diverse methodologische Herangehensweisen. Das zu besprechende Werk hebt die Einbettung des Übersetzens in kommunikative Prozesse hervor, wobei auch die textlinguistische, sprachtheoretische und semantische Perspektive auf einen lyrischen Text miteinbezogen werden. Es lässt sich nicht leugnen, dass Karl Dedecius als Übersetzer eine eigene, individuelle Translationstheorie entwickelt hat, welcher in dieser Abhandlung besondere Aufmerksamkeit gewidmet wurde.

2| Czechowska, Ilona (2018): *Sprachliche Bilder in den Übersetzungen der Lyrik von Tadeusz Różewicz durch Karl Dedecius*. Dresden: Neisse Verlag. 312 S.

Die Autorin verfolgt das Ziel, die wichtigsten Grundsätze bei der Arbeit eines Literaturübersetzers zu untersuchen, indem sie eingangs Dedecius' Vorbilder nennt und diese mit der Entwicklung seiner eigenen Vorsätze verbindet. Dabei setzt sie sich mit Walter Benjamins Theorie bezüglich der Wortwörtlichkeit in übersetzten Texten auseinander, welche Dedecius im Rahmen seiner Überlegungen als ungerechtfertigt beurteilt. Czechowska versucht daher zwischen wortwörtlicher und formtreuer Übersetzung zu differenzieren, wobei sie ausführlich die von Karl Dedecius erschaffenen Modelle erläutert. Hervorzuheben ist, dass eine solche Herangehensweise von einer bedeutsamen Praxisorientiertheit gekennzeichnet ist. Auf dieser Erkenntnis basierend, gewährt die Publikation einen tiefen Einblick in die übersetzerische Leistung eines über die Grenzen hinweg wirkenden herausragenden Sprach- und Kulturvermittlers. Da die Autorin nicht nur strikt sprachwissenschaftliche Kriterien der Analyse anwendet, schafft sie Raum für den kulturwissenschaftlichen und literaturwissenschaftlichen Diskurs. Daher lassen sich die Forschungsergebnisse im Rahmen der besprochenen Monografie zweifelsohne als interdisziplinär einzuordnen.

Die Argumentationslinie der Arbeit ist stringent und der Autorin gelingt ein durchaus eindrucksvolles, in sich geschlossenes Interpretationswerk. Die von Czechowska besprochene Problematik wurde bereits rekuriert, u.a. bei Przemysław Chojnowski (2005), Julian Maliszewski (2016), Paweł Bąk (2007), Piotr Sulikowski (2007), Krzysztof A. Kuczyński (2011), wie auch in Zeitschriften: „Oder Übersetzen 8–9“ (2018) und „Studia Translatorica 9“ (2018). Diese Beiträge korrespondieren zwar mit der besprochenen Publikation, beleuchten jedoch andere Facetten des aufgegriffenen Sachverhalts. Czechowska gelingt es, einen detaillierten Fokus auf Dedecius' individuelle Herangehensweise an Texte zu setzen, da sie jahrelang als seine Assistentin gearbeitet hat. Dies ermöglichte der Forscherin das Formulieren einer vertieften, durch persönliches Engagement fundierten Reflexion. Die persönliche Erfahrung bildet einen Mehrwert dieser Publikation, weil sie in der „klassischen“ Forschungsliteratur meist nur exemplarisch oder kaum präsent ist.

Zunächst werden in vier nacheinander folgenden Kapiteln, die von einer Einleitung und einem Interview mit Karl Dedecius gerahmt werden, Grundlagen und methodologische Begriffe der hier zusammengeführten Fachgebiete abgehandelt. Bereits in der Einleitung weist die Autorin darauf hin, dass die übersetzerische Arbeit von zahlreichen Faktoren beeinflusst wird, was besonders zum Vorschein kommt, wenn man die individuelle Herangehensweise des Übersetzers berücksichtigt. Es lässt sich nicht leugnen, dass die Autorin ihre Forschungsdesiderate mit Bedacht und Vorsicht festlegt. Sie geht von der These aus, dass es „Dedecius zufolge keine allgemeingültigen Regeln, die auf jede Übersetzung anwendbar wären, gibt“ (S. 10). Die konkreten, in komprimierter Form formulierten Ausführungen über potenzielle Differenzen, die im Bereich der beiden

Sprachsysteme während des Übersetzungsprozesses auftreten könnten, bieten einen verständlich geschriebenen Einstieg in die Thematik auch für Personen, die keine Experten auf diesem Gebiet sind. Der Übersetzer wird zudem als strategisch handelndes Subjekt dargestellt, welches durch autonome Entscheidungen seine Vorgehensweise legitimiert. Zusätzlich weist Czechowska bereits am Anfang ihrer Überlegungen darauf hin, dass die sprachlichen Bilder in Różewicz's Lyrik während des Übersetzungsprozesses bestimmten Veränderungen unterliegen, was unter anderem auch einen erheblichen Einfluss auf die Rezeption von Różewicz's Dichtung auf dem deutschen Buchmarkt hatte.

Im ersten Kapitel geht die Autorin der Frage nach, welche Faktoren Dedecius' Beschäftigung mit Übersetzungen polnischer Literatur ins Deutsche am stärksten prägten. Es ist hinzuzufügen, dass zentrale translationsrelevante Begriffe geklärt werden, die die Verfasserin anhand einiger der Arbeit zugrundeliegender Modelle explizit erläutert – *die Quadratur des Kreises*, um Unterschiede zwischen gegebenen Sprachsystemen zu vergegenwärtigen, und *das Gesetz der Mittelbarkeit*, welches ein literarisches Werk als eine heterogene Struktur darstellt. Somit gelingt es Czechowska, die praxisorientierte Herangehensweise an Lyrik unter diversen Anwendungsbereichen zu signalisieren. Hervorzuheben ist allerdings die Tatsache, dass bestimmte Schwerpunkte, auf die man eine Übersetzung aufbauen kann, nicht nur von den individuellen Erfahrungen des Übersetzers abhängen, sondern auch von der Beschaffenheit des Ausgangstextes. Diese Überlegungen richten sich jedoch wohlgerne nicht gegen das binäre Verständnis von wortwörtlicher und formtreuer Übersetzung, welche das Erarbeiten einer sog. *Goldenen Mitte* impliziert, um diese Werte schließlich in eine wechselseitige Beziehung zueinander zu stellen.

Im zweiten Kapitel erfolgt die weitere Analyse entlang der vier relevanten Faktoren: Lyrikübersetzung im Kontext der Kommunikationstheorie, das sprachliche Zeichen und seine Einbettung innerhalb eines Kommunikationsakts, Sprachfunktionen im Lichte der Übersetzung und die Unterscheidung zwischen Poetizität und Poesie. Nicht ohne Bedeutung sind die in der Abhandlung genau besprochenen Modelle: das Organon-Modell nach Bühler, zunächst auch die Bilateralität des sprachlichen Zeichens von De Saussure, und schließlich das dem Bühlerschen Modell entgegengesetzte Schema der Sprachfunktionen von Roman Jakobson. Es sollte daher auch nicht unerwähnt bleiben, dass die Autorin auf die Vieldeutigkeit des Phänomens der Sprachfunktionen im Hinblick auf die Übersetzung aufmerksam macht, indem sie für eine vertiefte Reflexion plädiert: „Eine zu oberflächliche Betrachtung des Textes kann in der Übersetzung einen ungewollten Verfremdungseffekt oder einen ungewollt dramatischen Eindruck erzeugen oder einfach lächerlich wirken“ (S. 92). Zur Erklärung all dieser Beobachtungen werden nun wieder die Abweichungen im Bereich des Poetischen und der Poetizität hervorgehoben. Es sollte nicht unerwähnt bleiben, dass auf den heterogenen Charakter des Poetischen hingewiesen wird, hinter welchem sich der abweichende Gebrauch

sprachlicher Formen verbirgt. Durch die Einbeziehung des Verfremdungseffekts in den wissenschaftlichen Diskurs wird die Herausbildung eines kontinuierlichen Wandels innerhalb von Abweichungsphänomenen in der Sprache verfestigt, die sich „aus dem Charakter von bestimmten Texten ergeben [...] und durch konkrete Textsorten motiviert“ werden (S. 97). Diese Konstatierung schafft eine tragfähige Basis für weitere Überlegungen im Rahmen des dritten Kapitels. In Bezug auf die bisher besprochenen Themen hinsichtlich der Zeichen- und Sprachfunktionen, werden nun Texte auf der Ebene der sprachlichen Bildlichkeit behandelt. Die Betonung der immerwährenden Vielfalt von lyrischen Texten, kompensiert den Verlust nicht explizit reproduzierter „Dechiffrierung der eigentlichen Bedeutung einer Aussage, wovon ihre Perzeption abhängt“ (S. 110). Dabei ist zu betonen, dass es der Autorin durch die Analyse der unterschiedlichen Determinanten, die Einfluss auf die Bedeutung eines übersetzten Textes haben, gelingt, dem Leser eine in sich abgerundete, mit Gewinn zu lesende Darstellung zu gewährleisten. Hervorzuheben ist hier die Diversifikation zwischen Metaphern und Vergleichen, denn erst durch die Konvention, innerhalb welcher ein Wort fungiert, wird „die eigentliche Bedeutung schnell und einfach erkannt“ (S. 119). Offen bleibt jedoch die Frage, inwieweit das Gelingen dieser Interpretation in Abhängigkeit von der Definitionswahl variiert. Die Grenzen der sprachlichen Bilder werden in Bezug auf die Metaphertheorie nach Stöckl in verschiedenen Ausprägungen durch außersprachliche Aspekte beeinflusst. Außerdem lässt sich zeigen, dass das Wesen der konzeptuellen Metapher vor dem Hintergrund ihrer kognitiven Ausprägung im wissenschaftlichen Diskurs fungiert. Czechowska findet einen gemeinsamen Nenner für sprachliche Bilder in der Dichtung und in der Übersetzungswissenschaft. Den komplexen Prozess der sprachlichen Bildprägung (S. 140) sieht die Forscherin als eine binäre Relation. Dieser Teil wird mit einem Unterkapitel zur Prägung des sprachlichen Bildes im Kontext des Übersetzungsverfahrens abgeschlossen, in dem auf bereits erwähnte Anwendungsbereiche der Kognitionswissenschaft auf Denkprozesse einzelner Subjekte rekurriert wird. An dieser Stelle werden jedoch nicht nur einzelne Sprachmittel untersucht, sondern auch Einflussgrößen genannt, welche die Formelhaftigkeit der Sprachbilder im Übersetzungsprozess determinieren, wobei die Tatsache zu beachten sei, dass „die Texte, die in einem Sprachsystem geschrieben wurden, im Übersetzungsprozess verschiedenen Veränderungen unterliegen“ (S. 142).

Die sprachlichen Bilder und ihre Veränderungen im Übersetzungsprozess fächert die Autorin sehr breit im vierten Kapitel auf, in dem Tadeusz Różewicz Dichtungen im Kontext der Übersetzung ins Deutsche thematisiert werden. Czechowska skizziert hier einige Themen, die in Bezug auf die Erforschung von Übersetzungsbildern relevant erscheinen. Es lässt sich nicht leugnen, dass die Beschäftigung mit Różewicz's Stil einen unabdingbaren Ausgangspunkt der Übersetzungsanalyse bietet. Insbesondere handelt es sich um die deutlich veranschaulichte

und wissenschaftlich fundierte Schilderung von Übersetzungsvergleichen, die zu einem äußerst interessanten Forschungsergebnis führen, nämlich der Feststellung, dass „Różewicz's Dichtung sich jeweils mit einem Bild oder gar mit einem Bildzyklus vergleichen lässt“ (S. 235). Dank der hier breit aufgefassten Perspektivierung gelingt es der Forscherin, das Spannungsverhältnis zwischen dem Fremden und dem Eigenen in der geführten Polemik zu erörtern. Im Anschluss an unterschiedliche Übersetzungsverfahren in Bezug auf die untersuchten Gedichte ist Dedecius' Herangehensweise an literarische Texte durch die Ausarbeitung von grundlegenden Übersetzungsprinzipien gekennzeichnet. Höchst aufschlussreich ist dabei das von Czechowska geführte Interview mit Karl Dedecius, welches abschließend das ganze Werk krönt. Die daraus folgende Konklusion zeugt von einer verantwortlichen, aber auch durchdachten Herangehensweise an Texte, die dank der übersetzerischen Leistung über Grenzen hinweg wirken können.

Es lässt sich feststellen, dass die wissenschaftliche Erfahrung und persönliche Begabung der Autorin bestimmte Ansichten bezüglich Karl Dedecius und des Geltungsbereiches seines Engagements determinieren. Dank der hier breit aufgefassten Perspektivierung bildet dieser Beitrag eine wichtige Lektüre für Übersetzungs- und kulturwissenschaftlich Interessierte. Zwar bleibt das Problem der Struktur und Form einzelner Bilder im Gedicht grundsätzlich bestehen, durch eine Analyse verschiedener Übersetzungsvarianten kann aber doch eine Annäherung an konkrete Vorstellungen und Konnotationen aus den Ausgangstexten im Translat erzielt werden. Der hier beschriebene Aspekt der individuellen Herangehensweise Dedecius' an die zu übersetzenden Texte liefert zahlreiche Ansatzpunkte für weitere Studien im Bereich der philosophisch, psychologisch, neuropsychologisch und linguistisch fundierten Auseinandersetzungen mit der übersetzerischen Tätigkeit. Die Analyse könnte um psycholinguistische Ansätze erweitert werden, so dass sich Unterschiede zwischen den in den einzelnen Sprachen konventionalisierten Bildern feststellen ließen. Insgesamt handelt es sich hier um einen gut lesbaren und klar strukturierten Beitrag, der eine Lücke schließt und wertvolle Antworten liefert. In das Zentrum der Beschreibung wird der Begriff der sprachlichen Bilder im Kontext der literarischen Übersetzung gerückt. Diese Publikation enthält nicht nur mehrere Definitionen von einzelnen Phänomenen, sondern liefert auch anregende Impulse zu einer vertieften Reflexion. Die Vielfalt der berücksichtigten Themen stellt zweifelsohne eine breite Diskussionsgrundlage dar, was in dieser Hinsicht höchst anerkennenswert ist.

Literaturverzeichnis

Bąk, Paweł (2007). *Die Metapher in der Übersetzung. Studien zum Transfer der Aphorismen von Stanisław Jerzy Lec und der Gedichte von Wisława Szymborska*. Frankfurt a.M.

- Chojnowski, Przemysław (2005). *Zur Strategie und Poetik des Übersetzens. Eine Untersuchung der Anthologien zur polnischen Lyrik von Karl Dedecius*. Berlin.
- Chołuj, Bożena (Hg.) (2018). *Oder Übersetzen. Deutsch-polnisches Übersetzungsjahrbuch – Karl Dedecius Archiv 8–9*. Słubice.
- Czechowska, Ilona/ Kuczyński, Krzysztof A./ Małgorzewicz, Anna (Hg.) (2018). *Die Botschaft der Bücher – Leben und Werk von Karl Dedecius (= Studia Translato-rica 9)*. Wrocław/ Dresden.
- Maliszewski, Julian (2016). *Oktawa Karla Dedeciusa: osiem ese-ów o sztuce translatorskiej Czarodzieja z Darmstadt*. Warszawa.
- Sulikowski, Piotr (2007). *Neologismen in der polnischen Dichtung: eine translat-ische Analyse besprochen anhand der Beispiele aus dem übersetzerischen Werk von Karl Dedecius*. Hamburg.

Karolina Kazik

Uniwersytet Wrocławski
 Instytut Filologii Germańskiej
 Zakład Translatoryki i Glottodydaktyki
 pl. Nankiera 15b
 50-140 Wrocław, Polen
 karolina.kazik@uwr.edu.pl
 ORCID: 0000-0002-0040-4510

Michael Ustaszewski

Universität Innsbruck/ Österreich

Fantinuoli, Claudio (Hg.) (2018): *Interpreting and technology*.
 (Translation and Multilingual Natural Language Processing 11).
 Berlin: Language Science Press. 149 S.

DOI: 10.23817/strans.11-17

Received: 31.03.2020

Accepted: 11.07.2020

Die voranschreitende Digitalisierung in sämtlichen Lebensbereichen führt nicht nur beim Übersetzen, sondern auch beim Dolmetschen zu einer zunehmenden Technologisierung des Berufs. Gleichwohl ist der Schnittstellenbereich zwischen Technologie und Sprachmittlung aus der Sicht des Dolmetschens weniger gut erforscht als es beim Übersetzen der Fall ist, was nicht zuletzt damit

zusammenhängt, dass der Einsatz moderner Informations- und Kommunikationstechnologien (IKT) für das Dolmetschen eine geringere Rolle spielt als für das Übersetzen. Der 2018 erschienene Sammelband *Interpreting and technology* greift in sechs eigenständigen Kapiteln das zunehmende Interesse der Dolmetschwissenschaft am Einsatz von IKT und deren Auswirkungen auf das Berufsbild auf.

Im Einleitungskapitel *Interpreting and technology: The upcoming technological turn* stellt der Herausgeber des Bandes, Claudio Fantinuoli, zunächst fest, dass die Dolmetschbranche technologischen Neuerungen traditionell mit Skepsis bis hin zu Ablehnung begegnet. Zugleich mehren sich die Anzeichen, dass dem Dolmetschen eine technologische Wende bevorsteht, was zu radikalen, schwer vorhersagbaren Veränderungen des Berufs führen könnte. Im Mittelpunkt dieser Wende stehen drei Technologiebereiche: (1) Computergestütztes Dolmetschen (*computer assisted interpreting*, CAI); (2) Ferndolmetschen (*remote interpreting*, RI); und (3) Maschinelles Dolmetschen (*machine interpreting*, MI). Der rasante technologische Fortschritt, insbesondere im Bereich der künstlichen Intelligenz, könne laut Fantinuoli negative Auswirkungen auf die Arbeitsbedingungen haben und zu einer Deprofessionalisierung der Branche führen. Zugleich könne sich ein bewusster Umgang mit Dolmetschtechnologien positiv auf die Branche auswirken, wofür aber die Dolmetschcommunity eine aktive Rolle in der technologischen Transformation einnehmen müsse. Deshalb sei es unumgänglich, die Erforschung des Einsatzes und der Auswirkungen von Dolmetschtechnologie voranzutreiben. Diese Notwendigkeit stellt letztlich die Motivation für den vorliegenden Band dar, der laut Herausgeber Impulsgeber für künftige Forschung sein soll. Neben dem Einleitungskapitel enthält der Band fünf Beiträge aus den Bereichen Computergestütztes Dolmetschen (Kapitel 2 bis 4) und Ferndolmetschen (Kapitel 5 und 6).

In Kapitel 2 (*Simultaneous interpretation of numbers and the impact of technological support*) gehen Desmet, Vandierendonck und Defrancq der Frage nach, ob die Verdolmetschung von Zahlen qualitativ verbessert werden kann mithilfe eines automatischen Systems, das in der ausgangssprachlichen Rede Zahlen erkennt und diese auf einem Bildschirm anzeigt. Die Pilotstudie fußt auf dem wohlbekannten Umstand, dass Zahlwörter aufgrund der hohen Informationsdichte und der geringen Vorhersehbarkeit aus dem Kontext kognitiv herausfordernd und somit eine häufige Fehlerquelle beim Dolmetschen sind. Die Autoren skizzieren ein idealtypisches automatisches Zahlenerkennungssystem für die Dolmetschkabine. Da eine derartige Technologie derzeit noch nicht existiert, wurde in der Studie ein solches System mittels manuell gestalteter und eingeblendeter Powerpoint-Präsentationen simuliert und an zehn Dolmetschstudierenden erprobt. Durch das simulierte CAI-System wurde eine dramatische Verbesserung der Dolmetschleistung bei Zahlen beobachtet. Auch wenn in der Studie nur eine Systemsimulation zum Einsatz kam, sind die Ergebnisse aufgrund der

methodischen Sauberkeit der Studie, insbesondere einer durchdachten Variablenkontrolle und Datenselektion, durchaus überzeugend, was insgesamt für die Nützlichkeit eines solchen Tools spricht.

In Kapitel 3 (*An exploratory study on CAI tools in simultaneous interpreting: Theoretical framework and stimulus validation*) präsentiert Bianca Prandi eine Pilotstudie zu Terminologiequalität und kognitiver Belastung beim Simultandolmetschen mit Unterstützung durch Terminologierecherchertools. Die Pilotstudie ist Teil eines umfangreicheren Projekts, das durch die Kombination von Eye-Tracking und Produktdaten zum Ziel hat, einerseits die Nützlichkeit von CAI-Tools für den Einsatz in der Dolmetschkabine nachzuweisen, und andererseits den Einfluss solcher Tools auf die kognitive Belastung beim Simultandolmetschen zu untersuchen. In der Studie wurden drei unterschiedliche Terminologieabfrage-tools anhand der Verdolmetschung durch sechs Dolmetschstudierende getestet. Im Mittelpunkt des Kapitels steht die Auswertung der erhobenen Produktdaten, um auf diese Weise die im Versuchsdesign gewählten Audiostimuli zu validieren und so diese zunächst rein explorative Studie in größerem Rahmen anhand einer repräsentativeren Stichprobe durchführen zu können. Im Hinblick auf die Etablierung einer theoretisch wie methodisch fundierten Methodik zur Erforschung der Auswirkung von CAI-Tools auf den Dolmetschvorgang erscheint die vorgestellte Validierungsstudie notwendig. Insgesamt ist das Kapitel sehr wertvoll für die technologieorientierte Dolmetschwissenschaft, weil laut Prandi die Diskussion über die Auswirkung von CAI-Tools auf Dolmetschprozess und -qualität bis dato primär auf persönlichen Meinungen und empirisch nicht untersuchten Annahmen basiert (S. 40). In Ermangelung einer etablierten Forschungsmethodik zur Erhebung von Prozess- und Produktdaten über den Einsatz von CAI-Tools in der Dolmetschkabine ist der Neuheitswert der vorliegenden Studie trotz geringer Stichprobengröße nicht hoch genug einzuschätzen.

Kapitel 4 (*Experimenting with computer-assisted interpreter training tools for the development of self-assessment skills: National Parliament of RSA*) von Deysel und Lesch beschäftigt sich mit *computer-assisted interpreter training* (CAIT), also dem Einsatz von IKT in der Dolmetschaus- bzw. fortbildung. Im Vordergrund steht die Frage, ob CAIT-Software das Selbsteinschätzungsvermögen (*self-assessment skills*) von praktizierenden Dolmetschprofis begünstigt. Die Fähigkeit zur Selbsteinschätzung ist nicht nur für Studierende während der Ausbildungsphase relevant, sondern auch für die Entwicklung und Aufrechterhaltung professioneller Qualitätsstandards von BerufspraktikerInnen. Die Autoren präsentieren eine qualitative Studie zum Einsatz des Authoring-Programms *Black Box*, mit dessen Hilfe eigenständig Dolmetschübungen erstellt werden können. An der Studie nahmen zehn DolmetscherInnen des Südafrikanischen Parlaments teil. Die Ergebnisse deuten darauf hin, dass die CAIT-Software die Entwicklung des Selbsteinschätzungsvermögens erfahrener Dolmetschprofis durchaus steigern

und somit zu einem erhöhten Bewusstsein der eigenen Stärken und Schwächen führen kann. Zwar weist die Studie aufgrund der geringen Stichprobengröße eine geringe Generalisierbarkeit auf. Doch das Forschungsdesign ist gut durchdacht und theoretisch motiviert. Nachdem in der translationsdidaktischen Literatur – und zwar sowohl beim Übersetzen als auch Dolmetschen – der Großteil der Arbeiten im studentischen bzw. universitären Kontext angesiedelt ist, ist der Fokus des vorliegenden Kapitels auf erfahrene Berufspraktiker sehr zu begrüßen. Dies macht das Kapitel zu einem wertvollen Beitrag im Lichte des lebenslangen Lernens, zumal IKT das Potential zur Steigerung der Lernerautonomie haben.

Kapitel 5 (*Technologies and role-space: How videoconference interpreting affects the court interpreter's perception of her role*) ist ebenfalls im professionellen Berufskontext angesiedelt, und zwar im Bereich des Ferndolmetschens vor Gericht. In der qualitativen Interviewstudie wurde das eigene Rollenverständnis von 18 praktizierenden GerichtsdolmetscherInnen beim Einsatz von Systemen für das sogenannte *Videoconference Interpreting* (VCI) untersucht. Theoretisch fußt die Studie auf dem Modell des sogenannten *role space* von Llewellyn-Jones und Lee (2014), mit dessen Hilfe die Rollen beim Dolmetschen entlang dreier Achsen (Selbstpräsentation, Teilnehmerorientierung und Interaktionsmanagement) verortet werden können. Die Befragung zielte darauf ab herauszufinden, wie die befragten DolmetscherInnen mit den Teilnehmenden des Gesprächs einerseits und dem VCI-System andererseits interagieren und wie dabei der *role space* zum Ausdruck gebracht wird. Auf Grundlage der erhobenen Daten werden die Faktoren, welche die Rollenselbstwahrnehmung von DolmetscherInnen beeinflussen, ausführlich diskutiert. Es wurde festgestellt, dass trotz ähnlicher oder gleicher Voraussetzungen die individuellen Rollenbilder der befragten DolmetscherInnen innerhalb des *role space* voneinander abweichen. Dies legt den Schluss nahe, dass die Rollenwahrnehmung wesentlich davon abhängt, inwiefern die Befragten das VCI-System als Einschränkung des eigenen *role space* wahrnahmen. Dabei scheint das Videodolmetschen einen Einfluss auf alle drei Achsen des *role space* haben zu können. Interessanterweise konnten hinsichtlich der Rollenwahrnehmung durchaus Parallelen zwischen videovermitteltem Dolmetschen und Dolmetschen ohne Videovermittlung beobachtet werden. Besonders wertvoll an der Studie ist die Diskussion von Empfehlungen für die dolmetschbezogene Aus- und Weiterbildung. Da der Einsatz von VCI-Technologie eine Auswirkung auf die Rollenselbstwahrnehmung haben kann, sollte der Einsatz von VCI bei Gericht gezielt trainiert werden. Aber nicht nur DolmetscherInnen, sondern auch die übrigen Beteiligten beim Gerichtsdolmetschen sollten entsprechende Schulungen erhalten. Da die Theorie des *role space*, auf der diese Studie fußt, vergleichsweise neu ist, ist das vorliegende Kapitel ebenfalls für die Erforschung von Rollenbildern und -verständnis in nicht-technologiegestützten Dolmetschsituationen von Relevanz.

Auch Kapitel 6 (*Present? Remote? Remotely present! New technological approaches to remote simultaneous conference interpreting*) von Ziegler und Gigliobianco ist dem Ferndolmetschen gewidmet, genau genommen dem simultanen Ferndolmetschen der Zukunft. Die Autoren skizzieren, wie angesichts der aus der Fachliteratur bekannten Schwierigkeiten beim simultanen Dolmetschen und der neuesten Entwicklungen im Bereich der IKT der künftige Konferenzdolmetscharbeitsplatz aussehen könnte. In ihrer Argumentation stützen sich die Autoren auf eine explorative Fragebogenstudie mit zwei Konferenzdolmetschprofis, die den Einsatz von drei unterschiedlichen Technologien testeten: (1) Bildschirm mit Bild-im-Bild-Funktion; (2) dolmetscherseitig ferngesteuerte Kamera; und (3) 360-Grad-Kamera mit Virtual-Reality-Brille. Die ersten beiden Technologien wurden von den Testpersonen grundsätzlich positiv aufgenommen. Bezüglich des Einsatzes von Virtual-Reality-Brillen stand weniger die Akzeptanz dieser Technologie durch die Befragten im Vordergrund, als die Frage, ob der Einsatz von Virtual-Reality-Brillen in einer Dolmetschkabine überhaupt durchführbar ist. Angesichts der dabei festgestellten Schwierigkeiten könnte, so die Autoren, der Einsatz von *Augmented Reality*, also der Kombination realer und virtueller Elemente, zielführender sein als Virtuelle Realität. Der skizzierte Dolmetscharbeitsplatz der Zukunft würde die Verfügbarkeit hochspezialisierter Hard- und Software erfordern. Diese könnte, so die Vision, in so genannten *interpreting hubs* geboten werden, also vollausgestatteten Dolmetscheinrichtungen, die den gängigen Industriestandards für Ferndolmetschen entsprechen und zudem ein technisches Vor-Ort-Service bieten. Solche Hubs könnten insbesondere für große mehrsprachige Veranstaltungen zum Einsatz kommen. In ihrem Fazit kommen die Autoren zu dem Schluss, dass die derzeit verfügbaren technologischen Standardlösungen für Videokonferenzen den Anforderungen des Videodolmetschens nicht genügen. Die in der Pilotstudie getesteten Technologien könnten jedoch Abhilfe schaffen. Insbesondere die beim Ferndolmetschen häufig als Störquelle identifizierte fehlende Sicht auf die Redenden könnte durch dolmetscherseitig steuerbare Videoübertragungstechnologien kompensiert werden. Auch wenn die Studie aufgrund der kleinen Stichprobe rein explorativen Testcharakter hat, wie die Autoren selber auch einräumen, kann das Kapitel dank der vorgebrachten innovativen Ideen durchaus als visionär bezeichnet werden, ohne aber deren Realisierbarkeit außer Acht zu lassen.

Wie ist der Band insgesamt zu bewerten? Der Herausgeber betont im Einführungskapitel, dass technologische Fragestellungen in der Dolmetschwissenschaft eine geringere Rolle spielen würden als in der Übersetzungswissenschaft. Diese Feststellung erscheint zutreffend; während es bei den einschlägigen Referenzwerken ganze Handbücher zum Technologieeinsatz im Übersetzen gibt (z.B. O'Hagan 2019), sind der Technologie beim Dolmetschen bis dato nur vereinzelte Einträge in Handbüchern gewidmet (z.B. Braun 2015; 2020). Umso bedeutsamer ist der besprochene Sammelband, da er diese Forschungslücke zu

schließen hilft. Zudem enthält er einen klaren Aufruf nicht nur zur Überwindung technologiefeindlicher Einstellungen, sondern auch zur weiteren Erforschung des Zusammenspiels von Technologie und Dolmetschen (S. 8). Dies ist durchaus als Gebot der Zeit zu bewerten, damit sich die Dolmetschwissenschaft auf die unausweichlichen soziotechnologischen Veränderungen der kommenden Jahre vorbereiten kann. Der Band zeichnet sich dadurch aus, dass alle Beiträge auf empirischen Befunden statt auf spekulativen Annahmen beruhen und theoretisch wie methodisch fundiert sind. Angesichts dieser wissenschaftlichen Qualität hätte eine größere Anzahl an Beiträgen den Wert der Publikation zusätzlich gesteigert. Als einzige nennenswerte Schwäche des Bandes kann nämlich das Fehlen von Arbeiten zum Maschinellen Dolmetschen betrachtet werden. Auch wenn es gerechtfertigt erscheint, den Band zu beschränken auf das computergestützte Dolmetschen bzw. Ferndolmetschen, also auf jene zwei Bereiche, die in naher Zukunft einen stärkeren Einfluss auf den Arbeitsalltag von DolmetscherInnen haben dürften (S. 8–9), so ist es nicht von der Hand zu weisen, dass dank des technologischen Fortschritts im Bereich des Deep Learning mobile Übersetzungs- und Dolmetschapps wie beispielsweise Google Translate längst ihren Weg in den Alltag gefunden haben. Gerade im kommunalen Bereich, beispielsweise im Gesundheitswesen, ist der Einsatz solcher Technologien dokumentiert (z.B. Panayiotou et al. 2019; Seligman/ Waibel 2019). In Summe handelt es sich bei *Interpreting and Technology* aber um einen überaus lesenswerten Sammelband, der – obwohl vom Herausgeber lediglich als „small contribution“ (S. 8) bezeichnet – durchaus einen gewichtigen Beitrag zu diesem zukunftssträchtigen Forschungsfeld leisten kann. Dazu wird sicher auch die öffentliche und kostenlose Verfügbarkeit des Bandes als Open-Access-Publikation beitragen.

Literaturverzeichnis

- Braun, Sabine (2015). „Remote Interpreting“. In: Mikkelson, H./ Jourdenais, R. (Hg.) *The Routledge Handbook of Interpreting*. London. S. 352–367.
- Braun, Sabine (2020). „Technology, interpreting“. In: Baker, M./ Saldanha, G. (Hg.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London. S. 569–574.
- Llewellyn-Jones, Peter/ Lee, Robert G. (2014). *Redefining the role of the community interpreter: The concept of role-space*. Lincoln.
- O’Hagan, Minako (2019). *The Routledge Handbook of Translation and Technology*. London.
- Panayiotou Anita/ Gardner, Anastasia/ Williams, Sue/ Zucchi, Emiliano/ Mascitti-Meuter, Monita/ Goh, Anita MY / You Emily/ Chong, Terence WH/ Logiudice, Dina/ Lin, Xiaoping/ Haralambous, Betty/ Batchelor, Frances (2019). „Language Translation Apps in Health Care Settings: Expert Opinion“. In: *JMIR mhealth and uHealth* 7(4):e11316.

.....

Seligman, Mark/ Waibel, Alex (2019). „Advances in Speech-to-Speech Translation Technologies”. In: Ji, M./ Oakes, M. (Hg.) *Advances in Empirical Translation Studies: Developing Translation Resources and Technologies*. Cambridge. S. 217–251.

Michael Ustaszewski

Institut für Translationswissenschaft
Universität Innsbruck
Herzog-Siegmund-Ufer 15
A-6020 Innsbruck| Österreich
michael.ustaszewski@uibk.ac.at
ORCID: 0000–0002–2000–5920